Sociaal en Cultureel Planbureau

Gevlucht met weinig bagage

De leefsituatie van Somalische Nederlanders

Gevlucht met weinig bagage

De leefsituatie van Somalische Nederlanders

Iris Andriessen
Mérove Gijsberts
Willem Huijnk
Han Nicolaas (CBS)

Sociaal en Cultureel Planbureau
Den Haag, december 2017

Het Sociaal en Cultureel Planbureau is een interdepartementaal, wetenschappelijk instituut, dat – gevraagd en ongevraagd – sociaal-wetenschappelijk onderzoek verricht. Het SCP rapporteert aan de regering, de Eerste en Tweede Kamer, de ministeries en maatschappelijke en overheidsorganisaties. Het SCP valt formeel onder de verantwoordelijkheid van de minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.
Het SCP is opgericht bij Koninklijk Besluit op 30 maart 1973. Het Koninklijk Besluit is per 1 april 2012 vervangen door de 'Regeling van de minister-president, Minister van Algemene Zaken, houdende de vaststelling van de Aanwijzingen voor de Planbureaus'.

Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2017
SCP-publicatie 2017-21
Opmaak binnenwerk: Textcetera, Den Haag
Figuren: Mantext, Moerkapelle
Vertaling samenvatting: AVB-vertalingen, Amstelveen
Omslagontwerp: Textcetera, Den Haag
Foto omslag: Kees van de Veen | Hollandse Hoogte

ISBN 978 90 377 0839 4
NUR 740

Copyright
U mag citeren uit SCP-rapporten, mits u de bron vermeldt.
U mag SCP-bestanden op een server plaatsen mits:
1 het digitale bestand (rapport) intact blijft;
2 u de bron vermeldt;
3 u de meest actuele versie van het bestand beschikbaar stelt, bijvoorbeeld na verwerking van een erratum.

Data
SCP-databestanden, gebruikt in onze rapporten, zijn in principe beschikbaar voor gebruik door derden via DANS www.dans.knaw.nl.

Contact
Sociaal en Cultureel Planbureau
Postbus 16164
2500 BD Den Haag
www.scp.nl
info@scp.nl

Via onze website kunt u zich kosteloos abonneren op een elektronische attendering bij het verschijnen van nieuwe uitgaven.

Inhoud

Voorwoord		5
Samenvatting		6
1	Somalische Nederlanders	18
1.1	Inleiding	18
1.2	Drie typen vergelijkingen	19
1.3	Hulpbronnen en sociaal-culturele oriëntaties	20
1.4	Beeld uit eerder onderzoek	21
1.5	Bronnen	24
1.6	Leeswijzer	27
	Noten	27
2	Demografisch beeld van Somalische Nederlanders	28
2.1	Immigratie, emigratie, doormigratie	28
2.2	Omvang en samenstelling van de groep Somalische Nederlanders	37
2.3	Woonsituatie	45
2.4	Samenvatting	50
	Noot	51
3	Hulpbronnen binnen de groep Somalische Nederlanders	52
3.1	Het belang van opleiding, taal en gezondheid	52
3.2	Het opleidingsniveau	52
3.3	Taalbeheersing en -gebruik	60
3.4	Gezondheid	68
3.5	Een kwetsbare groep	78
	Noten	78
4	Sociaal-culturele oriëntaties van Somalische Nederlanders	79
4.1	Inleiding	79
4.2	Oriëntatie op Nederland	81
4.3	Sociale oriëntaties	94
4.4	Culturele oriëntaties	100
4.5	Ervaren discriminatie	104
4.6	Samenvatting	109
	Noten	110

5 Arbeid, inkomen en informele participatie 111
5.1 Participatie in beeld 111
5.2 De arbeidsmarktpositie beschreven 111
5.3 Kenmerken van werkende Somalische Nederlanders 116
5.4 Bijstand en inkomen 122
5.5 Verklaringen voor de achterstand in betaald werk 129
5.6 Informele participatie 132
5.7 Conclusie 135
Noten 137

6 Slot 138

Summary 145

Literatuur 156

Bijlagen 161

Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau 167

Voorwoord

In de jaren tachtig van de vorige eeuw arriveerden de eerste Somalische asielzoekers in Nederland. De gewapende conflicten en politieke onrust in Somalië in de decennia erna zorgden voor een blijvende instroom, met een piek in 1993 en in 2009. Inmiddels wonen er zo'n 40.000 Somalische Nederlanders in Nederland. Het betreft een heel jonge groep: de helft is jonger dan 20 jaar.
Dit rapport richt zich voornamelijk op de leefsituatie van degenen die niet in Nederland zijn geboren, maar hier vanuit het land van herkomst – soms wel op jonge leeftijd – naartoe zijn gekomen. Slechts een klein deel van deze groep heeft betaald werk, de uitkeringsafhankelijkheid en de armoedeproblematiek zijn hoog. Wel verricht een relatief groot deel (30%) van de Somalische Nederlanders vrijwilligerswerk en helpen zij elkaar veel.
Wanneer mensen niet (meer) meedoen in de samenleving heeft dat niet alleen gevolgen voor henzelf. Kinderen beginnen met een achterstand wanneer hun ouders over weinig kennis van de samenleving en het schoolsysteem beschikken. Ook voor toekomstige generaties is het daarom van belang om mensen bij de samenleving te blijven betrekken.
Het onderzoek is uitgevoerd op verzoek van de directie Samenleving en Integratie van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid. Wij danken Arjen Verweij voor de deskundige wijze waarop hij de totstandkoming van het rapport vanuit het ministerie heeft begeleid. Jeanine Klaver (Regioplan) en Miski Mohamed (Stichting Sahan) namen deel aan de leescommissie van dit rapport en wij danken hen voor hun waardevolle en constructieve inbreng.

Prof. dr. Kim Putters
Directeur Sociaal en Cultureel Planbureau

Samenvatting

S1 Op de vlucht naar Nederland

In Nederland wonen ongeveer 40.000 Somalische Nederlanders. Zij zijn de gewapende conflicten en aanhoudende onrust ontvlucht die Somalië sinds de jaren tachtig van de vorige eeuw teisteren. Somalische Nederlanders vormen hier na Marokkaanse Nederlanders de grootste groep die afkomstig is uit Afrika. Uit eerdere studies is bekend dat Somalische Nederlanders gemiddeld een grote afstand tot de arbeidsmarkt en de samenleving hebben: een groot deel is zeer laagopgeleid en heeft moeite met de Nederlandse taal. In deze studie kijken we naar hun positie in 2015 en hoe deze is veranderd sinds 2009. We richten ons daarbij vooral op de Somalische Nederlanders van de eerste generatie. De basis van dit rapport wordt gevormd door twee onder Somalische Nederlanders gehouden surveyonderzoeken. In totaal zijn in 2009 970 en in 2015 ruim zeshonderd Somalische Nederlanders – voornamelijk van de eerste generatie – geënquêteerd over hun leefsituatie en ervaringen in Nederland. Daarnaast is een tiental experts ondervraagd over hun beeld van deze groep.

Migratiegeschiedenis

In de migratiegeschiedenis van Somaliërs naar Nederland zijn twee pieken te onderscheiden. De eerste piek ligt in 1993 en is gerelateerd aan de periode waarin de dictator Siad Barre aan de macht kwam en zijn val in 1991. De tweede piek ligt in 2009 en is het gevolg van de guerrillaoorlog tegen de Somalische regering en de Ethiopische troepenmacht in het zuiden van Somalië. In de tussenliggende periode is het aantal asielmigranten uit Somalië veel lager, en in de periode 2001-2006 is het migratiesaldo zelfs negatief. Dit betekent dat er in die periode meer mensen met een Somalische achtergrond uit Nederland vertrokken dan er arriveerden. Het overgrote deel van de emigrerende Somalische Nederlanders vertrok naar het Verenigd Koninkrijk; een deel van hen keerde na een aantal jaar weer terug naar Nederland.

Figuur S1

Immigratie, emigratie en migratiesaldo van Somalische Nederlanders, 1988-2016 (in absolute aantallen)

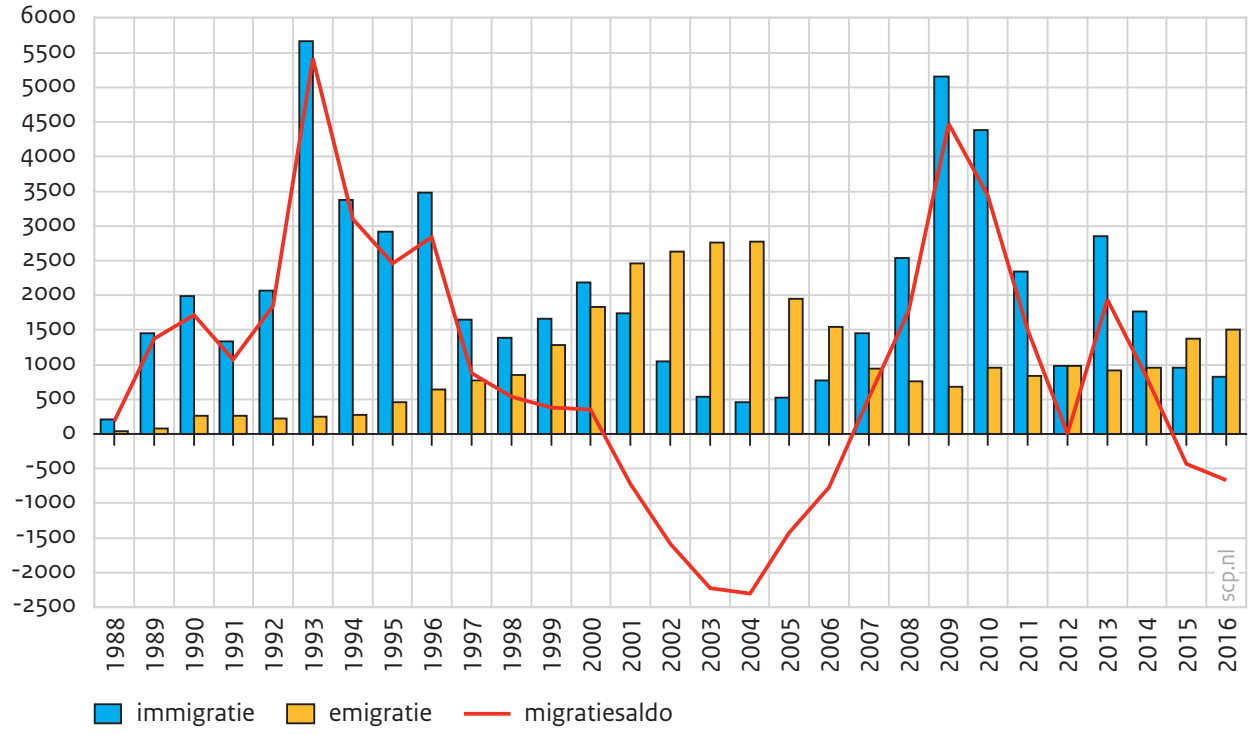

Bron: CBS (Bevolkingsstatistieken), '17

Jong, alleenstaand en veel eenoudergezinnen

Somalische Nederlanders vormen een jonge groep: de helft is jonger dan 20 jaar. Het betreft hier de totale in Nederland ingeschreven groep (op basis van CBS-statistieken). Een derde van deze groep bestaat uit leden van de tweede generatie, zij zijn dus in Nederland geboren. Over hoe het met hen gaat, kunnen we op basis van onze surveygegevens geen goed beeld schetsen.

Somalische Nederlanders hebben over het algemeen grote gezinnen: gemiddeld telt een gezin drie kinderen. Een relatief groot deel van deze kinderen groeit op in een eenoudergezin; ongeveer een kwart van de Somalische Nederlanders van de eerste generatie behoort tot een eenouderhuishouden. Driekwart van de Somalische Nederlanders is volgens de Nederlandse statistieken ongehuwd. Dat komt vooral doordat deze groep nog zo jong is. Of er sprake is van een islamitisch huwelijk is onbekend. Trouwen gebeurt veelal in eigen kring. Van alle huwelijken sinds 2010 betrof 70% een Somalische Nederlander van de eerste generatie en een Somalische Nederlander van de eerste of tweede generatie.

S2 Somalische Nederlanders beschikken over weinig hulpbronnen in Nederland

Ruim twee derde heeft niet meer dan basisonderwijs gevolgd

De voortdurend instabiele situatie in Somalië heeft ook het onderwijssysteem aangetast. Somalische Nederlanders zijn mede als gevolg daarvan zeer laagopgeleid: van de groep die niet meer naar school gaat, heeft 68% hooguit basisonderwijs genoten. Slechts 8% van de

Somalische Nederlanders heeft een diploma hoger onderwijs (ter vergelijking: onder autochtone Nederlanders is dit 34%). Niet alleen in vergelijking met autochtone Nederlanders zijn Somalische Nederlanders zeer laagopgeleid, ook het verschil met andere migrantengroepen is aanzienlijk: Marokkaanse en Turkse Nederlanders zijn gemiddeld eveneens lager opgeleid dan autochtone Nederlanders, maar het aandeel opgeleiden op hbo-/wo-niveau onder deze groepen ligt bijna tweemaal zo hoog als onder Somalische Nederlanders (resp. 16% en 13%). Het aandeel dat maximaal basisonderwijs heeft gevolgd, ligt onder Turkse en Marokkaanse Nederlanders met respectievelijk 32% en 37% aanzienlijk lager dan onder Somalische Nederlanders (maar fors hoger dan onder autochtone Nederlanders).

Somalische Nederlanders die in Nederland zijn geboren of hier op jonge leeftijd (voor het dertiende levensjaar) naartoe zijn gekomen, zijn hoger opgeleid dan degenen die hier op latere leeftijd naartoe kwamen. Wanneer kinderen op zeer jonge leeftijd naar Nederland komen, stromen zij in het reguliere onderwijs in en is er meer tijd om leerachterstanden weg te werken. Kinderen die bij aankomst wat ouder zijn, kunnen een schakelklas volgen alvorens in het reguliere onderwijs in te stromen. Met name voor wat oudere analfabete kinderen is het echter lastig om in het reguliere onderwijssysteem achterstanden weg te werken. Ouders zijn zelf vaak laagopgeleid, hebben vaak moeite met de Nederlandse taal en zijn onbekend met het Nederlandse schoolsysteem. Dit heeft consequenties voor de mate waarin zij toegerust zijn om hun kinderen adequaat te begeleiden.

De vroegere asielmigranten, die voor 1998 kwamen, zijn gemiddeld hoger opgeleid dan de asielmigranten die later arriveerden: van de eerste groep beschikt 20% over een hbo- of wo-diploma. Als gevolg van de aanhoudende onrust en latere anarchie in Somalië hebben latere asielmigranten steeds minder onderwijs genoten.[1] Van degenen die in de periode tussen 2010 en 2015 in Nederland aankwamen, geeft 84% aan niet meer dan basisonderwijs te hebben gevolgd. Het gemiddelde opleidingsniveau van Somalische Nederlanders is vanwege de nieuwe instroom van nog lager opgeleide asielmigranten gedaald tussen 2009 en 2015.

Meerderheid heeft problemen met de Nederlandse taal

De meerderheid van de Somalische Nederlanders geeft aan soms of vaak moeite te hebben met de Nederlandse taal. Met name degenen met niet meer dan basisonderwijs en degenen die ouder dan 35 jaar waren toen ze naar Nederland kwamen, beheersen het Nederlands relatief slecht. Jongeren, hoger opgeleiden en degenen die in Nederland zijn geboren of hier op jonge leeftijd naartoe kwamen, beheersen het Nederlands relatief goed.

Een goede gezondheid, maar vaker naar de huisarts

Somalische Nederlanders verschillen wat betreft hun ervaren fysieke en psychische gezondheid niet van autochtone Nederlanders. Een van de verklaringen hiervoor is het zogenoemde *healthy immigrant effect*: de vluchtelingen die hier arriveren, zijn degenen die

sterk genoeg waren om de tocht naar Nederland te maken en vormen daarmee een positieve selectie (Haker et al. 2016). Een andere verklaring betreft de leeftijd. De groep Somalische Nederlanders is gemiddeld genomen veel jonger dan de autochtone populatie, en jongeren zijn doorgaans beduidend gezonder dan ouderen. Somalische Nederlanders die in Nederland zijn geboren of hier op jonge leeftijd naartoe kwamen, rapporteren een betere fysieke gezondheid dan degenen die hier op volwassen leeftijd naartoe kwamen.

Somalische Nederlanders bezoeken vaker de huisarts dan autochtone Nederlanders. Dit kan ondanks de afwezigheid van verschil in ervaren gezondheid met autochtone Nederlanders verklaard worden door een hogere ziektelast (meer diabetes en chronische pijnklachten), maar ook door het feit dat vluchtelingen met allerlei vragen en zorgen bij de huisarts terechtkomen (Haker et al. 2016).

S3 Een positieve kijk op Nederland, maar minder positief dan in 2009

Somalische Nederlanders zijn over het algemeen positief ingesteld ten opzichte van Nederland. Twee derde ziet de eigen toekomst in Nederland en ook voelt twee derde zich hier thuis. Wel is men minder positief dan zes jaar geleden. Dit kan verschillende oorzaken hebben. Zoals hiervoor werd aangegeven, is de samenstelling van de groep veranderd door de instroom van voornamelijk zeer laagopgeleide Somalische Nederlanders met weinig vooruitzichten op betaald werk. Daarnaast is er wellicht een relatie met veranderingen in het maatschappelijk klimaat ten aanzien van migrantengroepen in het algemeen en moslims in het bijzonder.

Tevreden in Nederland, maar het gevoel van thuis zijn is verminderd

Een kwart van de Somalische Nederlanders zou willen terugkeren naar Somalië, maar de meeste Somalische Nederlanders zien dit niet als een realistische wens. Een grote meerderheid van 68% denkt over vijf jaar nog in Nederland te wonen.
Het gevoel thuis te zijn in Nederland is verminderd in vergelijking met de meting in 2009: destijds antwoordde 80% van de Somalische Nederlanders zich hier thuis te voelen en in 2015 was dat twee derde. Gevraagd naar de tevredenheid over de Nederlandse samenleving geven Somalische Nederlanders gemiddeld een 7,6. Men is dus behoorlijk tevreden over het leven in Nederland. Ondanks hun penibele inkomens- en arbeidsmarktsituatie (zie paragraaf S4) zijn Somalische Nederlanders tevredener dan Turkse (6,3 gemiddeld), Marokkaanse (6,6 gemiddeld) en autochtone Nederlanders (6,6 gemiddeld). Een mogelijke verklaring hiervoor vormt het referentiekader: de veiligheid in Nederland. Tegelijkertijd wijzen de experts op de dagelijkse stress van het leven in Nederland waarmee deze groep kampt en die een oorzaak kan zijn van de ziektelast en het frequentere huisartsenbezoek. In vergelijking met de meting in 2009 is de tevredenheid van Somalische Nederlanders over Nederland niet significant veranderd.

Sterke (en toenemende) identificatie met herkomstgroep

Somalische Nederlanders voelen zich ongeveer even Nederlands als Marokkaanse Nederlanders, maar Nederlandser dan Turkse Nederlanders: één op de zes Somalische Nederlanders voelt zich (helemaal) niet Nederlands, vier op de tien voelen zich een beetje Nederlands en ruim vier op de tien voelen zich (heel) sterk Nederlands. De identificatie als Somaliër is sterker: ruim acht op de tien Somalische Nederlanders voelen zich sterk of heel sterk Somalisch, één op de tien voelt zich een beetje Somalisch en één op de twintig voelt zich (helemaal) niet Somalisch.

In vergelijking met de gegevens uit 2009 is de identificatie als Nederlander nagenoeg onveranderd gebleven (figuur S2). Opvallend is dat de identificatie met de herkomstgroep is toegenomen: in 2009 identificeerde 68% zich (heel) sterk als Somaliër, in 2015 is dat 84%. De grotere binding met de herkomstgroep houdt mogelijk zowel verband met de perceptie van een onvriendelijke klimaat in Nederland als met de veranderde samenstelling van de groep Somalische Nederlanders (meer recente instroom).

Figuur S2

Identificatie als Nederlander en als Somaliër, 2009 en 2015 (in procenten)

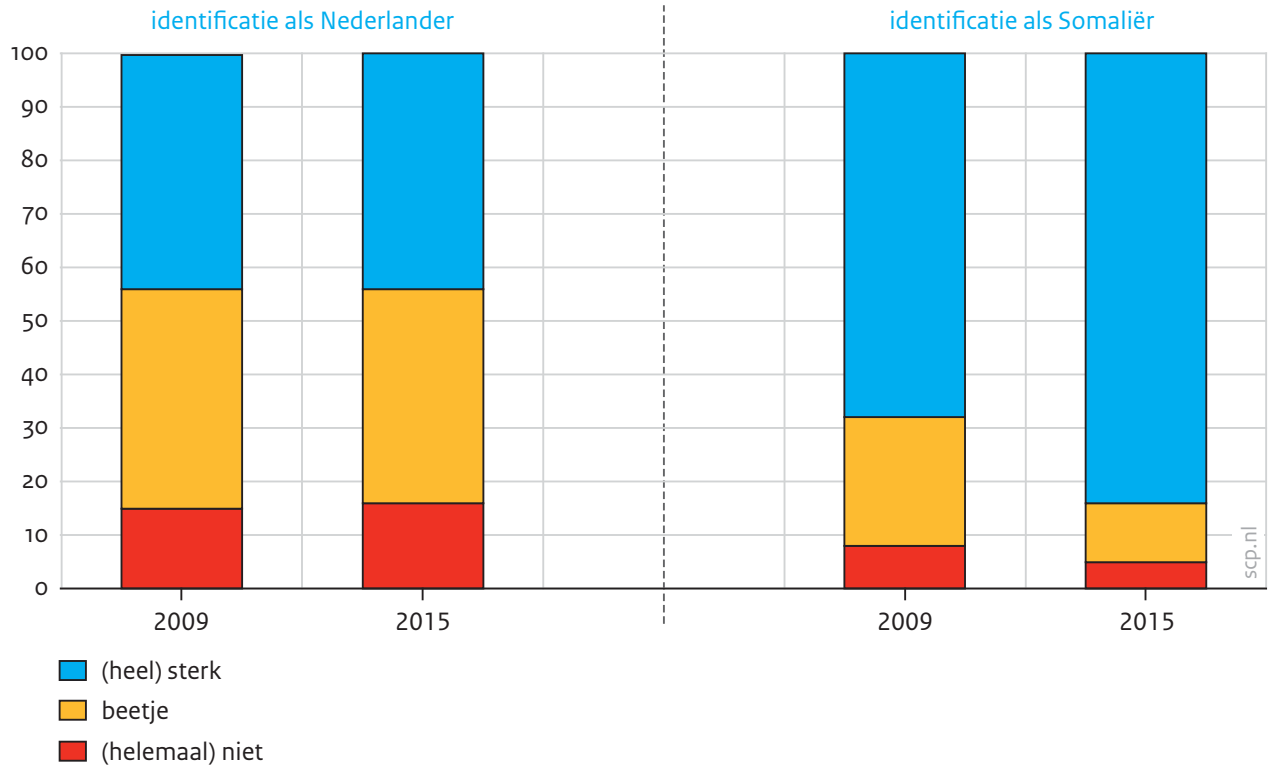

Bron: SCP/CBS (SIM'15)

Nagenoeg alle Somalische Nederlanders (95%) zijn moslim. Negen op de tien gelovige Somalisch-Nederlandse vrouwen dragen een hoofddoek. Dat is vaker dan gelovige Turks-Nederlandse vrouwen (49%) en gelovige Marokkaans-Nederlandse vrouwen (78%). Wanneer we echter apart naar de eerste generatie kijken, dan is er wat dit betreft geen verschil tussen Marokkaans-Nederlandse en Somalisch-Nederlandse vrouwen. Somalische Nederlanders bezoeken even vaak een religieuze bijeenkomst als Turkse en Marokkaanse Nederlanders, maar de identificatie met het islamitisch geloof is onder Somalische Nederlanders sterker dan onder Turkse en Marokkaanse Nederlanders.

Voorkeur voor sociale afstand tot autochtone Nederlanders toegenomen

Om attitudes van sociale afstand in kaart te brengen, wordt doorgaans gevraagd hoe vervelend men het zou vinden als eventuele kinderen bevriend zouden zijn met veel autochtone Nederlandse kinderen of een autochtone Nederlandse partner zouden hebben. Gemengde huwelijken roepen doorgaans meer weerstand op dan interetnische vriendschappen (cf. Andriessen 2016). Ook onder Somalische Nederlanders is dit het geval: waar slechts 2% aangeeft het (heel) vervelend te vinden als eventuele kinderen vriendschappen zouden onderhouden met veel autochtone Nederlandse kinderen, heeft 11% wel bezwaren bij een interetnisch huwelijk met een autochtone Nederlander (figuur S3).

Figuur S3

Mate van gewenste sociale afstand tot autochtone Nederlanders, 2015 (in procenten)

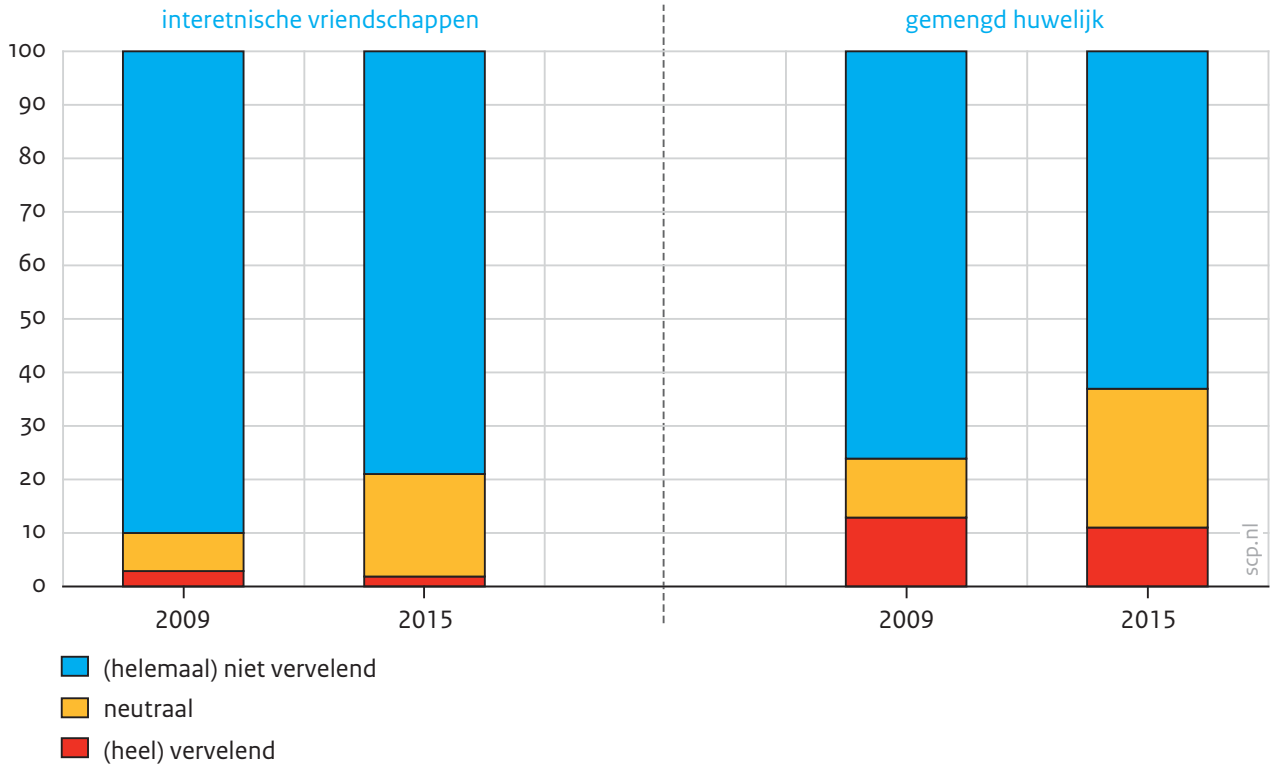

Bron: SCP/CBS (SIM'15)

In vergelijking met de gegevens uit 2009 is de mate waarin Somalische Nederlanders afstand tot autochtone Nederlanders willen houden gegroeid. In het onderzoek uit 2009 vond 90% het (helemaal) niet vervelend als eventuele kinderen veel Nederlandse vrienden zouden hebben. Dat is in dit onderzoek gedaald tot 79%. In 2009 gaf 76% aan het (helemaal) niet vervelend te vinden als eventuele kinderen een autochtone partner zouden hebben. In 2015 is dat 63%. Onder andere migrantengroepen zien we juist een afname van de sociale afstand die zij tot autochtone Nederlanders willen houden (Andriessen 2016).

Contacten in de buurt zijn toegenomen

Een aanzienlijk deel van de Somalische Nederlanders heeft frequent contacten met autochtone vrienden/kennissen en/of met autochtone buren/buurtgenoten: 62% heeft minstens elke week contact met autochtone vrienden en 66% met buren/buurtgenoten. In vergelijking met de gegevens uit 2009 is de mate van contact met autochtone vrienden/kennissen niet veranderd. De mate van contact met autochtone buren/buurtgenoten is echter wel toegenomen: in 2009 gaf 58% aan minstens elke week contact te hebben met autochtone buren/buurtgenoten. Het aandeel dat nooit of minder dan één keer per jaar contact heeft met autochtone buren/buurtgenoten is gedaald van 20% in 2009 naar 9% in 2015. Bijna zeven op de tien Somalische Nederlanders hebben frequent contact met Somalische vrienden/kennissen (minstens elke week), en ruim zes op de tien hebben frequent contact met Somalische buren/buurtgenoten. In vergelijking met 2009 zien we – net als bij contact met autochtone Nederlandse vrienden/kennissen – dat Somalische Nederlanders evenveel contact onderhouden met Somalische vrienden/kennissen, maar dat zij frequenter contact hebben met Somalische buren/buurtgenoten. Het lijkt er dus op dat Somalische Nederlanders de laatste jaren sociaal actiever in de buurt zijn geworden door meer contact te onderhouden met zowel buren met een autochtone als met een Somalische achtergrond.

Ervaren discriminatie toegenomen

Twee derde van de Somalische Nederlanders heeft (bijna) nooit zelf discriminatie ervaren door autochtone Nederlanders. Bij Turkse en Marokkaanse Nederlanders ligt dit rond de helft. In vergelijking met de meting in 2009 ervaren Somalische Nederlanders in 2015 vaker persoonlijke discriminatie (figuur S4). Destijds had driekwart van hen (bijna) nooit discriminatie ervaren en 5% (zeer) vaak. In 2015 is het aandeel dat (bijna) nooit discriminatie ervaart gedaald (naar 67%) en is het aandeel dat (zeer) vaak discriminatie ervaart gestegen (naar 8%). De toename in ervaren discriminatie kan verband houden met een klimaat dat als negatiever wordt ervaren, met name jegens moslims. Ook is het mogelijk dat de veranderde samenstelling van de groep Somalische Nederlanders hier een rol speelt.

Figuur S4
Frequentie van persoonlijk ervaren discriminatie van Somalische Nederlanders, 2009 en 2015 (in procenten)

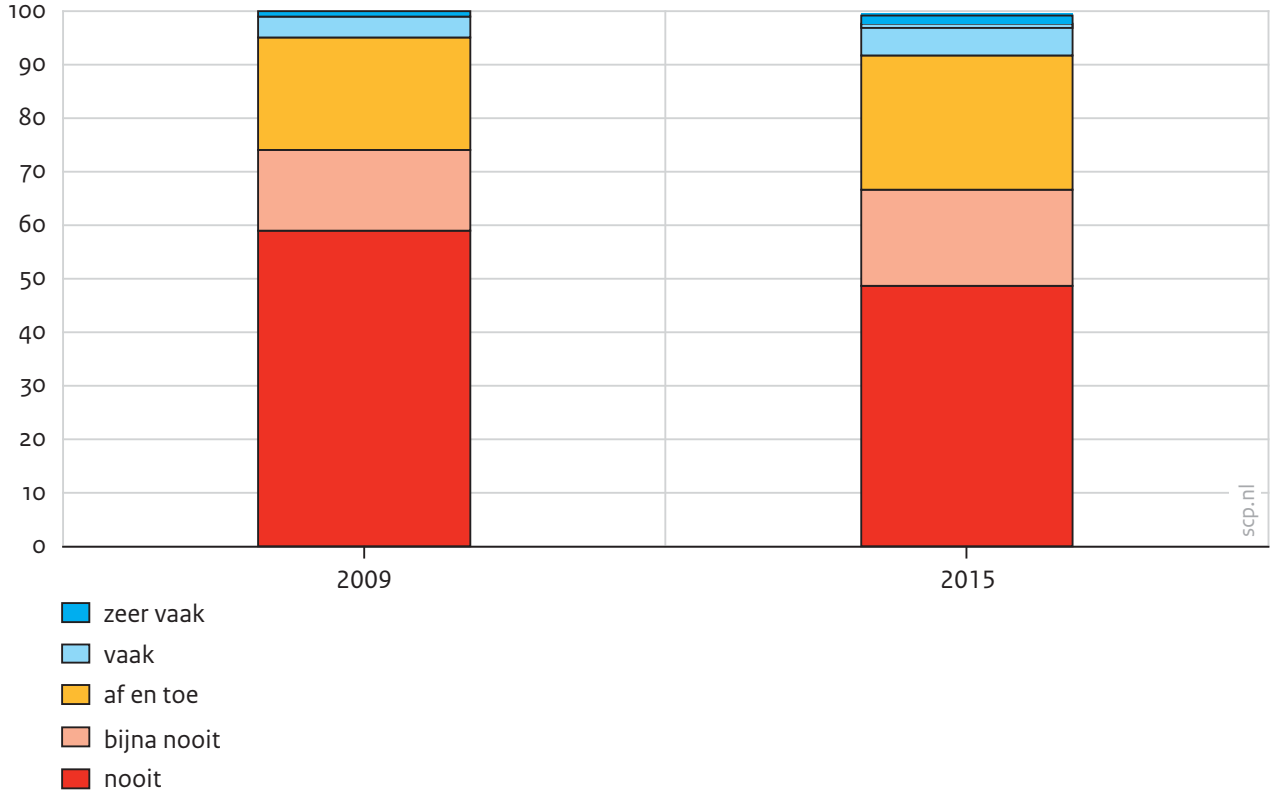

Bron: SCP/CBS (SIM'15)

S4 Zwakke positie op de arbeidsmarkt

Slechts een kwart van de Somalische Nederlanders heeft betaald werk. Onder Somalisch-Nederlandse vrouwen ligt de arbeidsdeelname met 18% nog lager dan onder Somalisch-Nederlandse mannen (31%). Hoger opgeleiden (59%), degenen die het langst in Nederland verblijven (39%) en degenen die in Nederland zijn geboren of hier op jonge leeftijd naartoe zijn gekomen (47%), hebben het vaakst betaald werk.
Ongeveer één op de drie Somalische Nederlanders (34%) is in de periode '14-'16 werkloos. De werkloosheid is ruim twee keer zo hoog als bij de totale groep niet-westerse migranten en bijna zes keer zo hoog als bij autochtone Nederlanders.

Het grootste deel van de Somalisch-Nederlandse werkenden heeft geen vast werk. Bijna drie op de vijf Somalisch-Nederlandse werknemers hebben een flexibele arbeidsrelatie (59%). Somalische Nederlanders zijn voorts vaak werkzaam in een kleine baan. Bijna een derde (31%) van hen heeft een baan van minder dan twaalf uur werk per week. Bij werkende autochtone Nederlanders geldt dit voor ongeveer één op de acht (12%). Een derde van de Somalische Nederlanders is werkzaam op het laagste beroepsniveau – aanzienlijk meer dan bij de autochtone, Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders. Het beroepsniveau

van de werkende Somalische Nederlanders is redelijk vergelijkbaar met dat van de werkende Turkse en Marokkaanse Nederlanders.

Laag inkomen en veel armoede

Meer dan de helft van de Somalische Nederlanders (52%) heeft een bijstandsuitkering. Bij de totale groep niet-westerse migranten is dit aanzienlijk minder vaak het geval (15%). Bij de grote vier niet-westerse migrantengroepen varieert de bijstandsafhankelijkheid bijvoorbeeld tussen de 10% en 16%. Onder autochtone Nederlanders is het deel dat in de bijstand zit veel kleiner (2%). Het veelal ontbreken van betaald werk, de grote bijstandsafhankelijkheid en het gemiddeld lage beroepsniveau van werkenden vertalen zich in een uitermate zwakke inkomenspositie van Somalische Nederlanders. Het gemiddelde inkomen (12.200 euro) van deze groep bedraagt minder dan de helft dan dat van de autochtone Nederlanders (26.300 euro).
Armoede en een laag inkomen gaan vanzelfsprekend hand in hand. In die zin is het niet verrassend dat het aandeel Somalische Nederlanders met een inkomen onder de armoedegrens relatief hoog is. Ruim twee derde (68%) van de Somalische Nederlanders leeft onder de armoedegrens. Ter vergelijking: dit geldt voor slechts 5% van de autochtone Nederlanders en 21% van de totale groep niet-westerse migranten. Nog alarmerender is het beeld bij Somalisch-Nederlandse jongeren. Van de Somalisch-Nederlandse kinderen (<18 jaar) leeft maar liefst 82% in een arm huishouden. Deze cijfers geven aan dat Somalisch-Nederlandse huishoudens veel moeite hebben om het hoofd boven water te houden. De financiële zorgen komen boven op de bestaande zorgen rond het opbouwen van een (nieuw) leven in Nederland. Stress en onzekerheid drukken bovendien vaak op de gezondheid van mensen en daarmee op hun energie om deel te nemen aan de samenleving.

Aandeel dat vrijwilligerswerk doet fors gestegen

Van de Somalische Nederlanders heeft 30% in het jaar voorafgaand aan het onderzoek vrijwilligerswerk gedaan. Dat is vaker dan onder de vier grote migrantengroepen (Turkse Nederlanders: 18%; Marokkaanse Nederlanders: 22%; Surinaamse Nederlanders: 22%; Antilliaanse Nederlanders: 25%), maar minder vaak dan onder autochtone Nederlanders (37%). In 2009 is ook gevraagd naar het verrichten van vrijwilligerswerk. Tussen 2009 en 2015 zien we een forse stijging in het aandeel Somalische Nederlanders dat vrijwilligerswerk doet: in 2009 deed nog maar 13% vrijwilligerswerk, in 2015 was dat 30%. Volgens de geraadpleegde experts houdt deze stijging verband met de tegenprestaties die een gemeente aan bijstandsgerechtigden kan vragen sinds het invoeren van de Participatiewet (1 januari 2015). Het niet voldoen aan de gevraagde tegenprestatie kan consequenties hebben voor de hoogte van de uitkering.

Een andere vorm van informele participatie is het verlenen van mantelzorg. Dit betreft het geven van hulp aan bekenden met gezondheidsproblemen. Somalische Nederlanders verlenen even vaak mantelzorg als Turkse en Marokkaanse Nederlanders (resp. 28%, 30% en 32%). Er is wel verschil met autochtone Nederlanders; zij verlenen vaker mantelzorg (41%).

Een verklaring hiervoor kan zijn dat Somalische Nederlanders minder vaak familieleden in Nederland hebben die afhankelijk zijn van zorg – denk aan (groot)ouders (Van Houwelingen et al. 2016).

S5 Conclusie

Eerdere studies schetsten al een zorgelijk beeld van de positie van Somalische Nederlanders. Door een gemiddeld laag opleidingsniveau en een geringe beheersing van de Nederlandse taal is hun deelname aan de arbeidsmarkt heel beperkt, en ook op andere terreinen, is het beeld niet gunstig. Uit onze nieuwe gegevens blijkt dat de veranderde samenstelling van de groep de uitgangspositie heeft verslechterd: het opleidingsniveau van de recente vluchtelingen is nog lager en de beheersing van de Nederlandse taal is nog altijd een probleem. Daarbij is het maatschappelijk klimaat ten aanzien van moslims in Nederland er niet positiever op geworden. Dat leidt tot een beeld dat niet optimistich stemt: slechts een kwart van de Somalische Nederlanders heeft betaald werk, en dan ook nog eens vaak een kleine, tijdelijke baan op een laag functieniveau. Tegelijkertijd is er wel sprake van informele participatie: 30% van de Somalische Nederlanders geeft aanvrijwilligerswerk te doen en 28% verleent mantelzorg. Binnen de Somalische gemeenschap helpen mensen elkaar vaak. Met name het deel dat vrijwilligerswerk doet, is de laatste jaren fors gestegen. De tegenprestatie die gemeenten aan bijstandsgerechtigden kunnen vragen in het kader van de Participatiewet is hiervoor een mogelijke verklaring. Die tegenprestatie kan ook een vorm van mantelzorg zijn. Een andere verklaring is volgens enkele experts dat met de overgang naar generiek beleid bepaalde ondersteuning weggevallen is. Deze zou inmiddels worden gecompenseerd door hulp en ondersteuning uit de gemeenschap zelf. Dit wijst op veerkracht binnen de groep, maar kan tegelijkertijd tot gevolg hebben dat men zich meer op de herkomstgemeenschap gaat richten. Daarvan is de afgelopen jaren inderdaad sprake: het gevoel van hier thuis zijn is verminderd en de ervaren discriminatie, de identificatie als Somaliër en de voorkeur voor sociale afstand tot autochtone Nederlanders zijn toegenomen. Belangrijk hierbij is wel dat Somalische Nederlanders in vergelijking met bijvoorbeeld Turkse en Marokkaanse Nederlanders relatief positief staan ten opzichte van Nederland. De banden van de Somalische gemeenschap worden soms als knellend ervaren: 60% vindt dat de sociale controle binnen de gemeenschap groot is en volgens 43% wordt er druk uitgeoefend zodat mensen zich conformeren aan de Somalische regels en gewoonten. In de Turkse gemeenschap wordt meer sociale controle ervaren, maar de druk tot conformisme aan groepsregels en gewoonten wordt minder sterk ervaren door Turkse en Marokkaanse Nederlanders.

Somalische Nederlanders hebben in vergelijking met bijvoorbeeld Turkse en Marokkaanse Nederlanders een redelijk positieve kijk op het leven in Nederland. Waarschijnlijk houdt dit verband met het referentiekader dat gehanteerd wordt. In vergelijking met een land in oorlog en anarchie is Nederland veilig en georganiseerd. Tegelijkertijd zien we dat de ervaren sociaal-emotionele afstand tot de Nederlandse samenleving in vergelijking met 2009 is

gegroeid: de sociale afstand die Somalische Nederlanders prefereren tot autochtone Nederlanders is groter, men voelt zich minder thuis in Nederland en ervaart meer discriminatie. Met name Somalische Nederlanders die in Nederland geboren zijn of hier op jonge leeftijd naartoe gekomen zijn, voelen zich minder thuis en ervaren vaker discriminatie. Zij zullen hun positie niet zozeer afmeten aan de situatie in Somalië, maar eerder vergelijken met die van autochtone leeftijdsgenoten en dan concluderen dat zij er minder goed voorstaan. Het maatschappelijk klimaat dat niet al te positief is ten aanzien van migranten en met name moslims helpt niet om mensen het gevoel te geven dat zij onderdeel zijn van de Nederlandse samenleving.

Een blik op de verschillen binnen de groep Somalische Nederlanders laat zien dat degenen die in Nederland zijn geboren of hier voor hun dertiende levensjaar naartoe zijn gekomen het in verschillende opzichten beter doen. Zij hebben vanaf het begin het reguliere Nederlandse onderwijs gevolgd of zijn ingestroomd in het nieuwkomersonderwijs, dat erop gericht is kinderen te laten doorstromen naar regulier vervolgonderwijs. Deze groep heeft vaker dan de groep die op latere leeftijd kwam betaald werk en beschikt over betere hulpbronnen: een relatief hoger opleidingsniveau, een betere beheersing van de Nederlandse taal en een betere fysieke gezondheid. Ondanks deze gunstiger positie is de achterstand op autochtone Nederlanders nog steeds groot. Dat kan aanleiding zijn tot blijvende zorg, zeker wanneer we de sociaal-culturele oriëntatie in ogenschouw nemen. Enerzijds staat deze groep meer in de Nederlandse samenleving, maar anderzijds is de emotionele binding met Nederland niet zo sterk. Het gevaar is dat mensen langdurig aan de kant blijven staan. Dat is niet alleen voor henzelf ongunstig, maar kan ook hun kinderen een slechtere start geven, waardoor achterstanden langzamer ingelopen worden.

Met name de Somalisch-Nederlandse alleenstaande vrouwen met kinderen en de Somalische Nederlanders die op volwassen leeftijd en meer recent naar Nederland zijn gekomen en weinig tot geen onderwijs hebben gevolgd, vormen kwetsbare groepen.
De laatste groep was onder de herziene Wet Inburgering zelf verantwoordelijk voor de inburgering. Verschillende experts wijzen erop dat dit name voor degenen die niet of laaggeletterd zijn een heel moeilijke opgave is. De slagingspercentages voor het inburgeringsexamen liggen onder Somalische Nederlanders dan ook zeer laag. Zonder extra ondersteuning zal deze groep niet makkelijk inburgeren. Daarnaast is het de vraag of het inburgeringstraject voor deze groep voldoende is. Dit is gericht op alfabetisering, taalverwerving en toeleiding naar betaald werk. Deelnemers die niet kunnen lezen en schrijven hebben echter heel intensieve begeleiding nodig om de taal te leren, en toeleiding naar betaald werk is lastig gezien hun opleidingsniveau. Om deze groep meer te laten participeren, zal de ondersteuning uitgebreider moeten zijn.
Binnen de Somalisch-Nederlandse groep is – zo brengen de geraadpleegde experts naar voren – sprake van opvoedproblematiek. Dit wordt deels gerelateerd aan een andere visie op en praktijk van opvoeden in Somalië, waar opvoeden eerder een collectieve verantwoordelijkheid is. In Nederland staan ouders er vaak alleen voor. Daarbij beschikken zij

over weinig hulpbronnen: het inkomen is doorgaans laag, vaak is sprake van armoede en weinig kennis van het Nederlandse schoolsysteem en de beheersing van de Nederlandse taal is soms gering. Dat betekent dat veel ouders niet in staat zijn hun kind effectieve ondersteuning te bieden, wat consequenties heeft voor de onderwijskansen. Het gevaar is reëel dat dit tot intergenerationele overdracht van achterstanden leidt. Beleid zou zich moeten richten op de toekomst van de kinderen en jongeren in deze groep. Zij hebben extra ondersteuning nodig om een volwaardige plek te vinden in de Nederlandse samenleving, van waaruit zij ook weer kunnen bijdragen aan die samenleving. Gezien de zwaarte van de problematiek in de Somalische gemeenschap, waar een veelheid aan problemen zich opstapelt, lijkt een intensieve aanpak hier van belang.

Noot

1 Een aanvullende verklaring is het selectie-effect. Doorgaans vluchten de beter gesitueerden eerder dan degenen met een minder gunstige uitgangspositie.

1 Somalische Nederlanders

1.1 Inleiding

Al decennialang wordt Somalië geteisterd door gewapende conflicten en politieke onrust (zie paragraaf 1.4). Als gevolg daarvan, maar ook door hongersnoden en perioden van grote droogte, zijn inmiddels ruim een miljoen Somaliërs hun land ontvlucht (Cavallera et al. 2016). De meeste vluchtelingen worden opgevangen in de regio, met name in de buurlanden Kenia, Ethiopië, Jemen en Djibouti. Buiten Afrika wonen de meeste Somaliërs in de Verenigde Staten, het Verenigd Koninkrijk en Canada. Een klein deel van de vluchtelingen is in Nederland terechtgekomen en heeft hier asiel gekregen. In dit rapport kijken we hoe het met deze groep gaat. We spreken daarbij over Somalische Nederlanders[1].
De vraag hoe het met de Somalische Nederlanders gaat, is op veel manieren te beantwoorden. We houden in dit rapport een brede blik en bekijken hoe deze groep er op verschillende terreinen voor staat, zoals in het onderwijs, op de arbeidsmarkt en wat betreft gezondheid, maar ook bijvoorbeeld wat betreft oriëntatie op Nederland. Sommige terreinen beschouwen we daarbij als hulpbronnen, die inpassing in en deelname aan de Nederlandse samenleving kunnen vergemakkelijken (zie paragraaf 1.3). Zo is het vinden van werk waarschijnlijk makkelijker als men de taal beheerst, een hogere opleiding heeft gevolgd en gezond is. Wat als hulpbron en wat als uitkomstmaat beschouwd wordt, is een keuze en kan per studie verschillen. In deze studie beschouwen we bijvoorbeeld Nederlandse taalbeheersing als hulpbron voor maatschappelijke participatie. Taal kan echter ook goed als uitkomstmaat genomen worden, waarbij bijvoorbeeld contacten met autochtone Nederlanders als hulpbron worden gezien. Daarnaast is vaak sprake van wederzijdse beïnvloeding van hulpbron en uitkomstmaat. Het hebben van betaald werk kan de Nederlandse taalbeheersing bijvoorbeeld positief beïnvloeden doordat men daar Nederlands hoort en spreekt. Behalve naar een stand van zaken op de verschillende terreinen kijken we ook naar de samenhang tussen hulpbronnen en maatschappelijke participatie.
De maatschappelijke positieverwerving van Somalische Nederlanders is al eerder in SCP-onderzoek in beeld gebracht (Dourleijn en Dagevos 2011). In het huidige onderzoek kunnen we dus ook terugkijken en constateren of er in de tijd verschuivingen zijn opgetreden en of deze aanleiding geven tot meer zorg of meer optimisme. Tot slot geven we een beeld van verschillen binnen de groep Somalische Nederlanders, door uitsplitsingen te maken naar enkele achtergrondkenmerken.
Dit resulteert in de volgende onderzoeksvragen:

- In welke mate beschikken Somalische Nederlanders over verschillende hulpbronnen en zijn hierin veranderingen opgetreden in vergelijking met 2009?
- Hoe hangen deze hulpbronnen samen met deelname aan de Nederlandse samenleving?
- Welke groepen zijn het meest kwetsbaar binnen de groep Somalische Nederlanders?

Deelname aan de Nederlandse samenleving vatten we in dit rapport breed op. We kijken bijvoorbeeld naar het verrichten van betaalde arbeid en naar het doen van vrijwilligerswerk.

1.2 Drie typen vergelijkingen

Achter de genoemde onderzoeksvragen gaan drie typen vergelijkingen schuil. Ten eerste vergelijken we de positie van Somalische Nederlanders waar mogelijk en relevant met die van autochtone Nederlanders. Dit geeft aan in welke mate sprake is van gelijke of ongelijke maatschappelijke positieverwerving van deze twee groepen. Het zou wellicht zuiverder zijn om hier het gemiddelde van de gehele Nederlandse bevolking als referentiepunt te nemen, zodat achterstanden in een breder perspectief van de samenleving bekeken en begrepen kunnen worden. In onze dataset beschikken wij echter niet over een dwarsdoorsnede van de gehele Nederlandse bevolking, dus inclusief de mensen met een migratieachtergrond (Andriessen en Kappelhof 2016). Men kan beargumenteren dat verschillen in positieverwerving uitvergroot worden door de autochtone groep als uitgangspunt te nemen, ervan uitgaande dat zij de geprivilegieerde groep zijn. De autochtone groep drukt echter nog steeds een heel groot stempel op de gemiddelde maatschappelijke posities, en geeft daarmee een indicatie van maatschappelijke achterstanden van andere groepen. Om een indruk te bieden van de relatieve positie ten opzichte van andere migrantengroepen vergelijken we waar mogelijk en relevant ook met de uitkomsten van andere migrantengroepen. De vergelijkingen die we kunnen maken, zijn afhankelijk van de beschikbare data. In de meeste gevallen beschikken we over vergelijkbare data met betrekking tot Turkse en Marokkaanse Nederlanders. In sommige andere gevallen kunnen we ook vergelijkingen maken met andere vluchtelingengroepen in Nederland.
Een tweede vergelijking betreft die in de tijd. In 2009 zijn door het SCP ook gegevens onder Somalische Nederlanders verzameld, zodat we een vergelijking kunnen maken. Met slechts twee tijdsmomenten is het lastig te bepalen wat verschillen zeggen. Is de gesignaleerde toename bijvoorbeeld een echte toename of slechts een piek in een anderszins dalende trend? Het vergelijken van twee tijdspunten moet dus altijd met de nodige voorzichtigheid gebeuren. Daarbij is de samenstelling van de groep Somalische Nederlanders veranderd: vluchtelingen die later uit Somalië vluchtten, hebben een lange tijd van oorlog, onveiligheid en anarchie meegemaakt. Allerlei structuren in het land (denk aan onderwijs) fungeren niet of nauwelijks meer, met allerlei gevolgen voor de hulpbronnen waarover men kan beschikken.
Tot slot kijken we naar verschillen binnen de groep: hebben bepaalde subgroepen een gunstiger positie dan andere subgroepen? Sommige Somalische Nederlanders zijn al langer in Nederland dan andere. Het ligt in de lijn der verwachting dat hun positie gunstiger is, bijvoorbeeld omdat zij inmiddels meer kennis en kunde hebben opgedaan. Verschillen kunnen echter ook samenhangen met verschillen in de samenstelling van de verschillende vluchtelingenstromen. De eerste stroom Somaliërs die naar Nederland kwam, was relatief hoogopgeleid (Vogels 2011). Vluchtelingen die later kwamen, zijn als gevolg van de aan-

houdende onrust en anarchie in Somalië veel lager opgeleid (Klaver et al. 2010). Velen hebben nauwelijks mogelijkheden gehad om onderwijs te volgen en het analfabetisme onder deze groep is hoger dan onder de eerste groep. Een betere positie van Somalische Nederlanders die hier al langer verblijven, kan dus ook te maken hebben met hun gunstiger startpositie. Tegelijkertijd is het mogelijk dat veranderingen in de Nederlandse context een rol spelen. Het maatschappelijk klimaat ten aanzien van vluchtelingen en migranten is er in de loop der tijd niet vriendelijker op geworden. Met name rond moslims is de beeldvorming negatief. In analyses zijn dit soort verklaringen niet uit elkaar te halen. We zullen dus verschillen naar subgroepen laten zien zonder duidelijk te kunnen maken waardoor deze verschillen veroorzaakt worden.

1.3 Hulpbronnen en sociaal-culturele oriëntaties

Wanneer men de beschikking heeft over een aantal hulpbronnen wordt deelname aan de Nederlandse samenleving vergemakkelijkt. In deze studie beschouwen we onderwijs voornamelijk als een hulpbron, hoewel dit ook als indicator van maatschappelijke deelname gezien kan worden. In hoofdstuk 4 kijken we naar sociaal-culturele oriëntaties die participatie in de Nederlandse samenleving kunnen bevorderen of belemmeren. Het betreft dan onder meer sociale contacten, opvattingen over genderrollen en groepsdruk en sociale controle vanuit de gemeenschap. Contacten met autochtone Nederlanders kunnen participatie bevorderen doordat bijvoorbeeld kennis gedeeld wordt (zoals over de arbeidsmarkt) en hulp geboden kan worden (zoals bij het omgaan met instanties) (e.g. Lancee 2010; De Vroome & Van Tubergen 2010). Ook contacten met Somalische Nederlanders die hun weg al hebben gevonden in Nederland kunnen deze zaken bieden, maar vaker zoekt men bij groepsgenoten emotionele steun (bijvoorbeeld Putnam 2000). Culturele oriëntaties kunnen inpassing in de dominante samenleving of sociale stijging bevorderen (denk aan het geloof in onderwijs als middel om vooruit te komen in de samenleving). Evengoed kunnen culturele oriëntaties belemmerend werken op deelname aan de samenleving (bijvoorbeeld wanneer culturele patronen deelname van meisjes en vrouwen ontmoedigen). De relatie kan ook indirect zijn, via de perceptie van (on)voldoende culturele aanpassing in de ogen van de dominante meerderheidsgroep. Groepen die zich volgens de dominante meerderheidsgroep meer conformeren aan de dominante cultuur hebben minder te maken met uitsluiting en zijn daardoor beter in staat om hogere maatschappelijke posities te bereiken. In hoofdstuk 4 lichten we de mogelijke verbanden tussen sociaal-culturele oriëntaties en deelname aan de samenleving verder toe.

In deze studie veronderstellen we dat hulpbronnen maatschappelijke participatie vergemakkelijken. De relatie ligt natuurlijk complexer, en hulpbronnen kunnen op hun beurt beïnvloed worden door maatschappelijke participatie. Zo doet iemand die participeert op de arbeidsmarkt daar wellicht contacten op met autochtone Nederlanders met wie Nederlands gesproken wordt, zodat ook de taalbeheersing vooruitgaat. In die zin betreft het dynamische relaties tussen concepten, waarbij wij er in deze publicatie voor kiezen de rela-

tie tussen hulpbron en maatschappelijke participatie te belichten. Dat betekent echter niet dat de andere relaties niet bestaan of er minder toe doen.

1.4 Beeld uit eerder onderzoek

Eerder is al behoorlijk wat onderzoek uitgevoerd om de leefsituatie van Somalische Nederlanders in beeld te brengen. Hieronder bespreken we voor enkele thema's de belangrijkste bevindingen.

Onderwijs

De SCP-studie naar vluchtelingengroepen in Nederland constateerde dat Somalische Nederlanders van de onderzochte groepen (Afghaans-, Irakees-, Iraans- en Somalisch-Nederlands) gemiddeld het laagst opgeleid zijn (Vogels 2011). Een meerderheid had geen enkele opleiding (28%) of hooguit basisonderwijs (30%) afgerond. Onder vrouwen ligt het aandeel met hooguit basisonderwijs (64%) hoger dan onder mannen (54%). Slechts 5% had een afgeronde opleiding op hbo-/wo-niveau (vrouwen 4%). Een substantieel deel van de Somalische Nederlanders (40%) heeft ook in Nederland nog onderwijs gevolgd. Verschillende rapporten wijzen op het verschil in opleidingsniveau tussen de eerste groep Somalische vluchtelingen, die relatief hoogopgeleid is, en de meer recente asielmigranten, onder wie relatief veel jongeren. Als gevolg van de situatie in Somalië hebben zij beduidend minder mogelijkheden gehad om onderwijs te volgen (Klaver et al. 2010; Vogels 2011). Daarnaast hebben degenen die al langer in Nederland verblijven meer gelegenheid gehad om hier onderwijs te volgen (Vogels 2011).
Mensen die buiten Nederland een diploma hebben behaald, kunnen dit ter validering voorleggen. In vergelijking met drie andere vluchtelingengroepen (met een Afghaanse, Irakese en Iraanse achtergrond) doen Somalische Nederlanders dat relatief weinig. Wanneer zij dit wel doen, dan worden hun diploma's in ruim vier op de tien gevallen niet erkend (Vogels 2011). Daarmee is het vaak ook voor Somalische Nederlanders die wel een opleiding in het herkomstland hebben afgerond lastig om werk te vinden.
De positie van schoolgaande Somalisch-Nederlandse jongeren is over het algemeen eveneens problematisch. Ze nemen vooral deel aan de onderste niveaus van het voortgezet onderwijs en verlaten het onderwijs relatief vaak voortijdig. Voortijdig schoolverlaten onder Somalische Nederlanders is echter wel, net als onder andere groepen, gedaald: in leerjaar 2004/2005 lag het percentage voortijdig schoolverlaters in het voortgezet onderwijs onder deze groep nog op 8,3% en het daalde geleidelijk naar 4,5% in leerjaar 2007/2008 (Vogels 2011). Voortijdige schooluitval wordt wel gerelateerd aan onvoldoende ondersteuning en betrokkenheid van Somalisch-Nederlandse ouders bij de opleidingskeuze van hun kinderen (Klaver et al. 2010). Onderwijs wordt wel heel belangrijk gevonden door Somalisch-Nederlandse ouders en ze hebben hoge verwachtingen voor de toekomst van hun kinderen. Het ontbreekt ze echter aan kennis en kunde om hun kinderen adequate ondersteuning te bieden (Nijenhuis en Van Liempt 2014). Daarnaast wordt gewezen op het hoge aandeel ouders (vaak moeders) dat alleen de kinderen opvoedt. In deze gebroken

gezinnen is vaak nog minder tijd beschikbaar om kinderen te helpen met bijvoorbeeld huiswerk (Klaver et al. 2010; Nijenhuis en Van Liempt 2014).
Recent bracht het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum de onderwijspositie in beeld van (kinderen van) asielmigranten die zich eind jaren negentig in Nederland gevestigd hebben (Maliepaard et al. 2017). Er is gekeken naar de prestaties op de Cito-eindtoets van de groep asielmigranten die bij binnenkomst in Nederland jonger was dan 6 jaar of in Nederland is geboren. Asielmigranten uit de Sub-Sahara en met name uit Somalië hadden gemiddeld de laagste Citoscores (respectievelijk 531 en 530; ter vergelijking: de gemiddelde score van autochtone leerlingen lag in diezelfde periode op 536 punten). In lijn hiermee kregen Somalische leerlingen het minst vaak een eindadvies voor hoger vervolgonderwijs: 27% kreeg een advies voor havo/vwo, tegen bijna de helft van de autochtone Nederlandse kinderen (Hartgers et al. 2017).

Arbeid en inkomen

Uit het SCP-rapport over vluchtelingengroepen blijkt dat slechts 29% van de Somalische Nederlanders tussen de 15 en 65 jaar in 2009 betaald werk had (Dagevos 2011). De meest genoemde reden hiervoor is dat men nog studeert of naar school gaat. Na een verblijf van 15 jaar in Nederland participeert 43% van de Somalische asielmigranten op de arbeidsmarkt[2] (Bakker 2016; Bakker en Dagevos 2017). Van de onderzochte asielmigranten is dat het laagste aandeel.
Met name Somalisch-Nederlandse vrouwen hadden weinig betaald werk (17%); zij noemen vaak als reden de zorg voor kinderen. Klaver et al. (2010) wijzen erop dat veel Somalisch-Nederlandse vrouwen weinig mogelijkheden zien om te werken omdat zij alleen verantwoordelijk zijn voor de opvoeding van hun kinderen. Een vertrouwd vangnet om de zorg voor de kinderen aan over te dragen, zoals familieleden, ontbreekt vaak (Nijenhuis en Van Liempt 2014). Nijenhuis en Van Liempt wijzen daarnaast op de culturele patronen die het voor vrouwen ongebruikelijk maken om buitenshuis te werken (Nijenhuis en Van Liempt 2014).
Wanneer men werk had, dan betrof dit vaak banen aan de onderkant van de arbeidsmarkt: 80% van de Somalische Nederlanders werkte in 2009 op elementair of laag beroepsniveau (Dagevos 2011). Daarbij had 43% slechts een tijdelijke baan (ter vergelijking: van de autochtone Nederlanders had destijds 5% een tijdelijke baan).
Ook de werkloosheid onder Somalische Nederlanders was in 2009 zeer hoog (33%).
Als belangrijke belemmeringen bij het vinden van werk worden het niet beschikken over een goede opleiding of diploma, onvoldoende beheersing van de Nederlandse taal en gebrek aan informatie genoemd (Klaver et al. 2010; Van den Tillaart et al. 2000; Nijenhuis en Van Liempt 2014). Met name Somalisch-Nederlandse jongeren (15-24 jaar) zijn vaak werkloos (40%) en onder de meest recente asielmigranten (0-4 jaar verblijf in Nederland) ligt de werkloosheid met 47% een stuk hoger dan onder de groep die al langer dan 15 jaar in Nederland verblijft (24%) (Dagevos 2011).
Zelfstandig ondernemerschap komt weinig voor onder Somalische Nederlanders: minder dan 1% was in 2008 zelfstandig ondernemer. Dit is lager dan onder de andere

vluchtelingengroepen. Men wijst op de strenge regelgeving die het voor Somalische Nederlanders – die vaak niet beschikken over de vereiste diploma's – lastig zou maken om een bedrijf te starten en noemt dit ook als reden om door te migreren naar het Verenigd Koninkrijk, waar de regelgeving soepeler zou zijn (Nijenhuis en Van Liempt 2014).
Ruim een derde van de Somalische Nederlanders was in 2009 afhankelijk van een bijstandsuitkering (ter vergelijking: onder de autochtone Nederlanders was dit 1,6%).
In samenhang hiermee ligt het besteedbaar huishoudinkomen erg laag en is relatief vaak sprake van armoede. Een aanzienlijk deel van de Somalische Nederlanders zou te maken hebben met schulden (Moors et al. 2009).

Gezondheid

Uit eerder Nederlands onderzoek blijkt dat migranten over het algemeen een minder goede gezondheid hebben dan autochtone Nederlanders (Schellingerhout 2011). Engelhard (2007) geeft aan dat vanwege allerlei stressoren verwacht mag worden dat juist ook de gezondheid van asielmigranten achterblijft bij die van autochtone Nederlanders.
Het betreft bijvoorbeeld schokkende gebeurtenissen in het land van herkomst en tijdens de vlucht, de onzekerheid van de asielprocedure en de afwezigheid van gezinsleden of naaste familieleden. In de SCP-studie naar vluchtelingengroepen in Nederland is middels de SF12 (een internationale standaardvragenlijst bestaande uit twaalf vragen) de fysieke gezondheid gemeten. Daaruit bleken nauwelijks gezondheidsverschillen tussen autochtone Nederlanders en Somalische Nederlanders. Overigens gold dit ook voor de andere onderzochte vluchtelingengroepen. Uitgesplitst naar leeftijd doen zich vooral verschillen voor in de leeftijdsgroep 45-64 jaar, waar autochtone Nederlanders zich veel gezonder voelen dan Somalische Nederlanders.
Volgens Nijenhuis en Van Liempt (2014) geven deze positieve gegevens ten aanzien van de gezondheid van Somalische Nederlanders (en andere vluchtelingengroepen) wellicht een vertekend beeld. Trauma's en psychische problemen blijken volgens ander onderzoek juist relatief veel voor te komen in de Somalische gemeenschap (Klaver et al. 2010; Moors et al. 2009). Het gehanteerde instrument om ervaren gezondheid te meten, werkt mogelijk niet goed onder Somalische Nederlanders, maar het is ook mogelijk dat zij positiever antwoorden dan ze zich in werkelijkheid voelen vanwege het stigma binnen hun gemeenschap op psychiatrische problematiek (Van Heelsum 2011). Dit zien we ook terug in onderzoek onder andere migrantengroepen.

Religie en radicalisering

Uit de studie *Moslim in Nederland* (Maliepaard en Gijsberts 2012) blijkt dat Somalische Nederlanders een sterk religieuze groep vormen, waarin met name de naleving van religieuze regels wijdverbreid is. Zo draagt 80% van de Somalisch-Nederlandse vrouwen een hoofddoek. Tegelijkertijd hebben de Somalische Nederlanders geen sterke religieuze organisatie: er zijn in Nederland weinig Somalische moskeeën of andersoortige religieuze instanties. Somalische Nederlanders gaan veelal naar moskeeën van andere groepen om te bidden, vaak vanuit pragmatische overwegingen (de moskee die het dichtst bij huis is,

zie Moors et al. 2009). Ook in het onderzoek van Moors et al. (2009) worden de sterke religieuze bindingen gesignaleerd. Bij de gevoeligheid voor religieuze orthodoxie zouden de achterstandspositie van Somalische Nederlanders, de relatieve isolatie, de relatief veelvuldige psychische problematiek en de ervaren achterstelling volgens hen een rol spelen. Somalisch-Nederlandse ouders zijn niet goed uitgerust om hun kinderen te helpen hun weg te vinden in de Nederlandse samenleving. Zij participeren in beperkte mate in de Nederlandse samenleving, beheersen de Nederlandse taal slecht, hebben geen of laagbetaald werk en vaak een precaire financiële situatie of schuldenproblematiek en worstelen met hun geestelijke gezondheid als gevolg van hun vluchtgeschiedenis. Jongeren gaan zelf op zoek naar hun plek in de maatschappij, en de behoefte ergens bij te horen wordt vaak religieus ingevuld. Moors et al. (2009) signaleren een trend naar toenemende orthodoxie.

Criminaliteit

Somalisch-Nederlandse asielmigranten hebben in 2012 een bijna vijf keer zo grote kans om verdachte te zijn van een misdrijf als autochtone Nederlanders. Sinds 2007 daalt de geregistreerde criminaliteit ook onder Somalische Nederlanders (CBS 2016b). In 2015 werd circa 4% van de Somalische Nederlanders verdacht van een misdrijf – dat is iets lager dan het percentage onder Marokkaanse Nederlanders. Wanneer we kijken naar verblijfsduur zien we dat de oververtegenwoordiging in de geregistreerde criminaliteit toeneemt naarmate men langer in Nederland verblijft (Maliepaard et al. 2017). Wanneer echter rekening mee wordt gehouden dat Somalische asielzoekers vaker kenmerken hebben van het prototype dat delicten pleegt (jonge, alleenstaande mannen met een uitkering en woonachtig in grootstedelijke gebieden) verdwijnt het verschil met autochtone Nederlanders.

Dit overzicht van eerdere studies naar de leefsituatie van Somalische Nederlanders maakt duidelijk dat het een zeer kwetsbare groep betreft, waarbij de grootste zorgen liggen op het terrein van deelname aan de samenleving (arbeid en onderwijs). Een dergelijke precaire positie rechtvaardigt het om de vinger aan de pols te houden. Dat een groep grotendeels niet meekomt in de samenleving is niet alleen vervelend voor de mensen die het betreft. Ook op het niveau van de samenleving kan dit gevolgen hebben, bijvoorbeeld op het gebied van criminaliteit en radicalisering. De vraag is dan ook of deze groep (extra) aandacht in beleid behoeft. De nieuwe instroom van vluchtelingengroepen in Nederland is een andere reden waarom het relevant is de leefsituatie van Somalische Nederlanders te monitoren. Hoe het Somalische Nederlanders is vergaan, kan aanleiding geven om na te gaan welke zaken gunstig en minder gunstig kunnen uitpakken bij het integreren van nieuwe vluchtelingengroepen met een grote afstand tot de Nederlandse samenleving.

1.5 Bronnen

Dit rapport is gebaseerd op verschillende bronnen, waaronder enkele databestanden van het CBS. De hoofdmoot van het rapport is gebaseerd op de Survey Integratie Migranten uit

2015 (SIM'15), een specifiek op migranten gerichte survey waarin aandacht is voor zowel de structurele (bijvoorbeeld positie op de arbeidsmarkt en in het onderwijs) als de sociaal-culturele kant van integratie (bijvoorbeeld sociale contacten en identificatie). SIM'15 is in de periode van februari tot half juli 2015 gehouden onder zeven etnische groepen: personen met een Turkse, Marokkaanse, Surinaamse, Antilliaanse, Somalische en Poolse achtergrond en een autochtone vergelijkingsgroep. De gegevens zijn verzameld via een *mixed mode design*: eerst een benadering via internet en daarna een face-to-facebenadering door tweetalige interviewers.
De doelpopulatie bestaat uit in Nederland wonende personen van 15 jaar en ouder met een Somalische achtergrond die geregistreerd staan in de Basisregistratie Personen (BPR).
De steekproef werd door het CBS getrokken. Uiteindelijk hebben 626 Somalische Nederlanders meegedaan aan het onderzoek. Het responspercentage lag daarmee voor de Somalische Nederlanders op 36%. Dit is vrij laag. Lage respons hoeft geen probleem te zijn zolang deze niet selectief is. Voor zover achtergrondkenmerken van de populatie bekend waren, kon worden nagegaan in welke mate sprake was van een selectieve respons.
Mannen en personen in de leeftijd van 25-34 jaar waren in de nettorespons van Somalische Nederlanders ondervertegenwoordigd, terwijl personen van 35-65 jaar juist oververtegenwoordigd waren. De verdeling naar deelnemende Somalische Nederlanders van de eerste en van de tweede generatie komt exact overeen met de populatieverdeling.
Dit betekent echter dat in de nettosteekproef slechts 49 personen behoren tot de tweede generatie. Dit is een gevolg van het feit dat het grootste deel van de tweede generatie nog zeer jong is (veelal jonger dan 15 jaar). Het aantal is daarmee te klein om apart naar uit te splitsen. Bij het lezen van de tabellen moet dan ook in het achterhoofd gehouden worden dat het beeld dat we schetsen in hoofdzaak de Somalische Nederlanders van de eerste generatie betreft.
Het CBS heeft de afwijkingen van de populatieverdelingen gewogen. Er is gecorrigeerd voor verschillen in de verdeling van leeftijd, geslacht, gemeentegrootte, type huishouden (één persoon, paar met of zonder kinderen et cetera), omvang van het huishouden en het persoonlijk inkomen. Op www.scp.nl is meer informatie te vinden over het SIM-onderzoek, de representativiteit van de verzamelde gegevens en de manier waarop de weging is uitgevoerd.
Een tweede belangrijke bron in dit rapport is de Survey Integratie Nieuwe Groepen 2009 (SING'09), een surveyonderzoek onder in Nederland woonachtige vluchtelingen van 15 jaar en ouder afkomstig uit Afghanistan, Irak, Iran en Somalië, personen van Chinese herkomst en recente migranten uit Polen. Ter vergelijking van de bevindingen zijn ook autochtone Nederlanders in de SING'09 opgenomen. De steekproefkaders van de SIM'15 en de SING'09 zijn vergelijkbaar. Anders dan in de SIM'15 is in de SING'09 alleen gebruikgemaakt van face-to-facebenaderingen (in de SIM'15 zowel face-to-facebenadering als webenquêtes).
De SIM'15 en de SING'09 zijn gekoppeld om een vergelijking in de tijd te kunnen maken. Voordat dit is gebeurd, is met behulp van de R-indicator nagegaan in welk mate de bestanden vergelijkbaar zijn (tabel 1.1). Met behulp van een R-indicator kan berekend worden hoe representatief de uiteindelijke groep respondenten is ten opzichte van de populatie met

betrekking tot achtergrondvariabelen die in het model zijn opgenomen. Deze achtergrondvariabelen moeten bekend zijn voor alle steekproefpersonen in de brutosteekproef, dus zowel voor de respondenten als de non-respondenten. We konden dit nagaan voor de variabelen geslacht, leeftijd en gemeentegrootte (en alle kruisverbanden daartussen). De R-indicator geeft per respondentengroep in een enkele maat (tussen 0 en 1, waarbij 1 perfecte weerspiegeling is) weer in welke mate deze een goede weerspiegeling is van de onderzoekspopulatie wat betreft de achtergrondvariabelen in het model. Als vuistregel hanteren we daarbij dat de representativiteit vanaf .80 als acceptabel kan worden opgevat. Tabel 1.1 laat zien dat zowel het SIM- als het SING-bestand voor Somalische Nederlanders representatief is wat betreft de variabelen in het model.

Tabel 1.1
R-indicator voor SING'09 en SIM'15 voor Somalische Nederlanders

	SING'09	SIM'15
Somalische Nederlanders	88,1	84,2

Bron: SCP/CBS (SIM'15)

Een beperking van het nut van de R-indicator is dat een model met weinig achtergrondvariabelen (zoals hier het geval is) natuurlijk minder variatie in (geschatte) responskansen zal kennen (en dus makkelijker meer representatief is) dan een model met veel verschillende achtergrondvariabelen. In dit geval zijn er maar drie achtergrondvariabelen (en hun kruisverbanden) beschikbaar, nochtans blijft het een manier om inzicht te verkrijgen in de mate waarin de verschillende respondentengroepen een goede reflectie zijn van de onderzoekspopulaties en in welke mate ze vergelijkbaar zijn qua representativiteit. Hoe representatiever respondentengroepen zijn, hoe meer vertrouwen men kan hebben in de mate waarin op een zinvolle manier vergelijkingen kunnen worden uitgevoerd over tijd of tussen groepen. Hierbij moet wel bedacht worden dat de R-indicator alleen geldt voor de opgenomen variabelen, en dat er dan ook andere variabelen kunnen zijn waarop de bestanden niet representatief zijn (bijvoorbeeld opleidingsniveau). Een vergelijking maken tussen de gegevens uit beide surveys is dus mogelijk, maar de eventueel gevonden verschillen tussen beide bestanden moeten met de nodige voorzichtigheid worden geïnterpreteerd.

Tot slot hebben we de gevonden resultaten besproken met dertien experts van tien organisaties. Een lijst van de organisaties die worden vertegenwoordigd door deze experts is opgenomen in de bijlage. In de tekst worden de experts aangehaald om bepaalde bevindingen te illustreren of verder te duiden. Daarnaast is met de experts gesproken over belangrijke knelpunten in de integratie van Somalische Nederlanders en over de vraag welke weg hierbij eventueel ingeslagen zou moeten worden door beleid. In de gesprekken is gebruikgemaakt van een topiclijst. De besproken topics varieerden naar het type organisatie dat de experts vertegenwoordigde. Zo is met experts uit het onderwijsveld vooral gesproken over onderwijsonderwerpen en nauwelijks over thema's als arbeid of inkomen.

1.6 Leeswijzer

Dit rapport is als volgt opgebouwd. In hoofdstuk 2 schetsen we een demografisch beeld van de groep Somalische Nederlanders. Dit geeft een beeld van instroom (en doorstroom) van deze groep naar Nederland, maar ook van de samenstelling van de groep. Dat beeld helpt bij het interpreteren van de gegevens in de daarop volgende hoofdstukken, waarin we gegevens uitsplitsen naar (demografische) achtergrondkenmerken. Hoofdstuk 3 bespreekt hulpbronnen als onderwijs, taalbeheersing en gezondheid. In hoofdstuk 4 komen de sociaal-culturele oriëntaties aan bod, zoals sociale contacten en oriëntatie op Nederland. Hoofdstuk 5 gaat verder in op deelname aan de Nederlandse samenleving. De arbeidsmarktpositie wordt uitgebreid besproken, maar we kijken ook kort naar het verrichten van vrijwilligerswerk en mantelzorg. In hoofdstuk 6 nemen we de bevindingen uit de verschillende hoofdstukken samen en beantwoorden we de onderzoeksvragen.

Noten

1 Het CBS spreekt met ingang van november 2016 over 'personen met een Somalische (Turkse/Marokkaanse etc.) achtergrond' versus 'personen met een Nederlandse achtergrond'. In tabellen wordt uitgesplitst naar achtergrond (Somalisch, Turks etc.), zoals wij in dit rapport ook doen.

2 Het betreft hier asielmigranten (en hun partner/kinderen die binnen een jaar zijn nagereisd) van 18 tot 54 jaar die tussen 1995 en 1999 zijn ingeschreven in de GBA en tot en met 2011 in Nederland verblijven.

2 Demografisch beeld van Somalische Nederlanders

2.1 Immigratie, emigratie, doormigratie

Grote schommelingen in migratie

Het aantal personen met een Somalische achtergrond in Nederland is de afgelopen dertig jaar onderhevig geweest aan sterke schommelingen, voor het leeuwendeel veroorzaakt door fluctuaties in de internationale migratie van deze groep. Figuur 2.1 laat de in- en uitstroom zien van personen die in Somalië zijn geboren.

Figuur 2.1

Immigratie, emigratie en migratiesaldo van Somalische Nederlanders, 1988-2016 (in absolute aantallen)

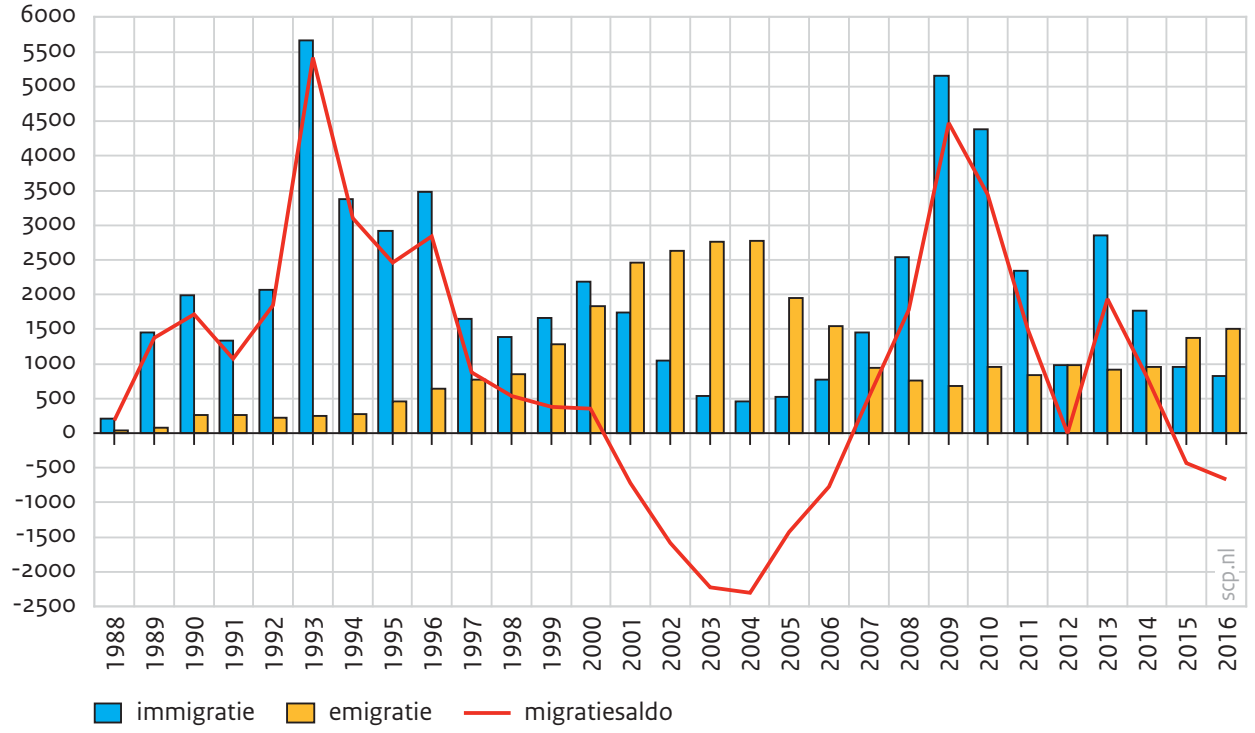

Bron: CBS (Bevolkingsstatistieken), '17

De twee pieken in de instroom hangen samen met politieke gebeurtenissen in Somalië (zie kader 2.1). De eerste piek ligt in 1993 en is gerelateerd aan de periode waarin Siad Barre aan de macht was en aan zijn val in 1991. Omdat vluchtelingen met enige vertraging in Europa aankomen en de gezinshereniging pas daarna op gang komt, volgt de piek in Nederland niet direct op de val van Siad Barre, maar enkele jaren later (Van Heelsum 2011). In de drie jaar na de piek ligt de immigratie op een niveau van gemiddeld 3.300 personen. De tweede grote piek in de instroom ligt in 2009 en is het gevolg van de onrust in het zuiden van Somalië in de periode 2006-2007 (de guerrillaoorlog tegen de regering en de Ethiopische troepenmacht).

Behalve met politieke gebeurtenissen hangt de instroom ook samen met beleid: in de periode juni 2005-april 2009 gold voor Somaliërs een categoriaal beschermingsbeleid, waardoor asielmotieven niet langer individueel werden getoetst. Dit beleid droeg bij aan een verhoogde instroom in die periode (Van Heelsum 2011). Het beleid werd ingetrokken vanwege vermoedens van misbruik van de collectieve regeling (idem) en sinds 2009 worden asielaanvragen weer individueel behandeld.

Kader 2.1 Politieke geschiedenis van Somalië [1]

De moderne geschiedenis van Somalië is sterk verweven met de clanstructuur in het land en de koloniale geschiedenis. Met de opening van het Suezkanaal in 1869 werd Oost-Afrika economisch interessant voor de Europese mogendheden en breidden zij hun expansie uit naar deze gebieden. Met name het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk betwistten elkaar de controle over deze regio. De Britten zochten steun bij de Italianen en de Fransen zochten steun bij de Russen. Het Verenigd Koninkrijk, Frankrijk en Italië tekenden verdragen met een aantal noordelijke clans. De Italianen en de Russen hadden hun oog op Ethiopië laten vallen, maar dat was in die tijd een sterke mogendheid met ambities om haar grondgebied uit te breiden richting Somalië. Onderhandelingen met de keizer van Ethiopië, Menelik, leidden ertoe dat het Somalisch grondgebied in vijf gebieden werd opgedeeld (vandaar de vijfpuntige ster, het nationale symbool van Somalië).
Het huidige Djibouti kwam onder Franse heerschappij. Ten zuiden daarvan lag Brits Somaliland, met Hargeisa als hoofdstad, en daaronder Italiaans Somalië, met Mogadishu als hoofdstad. In het noorden van Kenia kwam nog een Brits protectoraat, en Ethiopië kreeg het gebied dat bekendstond als de Ogaden (naar de grootste bevolkingsgroep die daar leefde). Tijdens de Tweede Wereldoorlog viel Italië Ethiopië binnen en verdreef de Britten uit Somaliland. In 1941 versloegen Britse troepen (met in hun gelederen Somaliërs) de Italianen en namen de controle over heel Somalië over met uitzondering van Djibouti. Na de oorlog werd Somalië onder VN-auspiciën opnieuw verdeeld: de Italianen kregen hun oude kolonie terug en Ethiopië – ondanks protesten van de lokale bevolking – de Ogaden en aangrenzende gebieden.
In 1960 smolten Brits Somaliland en Italiaans Somalië samen tot de onafhankelijke Somalische Republiek. Deze Somalische onafhankelijkheid wakkerde nationalistische sentimenten bij Somaliërs in de Ogaden aan. Ook in het noorden van Kenia roerde de Somalische bevolking zich. In 1969 volgde een militaire coup waarbij generaal Siad Barre de macht greep. Hij vestigde een repressief regime dat onder meer het parlement ontbond en de politieke partijen afschafte. Ook probeerde hij door middel van allerlei maatregelen traditionele clanscheidslijnen te vervagen en eenheid van de natie te bevorderen. Zo werd een schrift voor de nationale taal ingevoerd en werd werk gemaakt van het onderwijs. Clans bleven echter de primaire bron van identificatie. Ondanks de retoriek tegen clanstructuren werd Barre vooral gezien als vertegenwoordiger van de Darodclan, die ook oververtegenwoordigd was in de machtsposities. Barre streefde naar een Groot Somalië en viel in 1977 Ethiopië binnen met als doel de Ogaden bij Somalië te trekken. Dit mislukte en Barre zag zich in 1978 genoodzaakt zijn troepen weer terug te trekken. De Ogadenoorlog leidde tot een vluchtelingencrisis: Somalië stroomde vol met etnische Somaliërs uit Ethiopië. In 1980 was één op de vier inwoners in Somalië een vluchteling.
In toenemende mate ontstond gewapend verzet tegen het regime van Barre. In 1988 kwam de Somali National Movement (SNM), met name gesteund door de Isaqclan, in opstand. Dat mondde uit in de burgeroorlog van 1988-1991 tussen het regime en de Isaqclan in Somaliland. Duizenden burgers stierven in deze oorlog, en velen vluchtten. Het regime probeerde de Isaqopstand neer te slaan door clanloyaliteiten te vergroten via mobilisatie van de Darodclan tegen de Isaqclan.

Het regime van Barre viel in 1991 en Barre werd verdreven. In het machtsvacuüm dat toen ontstond, werd in het noorden de onafhankelijke Republiek Somaliland uitgeroepen. De rest van Somalië verviel in een burgeroorlog tussen clans en georganiseerde milities. De chaos werd nog verergerd door een periode van droogte en de daarop volgende hongersnood, waardoor een half miljoen mensen omkwamen. De Verenigde Naties probeerde de situatie te stabiliseren met een serie vredesmissies (UNOSOM in maart 1992; UNITAF in december 1992, UNOSOM II in 1993), die echter allemaal mislukten.
In 2004 werd via pogingen van de internationale gemeenschap om tot overeenstemming en vrede te komen een eenheidsregering geïnstalleerd. Deze kon echter niet op brede steun van de bevolking rekenen. In 2006 nam de Unie van Islamitische Rechtbanken de macht over, een losse coalitie van lokale, traditionele shariarechtbanken gesteund door lokale clanmilities. Aanvankelijk werd hierdoor de orde hersteld, maar de islamisten riepen al snel op tot jihad tegen de leider van de voormalige eenheidsregering en zijn bondgenoten Ethiopië en de vs. Dit ontketende opnieuw een inval van Ethiopië in Somalië, op de achtergrond gesteund door de vs. De eenheidsregering, onder leiding van president Abdullahi Yusuf en onder bescherming van Ethiopië, werd nogmaals geïnstalleerd. Het verzet tegen hem en zijn Ethiopische bondgenoten werd voortgezet in de vorm van een guerrillaoorlog.
De Ethiopische aanwezigheid in Somalië werd meer en meer gezien als een bezetting, wat de aanhang van islamitische groepen aanwakkerde. In januari 2009 werd de terugtrekking van de Ethiopische troepenmacht afgerond. Tegelijkertijd rukte de radicaalislamistische jongerengroep Al-Shabaab op en nam delen van Somalië in. In 2012 werd na gezamenlijke militaire actie van de Somalische krijgsmacht, de Afrikaanse Unie en de vs de federale overheid van Somalië ingesteld. Het land kent sindsdien enige stabiliteit, maar ook nog steeds grote problemen. Al-Shabaab heeft het overgrote deel van Zuid- en Centraal-Somalië in handen en heeft daar een eigen bestuur gevestigd, met een zeer strenge sharia-wetgeving. Mensen die zich niet aan de strenge religieuze regels houden en bijvoorbeeld soefigraven bezoeken, lopen het risico te worden mishandeld, gearresteerd of gedood.

Migratie van minderjarige kinderen substantieel

De immigratie van Somaliërs, maar ook die van de meeste andere vluchtelingengroepen wordt logischerwijs gedomineerd door asielmigratie. Daarnaast speelt gezinsmigratie, vaak voorafgegaan door asielmigratie, een belangrijke rol (figuur 2.2). Andere motieven (zoals arbeid en studie) komen nauwelijks voor onder deze groepen, met uitzondering van Iraniërs. Opgemerkt moet worden dat het hier het migratiemotief betreft bij binnenkomst van de immigrant. In hoeverre de immigranten na verloop van tijd gaan werken, studeren et cetera is uit deze informatie niet af te leiden.

Figuur 2.2
Immigratie van Somaliërs naar migratiemotief 1999-2015 (in absolute aantallen)

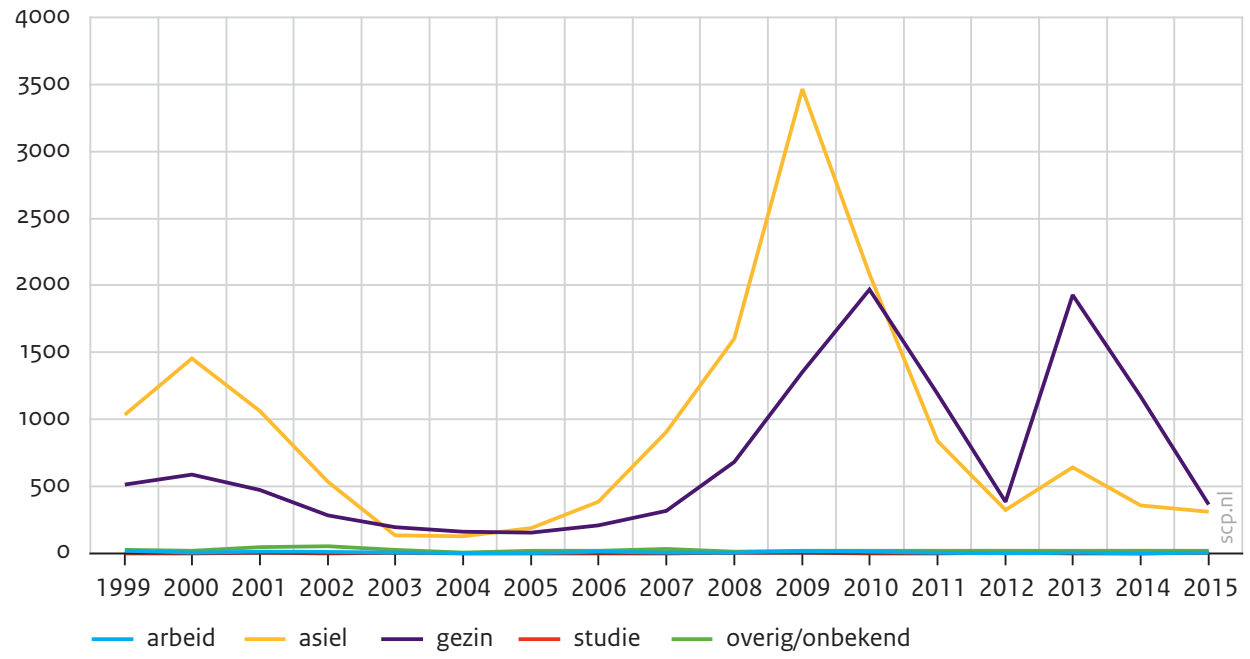

Bron: IND, bewerking CBS 2017

Net als in de rest van Europa arriveren Somalische asielzoekers in Nederland vaak met hulp van familieleden, eigen netwerken of mensensmokkelaars. Soms arriveren zij hier direct per vliegtuig, maar de het grootste deel van de Somalische asielzoekers kiest niet bewust voor Nederland. Vaak bepaalt de smokkelaar de route. De meeste Somalische asielzoekers hebben dan ook geen of zeer beperkte kennis over het land waar zij naartoe gaan (Van Heelsum 2011).
Een substantieel deel van de Somalische immigratie bestaat uit minderjarige kinderen. In de tweede helft van de jaren negentig van de vorige eeuw maakte deze groep 40% van de totale immigratie van Somaliërs uit (figuur 2.3). Daarnaast neemt de migratie van 18-30-jarigen een belangrijke plaats in. Slechts één op de twintig Somalische immigranten is 50 jaar of ouder. Bij Afghanen is het aandeel minderjarige kinderen in de immigratie vergelijkbaar, terwijl het bij Irakezen en Iraniërs met respectievelijk 30% en 20% een stuk lager ligt.

Figuur 2.3

Immigratie van Somaliërs naar leeftijd bij migratie, 1995-2016 (in procenten)

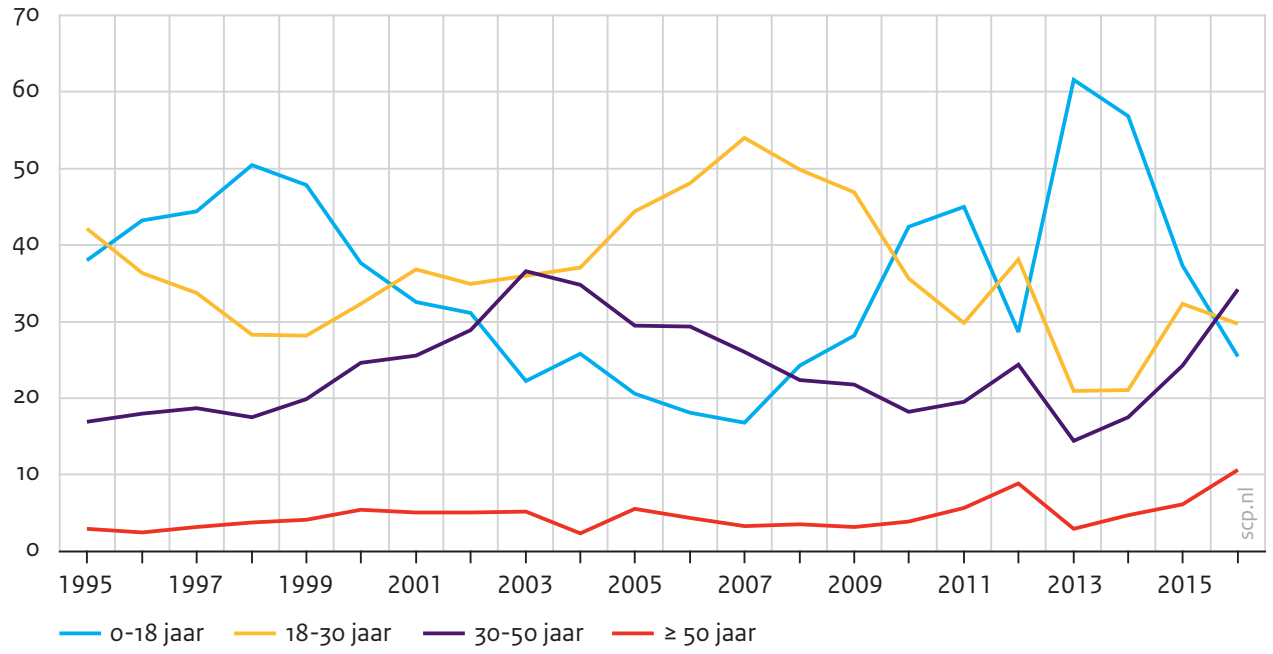

Bron: CBS (Bevolkingsstatistieken), '17

Figuur 2.4

Immigratie van 0-18-jarige Somaliërs, 1995-2016 (in absolute aantallen)

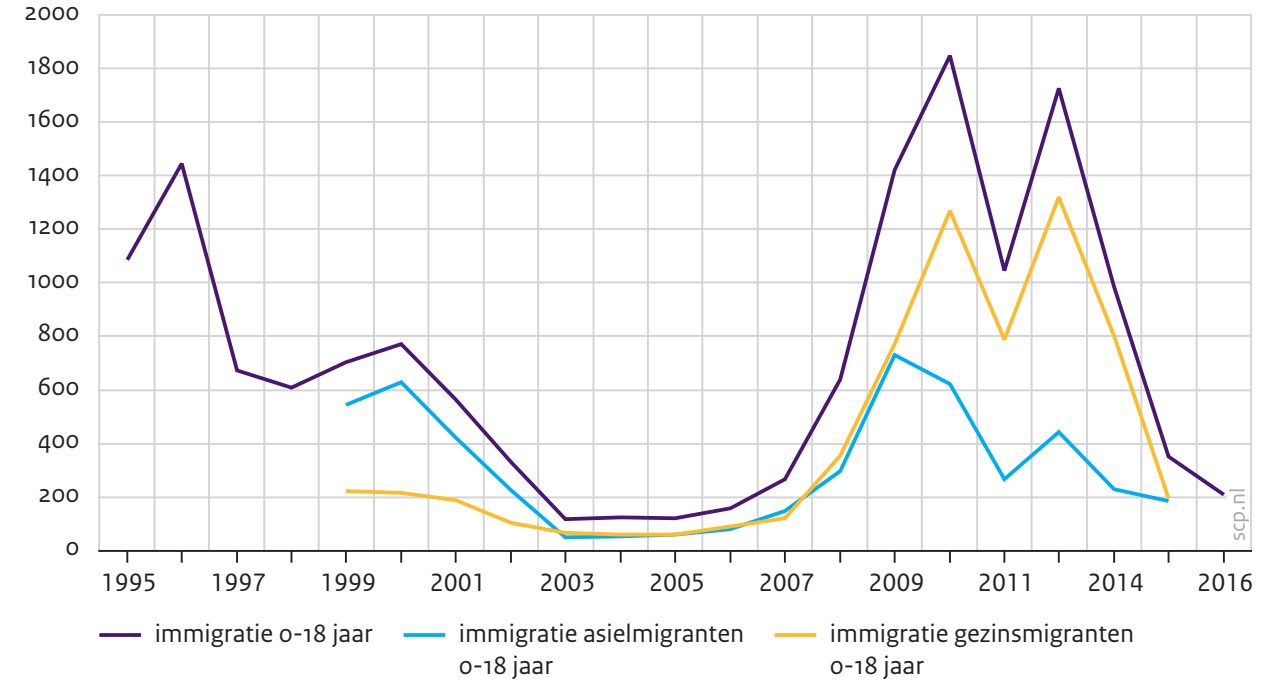

Bron: CBS (Bevolkingsstatistieken), '17

Ook onder de minderjarigen zien we de motieven asiel- en gezinsmigratie duidelijk terugkomen, waarbij gezinsmigratie een belangrijke rol speelt. Het betreft migratie volgend op de asielinstroom (figuur 2.4). Het aantal alleenstaande minderjarige vreemdelingen onder de Somalische immigranten is gering, variërend van gemiddeld 225 in de jaren 2008-2010 tot enkele tientallen in de jaren 2010-2016.

Veel Somaliërs komen vanuit andere landen naar Nederland

Iets meer dan 20% van de Somalische immigranten komt niet rechtstreeks uit Somalië, maar via een ander land naar Nederland. Dit aandeel varieert sterk al naar gelang de periode waarin de immigratie plaatsvond. In de jaren rondom de eerste grote piek in de immigratie (1990-1996) kwam 90% van de Somalische immigranten rechtstreeks uit Somalië. In de jaren daarna neemt het aandeel dat via andere landen komt langzaam toe, met name door de immigratie vanuit het Verenigd Koninkrijk. In de periode waarin de emigratie de immigratie overtrof (2001-2006), kwam één op de acht Somalische immigranten uit het Verenigd Koninkrijk. Voor een groot deel betrof dit retourmigranten, die eerder in deze jaren naar dat land waren vertrokken. Het merendeel van de Somalische immigranten komt echter via andere landen, waaronder Ethiopië en Kenia. De laatste jaren komt bijna de helft niet rechtstreeks uit Somalië (tabel 2.1).

Tabel 2.1

Immigratie van Somaliërs naar land van herkomst, 1988-2016 (in absolute aantallen en procenten)

	totaal	waarvan uit:				
		Somalië	Ethiopië	Verenigd Koninkrijk	Kenia	overige landen
	absolute aantallen	in procenten				
1988-1992	7054	91,9	1,9	0,1	0,9	5,1
1993-1996	15.443	90,0	2,0	0,1	3,7	4,2
1997-2000	6880	80,5	4,5	1,9	5,5	7,7
2001-2006	5078	66,9	5,8	12,2	4,5	10,7
2007-2011	15.874	75,6	7,5	5,8	3,0	8,2
2012-2016	7388	52,1	18,7	10,8	7,4	11,0
totaal	57.717	78,2	6,3	4,3	3,9	8,0

Bron: CBS (Bevolkingsstatistieken), '17

Doormigratie naar het Verenigd Koningrijk

De uitstroom uit Nederland bestaat grotendeels uit (genaturaliseerde) Somalische Nederlanders die doorreizen naar een ander EU-land, met name naar het Verenigd Koninkrijk (zie tabel 2.2). Redenen voor deze verhuizingen zijn in volgorde van belangrijkheid: de aanwezigheid van familie of Somalische vrienden aldaar, werk of studie, de voorkeur voor een grotere stad en discriminatie in Nederland (Van den Reek en Hussein 2003).

R: Heel veel Somalische mensen zijn naar Engeland verhuisd en wat is de reden om naar Engeland te verhuizen? Hier zijn de regels moeilijk. Bijvoorbeeld: in onze stichting hebben we een kookgroep. Dat zijn vrouwen die lekker koken, maar geen werk hebben. Ze werken niet, ze krijgen allemaal een uitkering. Maar wij proberen de kwaliteit van vrouwen te benutten. We hebben een kookgroep georganiseerd in Den Bosch en in Capelle aan den IJssel, dus twee groepen. De vrouwen kunnen goed koken en we hebben ze een cursus gegeven: omgaan met eten, hygiëne, bewaarperiode, hoe kun je eten beschermen tegen bacteriën, hoe lang kun je eten bewaren? Ik zou het fijn vinden als de mogelijkheid bestaat om deze groep van vrouwen werk aan te bieden. Dat zou fijn zijn. Als je een restaurantje of iets kan creëren of een sociale onderneming of deze vrouwen de mogelijkheid geven om te werken in zo'n sociale onderneming. Maar alles heeft heel veel, talloze regels. Vrouwen die lekker kunnen koken, maar geen diploma hebben, kunnen niet in een gelegenheid of onderneming werken. Terwijl als ze naar Engeland gaan, dan kunnen ze een restaurant openen. Snap je?
I: Omdat de regels daar...
R: De regels zijn daar makkelijker. Het hoeft niet makkelijk te zijn, ik vind het goed als er goede controle van Voedsel- en Warenautoriteit is, want wij willen ook niet ziek zijn en problemen krijgen. Maar de regels moeten ook een mogelijkheid bieden om mensen de benodigde papieren te kunnen laten halen, zodat ze gewoon verder kunnen. (medewerker GGD)

In de periode 2001-2006 was het migratiesaldo onder Somalische Nederlanders negatief, dat wil zeggen dat er meer mensen uit deze groep uit Nederland vertrokken dan er naar Nederland kwamen. De emigranten hadden gemiddeld negen jaar in Nederland gewoond. Van de emigranten in 2004 (qua aantal het grootste emigratiecohort in de periode 2001-2006) had één op de tien korter dan vijf jaar in Nederland gewoond. Aan de andere kant van het spectrum woonde iets meer dan 10% van de emigranten uit 2004 hier langer dan dertien jaar.

In de periode 2001-2006 werden in totaal 14.100 Somalische Nederlanders uit de gemeentelijke bevolkingsregisters uitgeschreven. Van hen meldden 8.000 zich daadwerkelijk bij hun woongemeente af, de overige personen werden na verloop van tijd door de gemeente zelf uitgeschreven op het moment dat vaststond dat zij niet meer woonachtig waren op het laatst bekende adres. Alleen van de achtduizend Somalische Nederlanders die zich bij emigratie afmeldden bij hun gemeente is het land van bestemming bekend. De overgrote meerderheid van deze groep, ruim 75%, vertrok naar het Verenigd Koninkrijk. Nog eens 10% keerde terug naar Somalië en de rest emigreerde naar een scala aan andere landen, waaronder Kenya en Ethiopië.

De groep die in 2001-2006 vertrok, is in grote meerderheid genaturaliseerd tot Nederlander. Van de in totaal 14.100 emigranten van Somalische herkomst in deze periode had driekwart de Nederlandse nationaliteit bij vertrek/uitschrijving. Onder de groep die zich bij zijn woongemeente afmeldde, was dit percentage aanzienlijk hoger dan onder de groep die door de gemeente zelf werd uitgeschreven (95 om 53%). Daaruit zou voorzichtig kunnen

worden afgeleid dat naturalisatie tot Nederlander ruimte biedt om te kiezen waar men wil wonen. Met de Nederlandse nationaliteit in bezit kunnen emigranten immers altijd terugkeren naar Nederland, wat een aanzienlijk deel – zoals eerder opgemerkt – ook daadwerkelijk doet. Verschillende experts geven bovendien aan dat jongvolwassenen relatief vaak terugkeren naar Nederland. Een mogelijk motief kan zijn dat zij zich meer thuis voelen in Nederland (waar zij zijn opgegroeid) en hier meer vrijheid ervaren dan in de Somalische gemeenschap in het Verenigd Koninkrijk. Er wordt ook gewezen op het terugkeren van ontspoorde jongvolwassenen die over de Nederlandse nationaliteit beschikken.

I: Weet je iets over de mensen die zijn doorgemigreerd naar het Verenigd Koninkrijk, hoe het met hen gaat?

R: Met een hele grote groep gaat het goed: ze hebben hun eigen bedrijven: taxibedrijven, restaurantjes, winkels, verzekeringsmaatschappijen, reisbureaus... heel veel dingen.

I: Ja, dus allerlei eigen bedrijfjes.

R: Vooral winkels waar zij allerlei producten verkopen. Maar er zijn ook heel veel mensen de weg kwijt en er is criminaliteit. Ik heb het ook gehoord dat er heel veel jongeren die daar woonden worden teruggestuurd naar Nederland, omdat zij een Nederlands paspoort hebben. (medewerker GGD)

Tabel 2.2

Emigratie van Somalische Nederlanders naar land van bestemming, 2001-2006 (in absolute aantallen)

	Verenigd Koninkrijk	Somalië	overige landen	totaal
2001	1131	153	151	1435
2002	895	121	148	1164
2003	1061	157	165	1383
2004	1421	158	181	1760
2005	928	136	170	1234
2006	776	106	140	1022
totaal	6212	831	955	7998

Bron: CBS (Bevolkingsstatistieken), '17

Elk jaar keren ook ruim honderd Somalische Nederlanders terug naar Somalië. Waarschijnlijk betreft dit emigratie naar veilige gebieden, zoals Puntland en Somaliland. In april 2017 berichtte *de Volkskrant* dat kinderen van vluchtelingen uit de jaren negentig terugkeren naar Somaliland om daar ondernemingen te starten. Het zou honderden jongvolwassenen betreffen uit Europa, de Verenigde Staten en Canada (*de Volkskrant* 1 april 2017). Volgens een expert is er ook wel sprake van achterlating bij opvoedproblemen: kinderen die onder dwang teruggestuurd naar of achtergelaten worden in Somalië.

R: Er zijn veel moeders of vaders die denken als kinderen een grote mond geven: gewoon hup naar Somalië.

I: Oh, die worden naar Somalië gestuurd?

R: Ja en ze denken voor heropvoeding. Maar het is verkeerd. Ze denken dat het goed is voor de familie. Maar ik heb het gezien: een jongen werd naar Somalië gestuurd en dat ging verkeerd, want hij dacht: ik ben slecht, de slechtste van het hele gezin. Hij kon niet meer functioneren. (medewerker Stichting Asiya)

De in de periode 2001-2006 emigrerende Somalische Nederlanders waren vrijwel even vaak genaturaliseerd als degenen die in Nederland zijn blijven wonen: ook van Somaliërs die zowel op 1 januari 2001 als op 1 januari 2007 in Nederland woonden, was bijna driekwart genaturaliseerd. Van alle Somalische Nederlanders die hier op 1 januari 2017 woonden (39.500), had bijna 70% de Nederlandse nationaliteit – een aandeel dat overigens iets lager ligt dan bij andere vluchtelingengroepen. Onder Afghaanse, Iraanse en Irakese Nederlanders bijvoorbeeld ligt het aandeel personen met de Nederlandse nationaliteit tussen de 75% en 80%. Turkse maar met name Marokkaanse Nederlanders zijn nog vaker genaturaliseerd: iets meer dan 80% van alle Turkse Nederlanders en bijna 90% van de Marokkaanse Nederlanders heeft de Nederlandse nationaliteit – overigens bijna altijd samen met de nationaliteit van het land van herkomst.
In de periode 2001-2006 emigreerden iets meer Somalisch-Nederlandse mannen dan vrouwen (52% om 48%), wat voor een groot deel kan worden toegerekend aan de samenstelling van de Somalische gemeenschap in Nederland, die voor iets meer dan de helft uit mannen bestaat. Tussen emigrerende mannen en vrouwen bestaan grote verschillen qua huishoudenssamenstelling. Van de emigrerende mannen is ruim een derde alleenstaand, onder de vrouwen is dat nog geen 10%: vrouwen zijn veel vaker alleenstaande ouders dan mannen op het moment van emigratie. Opvallend is dat een derde van de mannen die alleen emigreren gehuwd is op het moment van emigratie. Dat betekent dat hun partner en eventuele kinderen in Nederland achterblijven en hen wellicht later achterna reizen.

R: Nieuwkomers die de Nederlandse nationaliteit kregen gingen weg. Met name de mannen gingen weg. En de moeder en de kinderen bleven nog hier.
I: En waarom was dat?
R: We denken dat het te maken heeft met dat de man eerst daar [Verenigd Koninkrijk] [mogelijkheden] ging onderzoeken en proberen om daar werk te vinden. (medewerker Stichting Asiya)

Somalische emigranten die in de periode 2001-2006 uit Nederland zijn vertrokken, hadden over het algemeen de intentie voor langere tijd te emigreren, dat wil zeggen voor ten minste acht maanden. Emigranten die verwachten korter dan acht maanden uit Nederland weg te blijven, hoeven zich namelijk niet uit te schrijven bij hun woongemeente. Eén op de acht emigranten is in de periode tot en met 2016 weer teruggekeerd naar Nederland, een percentage dat overigens toeneemt in de tijd. Van de emigranten uit 2001 keerde in de periode tot en met 2016 nog geen 10% terug, terwijl dit aandeel voor de emigranten uit 2006 tweemaal zo hoog was. Dit lijkt erop te wijzen dat emigranten die in economisch wat ongunstiger tijden vertrekken (2001-2002) minder vaak terugkeren dan degenen die in gunstiger tijden emigreren (2006). Daarnaast kan het zo zijn dat het vroege cohort gemiddeld hoger

opgeleid was en zich hierdoor beter heeft kunnen redden. Informatie daarover ontbreekt echter.
De emigranten zijn gemiddeld 2,5 jaar in het buitenland geweest voordat ze terugkeerden naar Nederland. Een substantiële groep, iets meer dan een kwart, had wel de intentie langer dan acht maanden weg te blijven, maar is toch eerder teruggekeerd.

2.2 Omvang en samenstelling van de groep Somalische Nederlanders

De omvang van de Somalische gemeenschap in Nederland vertoont een interessant beeld met twee pieken, één in 2000-2001 en één in 2016-2017 (figuur 2.5). Een dergelijk patroon is uniek en zien we bij geen enkele andere groep in Nederland terug. De twee pieken in de omvang (en dus instroom) volgen de migratiepatronen die we in paragraaf 2.1 beschreven. De laatste jaren is het aantal Somalische Nederlanders stabiel. Op 1 januari 2017 bestond deze groep uit 40.000 personen.

Figuur 2.5
Somalische Nederlanders, 1996-2017, 1 januari (in absolute aantallen)

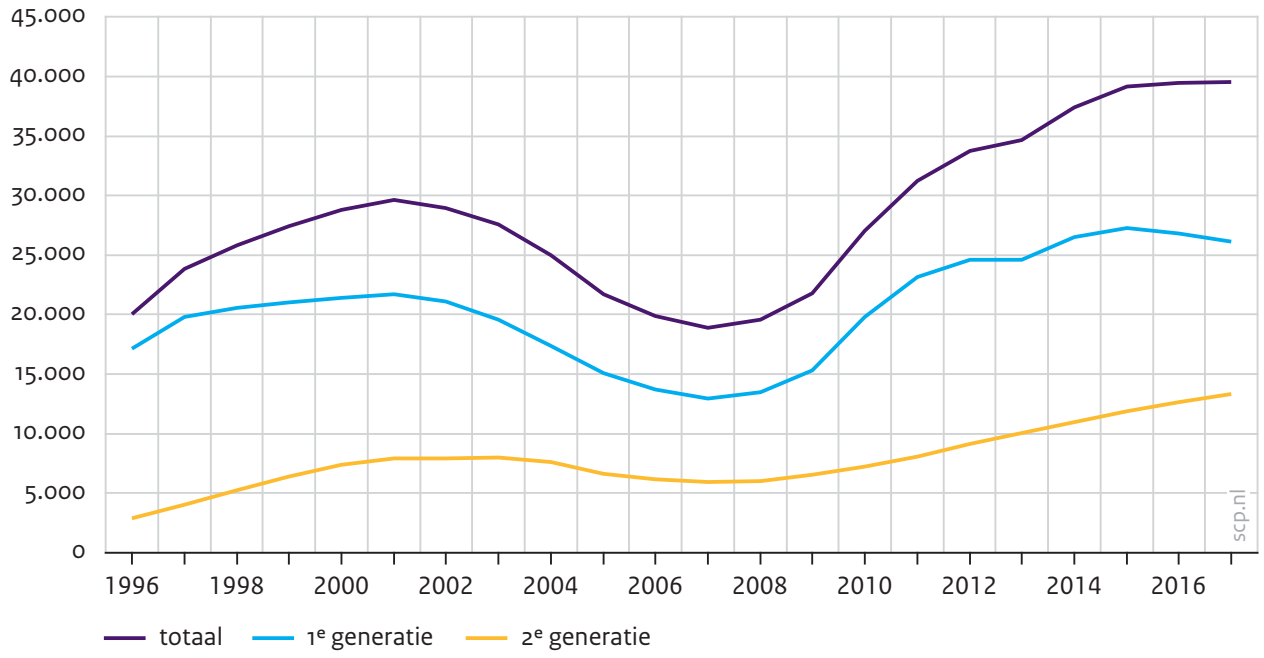

Bron: CBS (Bevolkingsstatistieken), '17

Na Marokkaanse groep, grootste groep uit Afrika

Qua omvang is de groep Somalische Nederlanders op 1 januari 2017 vergelijkbaar met de groepen van Afghaanse en Iraanse herkomst, maar kleiner dan de groepen van Syrische en Irakese herkomst (tabel 2.3). Van alle groepen uit Afrika vormen de Somalische Nederlanders na de Marokkaanse Nederlanders de grootste groep. Hoewel het aantal Eritrese Nederlanders de laatste jaren flink is toegenomen, is deze groep met 11.000 personen beduidend kleiner dan de groep Somalische Nederlanders.

Tabel 2.3
Omvang van enkele groepen naar generatie, 1 januari 2017 (in absolute aantallen)

	eerste generatie	tweede generatie	totaal
Syriërs	65.901	7.002	72.903
Irakezen	43.072	16.425	59.497
Afghanen	34.694	12.007	46.701
Iraniërs	31.309	9.584	40.893
Somaliërs	**26.094**	**13.363**	**39.457**
Egyptenaren	13.591	10.365	23.956
Ghanezen	13.818	9.612	23.430
Kaapverdianen	11.745	10.540	22.285
Eritreeërs	10.454	1.155	11.609

Bron: CBS (Bevolkingsstatistieken), '17

Kader 2.2 Somaliërs in andere landen

Absoluut gezien wonen de meeste in Somalië geboren personen die niet in Somalië wonen in het Verenigd Koninkrijk (meer dan 100.000 in 2015). Afgezet tegen de omvang van de bevolking wonen in de noordelijke landen echter (veel) meer Somaliërs van de eerste generatie (tabel 2.4). Buiten Europa vinden we substantiële aantallen Somaliërs in de VS (90.000) en Canada (22.000).

Tabel 2.4
Aantal Somaliërs in andere Europese landen, 2015[a]

	bevolking	aantal Somaliërs	
	x 1 miljoen	x 1000	per 1000 inwoners
Nederland	16,289	26,8	1,59
België	11,181	5,5	0,49
Denemarken	5,627	11,8	2,10
Duitsland	80,767	2,4	0,03
Frankrijk (2012)	65,942	2,6	0,04
Italië	60,783	11,7	0,19
Noorwegen	5,108	28,3	5,54
Oostenrijk	8,507	4,5	0,53
Verenigd Koninkrijk	64,351	103,0	1,60
Zweden	9,645	60,6	6,29

a Het betreft cijfers naar geboorteland. De cijfers voor Duitsland hebben echter betrekking op nationaliteit.

Bron: OECD

Jonge groep

Twee op de drie Somalische Nederlanders zijn in Somalië geboren en vormen daarmee de eerste generatie. Eén op de drie Somalische Nederlanders is in Nederland geboren en heeft ten minste één ouder die in Somalië is geboren. Het aandeel van deze tweede generatie is onder Somalische Nederlanders hoger dan onder vergelijkbare (vluchtelingen)groepen (figuur 2.6). Onder Afghaanse, Iraanse en Irakese Nederlanders behoort een kwart tot de tweede generatie. Dit heeft te maken met het hogere kindertal bij Somalisch-Nederlandse vrouwen. Mede hierdoor vormen de Somalische Nederlanders een zeer jonge groep: de helft is jonger dan 20 jaar en minder dan 3% is 60 jaar of ouder. Bij de drie eerder genoemde vluchtelingengroepen is het aandeel jongeren onder de 20 veel kleiner en het aandeel ouderen wat groter. De gemiddeld jonge leeftijd van de Somalische Nederlanders draagt er bovendien aan bij dat het leeuwendeel van hen ongehuwd is. Driekwart van de Somalische Nederlanders is niet getrouwd, tegenover 55% tot 60% van de drie andere groepen (figuur 2.6).

Figuur 2.6

Samenstelling groep Somalische Nederlanders in vergelijking met andere groepen, 1 januari 2017 (in procenten)

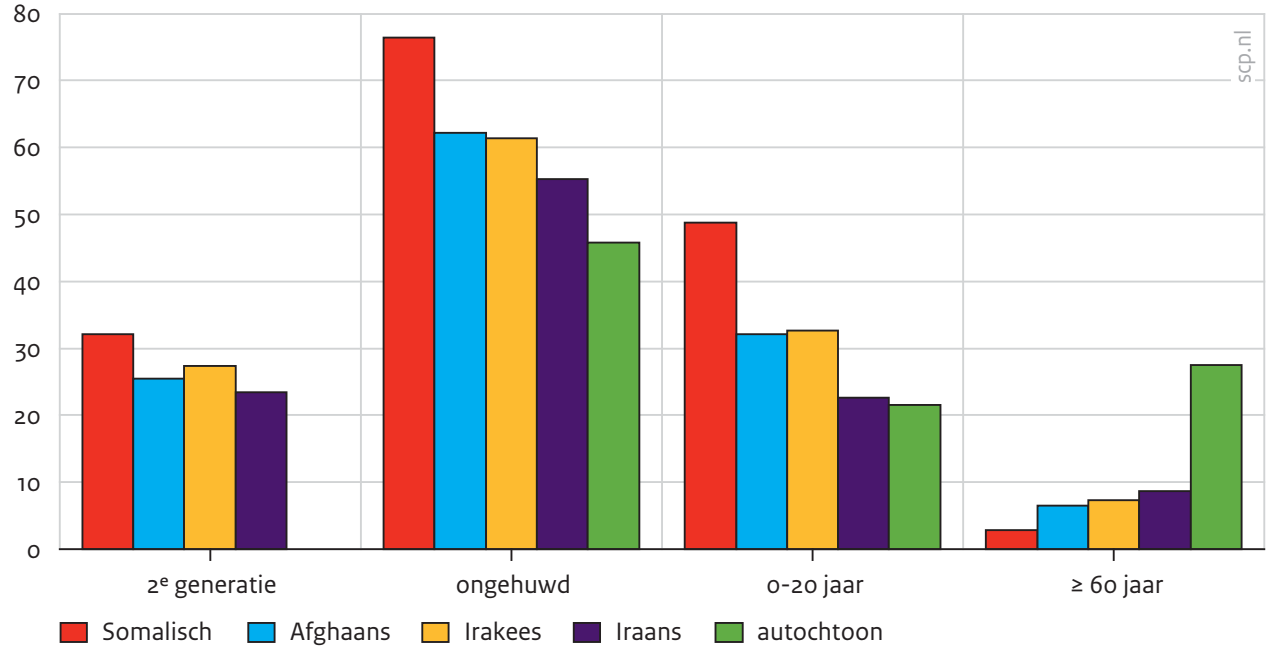

Bron: CBS (Bevolkingsstatistieken), '17

Veel eenoudergezinnen

Bijna de helft van de Somalische Nederlanders van de eerste generatie is alleenstaand (figuur 2.7). Onder de Iraanse Nederlanders is dat aandeel even hoog, maar onder Afghaanse en Irakese Nederlanders is het een stuk lager. Somalisch-Nederlandse huishoudens zijn veel vaker eenouderhuishoudens dan de overige hier gepresenteerde vluchtelingengroepen. Daarentegen telt de Somalische gemeenschap minder paren, zowel met als zonder kinderen.

Verschillende experts leggen een verband tussen de afhankelijkheid van uitkeringen en het hoge aandeel eenouderhuishoudens onder Somalische Nederlanders. Het traditionele rollenpatroon waarin de man kostwinner is en de vrouw voor het huishouden en de kinderen zorgt, verliest in Nederland zijn vanzelfsprekendheid. Het blijkt voor partners niet makkelijk te zijn om een andere rol aan te nemen, wat zorgt voor spanningen en conflicten binnen het gezin. Daarbij wordt ook gewezen op de afwezigheid van een cultureel taboe op scheiden, dat in andere islamitische culturen vaak wel bestaat.

> *Somalische alleenstaande moeders dat is een cultureel probleem. We zijn heel anders dan andere islamitische landen. We hebben een ander soort cultuur die een beetje meer Afrikaans is dan islamitisch. In de islamitische landen zie je heel veel vrouwen die naar de man moeten luisteren en de man is de baas, je mag niet scheiden, je mag ook niet zeggen: 'Ik ga weg.' Maar wij zijn anders. Wij hebben een spreekwoord: 'In plaats van leven met een man en problemen kun je beter dertig keer trouwen.' Dus op zoek naar een goed leven. En de eerste dag dat jouw vader je hand geeft aan de man, zegt hij: 'Je bent getrouwd met mijn dochter, maar zij is niet jouw eigendom. Als ze jou niet wil of jullie kunnen niet samen, dan komt ze terug naar mij.' Dat is de afspraak die alle vaders maken met hun dochter. En ten tweede: in Somalië zijn mannen kostwinners en de man werkt en de vrouw doet al het huishoudelijk werk en voedt de kinderen op. Dat is de taak van de moeder, dat is niet zo vaak vaders taak. In Somalië heeft de moeder haar familie: moeder, oma, zussen, neefjes, nichtjes. De familie helpt elkaar, je hoeft niet alleen je kinderen op te voeden, maar dat gebeurt door de hele gemeenschap: de hele familie, buren, allemaal helpen ze. Maar in Nederland zijn vader en moeder alleen. De man heeft geen werk, de vrouw ook niet, dus ze krijgen een uitkering. De man verliest zijn positie in het gezin, omdat hij niet meer de kostwinner is. En de vrouw verwacht, omdat ze geen andere familieleden hier heeft, dat de vader ook meedoet met het huishoudelijk werk en terecht. Maar een man is dat niet gewend, hij voelt zich... koken, schoonmaken en boodschappen doen vindt hij een vernedering voor zijn positie. En dan zegt de vrouw: 'Wat doe jij? Je werkt niet, je blijft thuis, waarom moet ik jou bedienen? Jij moet mij ook meehelpen, ik ben geen robot.'* (medewerker GGD)

Figuur 2.7
Type huishouden naar achtergrond, 1 januari 2017 (in procenten)

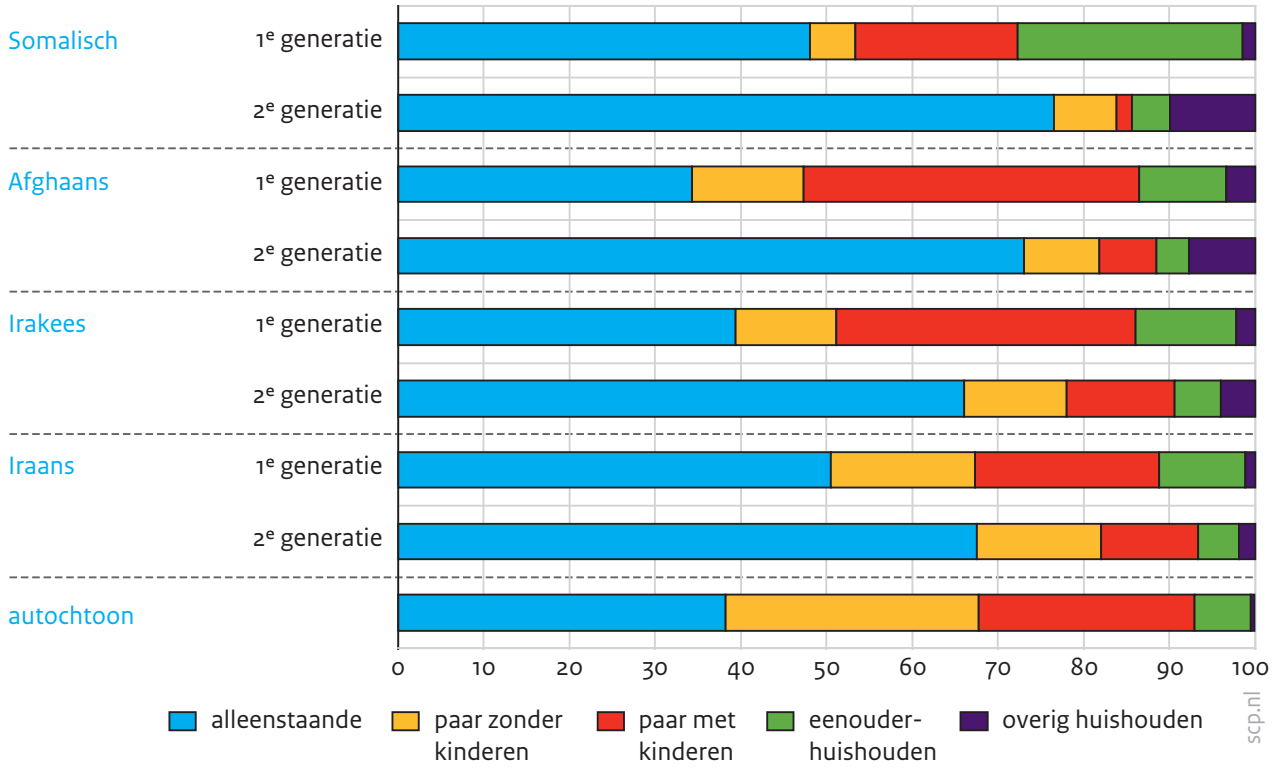

Bron: CBS (Bevolkingsstatistieken), '17

Grote gezinnen

Somalische Nederlanders hebben over het algemeen grotere gezinnen dan vergelijkbare vluchtelingengroepen. Iets meer dan de helft van de Somalisch-Nederlandse huishoudens met kinderen telt drie of meer kinderen, terwijl dit voor Afghaans- en Irakees-Nederlandse huishoudens ongeveer een derde is en voor Iraans-Nederlandse huishoudens iets meer dan 5% (figuur 2.8).

Somalisch-Nederlandse gezinnen tellen gemiddeld dan ook de meeste kinderen van de hier genoemde groepen (bijna 3), terwijl Iraans-Nederlandse gezinnen met bijna 1,5 kind gemiddeld het kleinst zijn. Een van de mogelijke verklaringen voor het lage gemiddeld kindertal van Iraans-Nederlandse gezinnen is hun hoge opleidingsniveau. Hoger opgeleiden hebben over het algemeen namelijk minder kinderen dan laag- en middelbaar opgeleiden. Volgens verschillende experts is het bovendien niet ongebruikelijk dat Somaliërs vluchten met niet alleen hun eigen kinderen, maar ook met kinderen van familieleden.

> *R1: Ik kwam hier in Nederland in 1992 met acht kinderen, eigenlijk negen kinderen, maar één was al bijna volwassen. Dus in totaal waren er negen kinderen. Eén is een stiefdochter, vier kinderen van mijzelf en nog vier kinderen van mijn zus.* (anonieme respondent)

R2: Wat ik heel veel heb gezien zijn heel veel alleenstaande vrouwen met een hele schare kinderen, wat niet alleen hun eigen kinderen zijn. Wat dan wel? Geen idee. En die schare kan wel oplopen tot tussen de vijftien en twintig! En die zie je dan in een huis, waarin het voor die vrouwen enorm lastig is om daar enige regie of enige sturing of enige overhand over te krijgen. (adviseur LOWAN-VO)

Figuur 2.8

Aantal kinderen in huishoudens met een Somalische, Afghaanse, Irakese, Iraanse en Nederlandse achtergrond, 1 januari 2017 (in procenten)

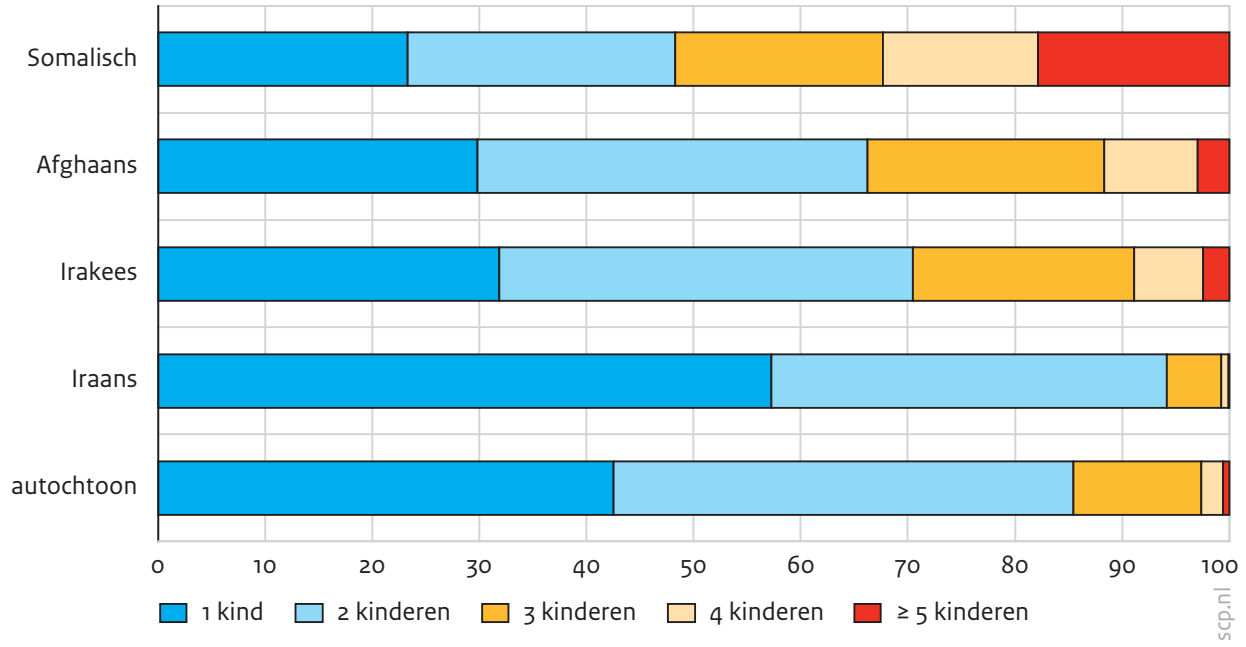

Bron: CBS (Bevolkingsstatistieken), '17

Veelal trouwen binnen eigen kring

Somalische Nederlanders trouwen veelal in eigen kring. Van alle huwelijken sinds 2010 waarbij ten minste een van beide partners een Somalische Nederlander van de eerste generatie was (gemiddeld 110 per jaar), werd 70% voltrokken tussen twee Somalische Nederlanders van de eerste generatie. In 3% van de gevallen trouwden een Somalische Nederlander van de eerste generatie met een Somalische Nederlander van de tweede generatie, terwijl 9% van de huwelijken plaatsvond tussen een Somalische Nederlander van de eerste generatie en autochtone Nederlander (tabel 2.5).

Onder Afghaanse Nederlanders is het aandeel dat binnen de eigen groep trouwt vergelijkbaar hoog (70%), maar onder Irakese en Iraanse Nederlanders ligt dit aandeel met 45% à 50% veel lager.

Onder Turkse en Marokkaanse Nederlanders trouwt ongeveer 80% binnen de eigen groep, waarvan de helft een huwelijk betreft tussen een lid van de eerste generatie en een lid van de tweede generatie.

Tabel 2.5

Huwelijken van migranten van de eerste generatie, 2010-2015 (in absolute aantallen en procenten)

	ten minste 1 van beide partners 1e generatie	waarvan:			
		beide partners 1e generatie	1 partner 1e generatie; 1 partner 2e generatie	1 partner 1e generatie; 1 partner NL	1 partner 1e generatie; 1 partner overig
	absoluut	in procenten			
Somalisch	676	69,2	3,3	9,3	18,2
Afghaans	1.594	66,1	5,5	7,7	20,8
Irakees	1.984	46,1	7,0	14,2	32,8
Iraans	1.851	38,3	7,7	28,6	25,4
Turks	12.134	37,5	42,1	10,3	10,1
Marokkaans	11.871	41,9	38,9	10,2	9,0

Bron: CBS (Bevolkingsstatistieken), '17

Clanstructuur

Clans en subclans spelen in Somalië een belangrijke rol in het politieke en sociale leven. In het vruchtbare gebied tussen de rivieren de Juba en de Shebelle wonen twee clans: de Digil en de Rahanweyn, ook wel bekend als de Sab. Andere grote clans zijn de Irir, die weer onderverdeeld kunnen worden in de Dir, de Hawiye, de Isaq en de Darod. Naast deze grote clans wonen er in Somalië nog verschillende kleinere clans en minderheidsgroepen. Zoals in kader 2.1 is toegelicht, speelt de clanafkomst een rol in de vluchtgeschiedenis van Somalische Nederlanders, onder meer in de mobilisatie van clans (met name Darod en Isaq) rond de val van Barre. Gevraagd naar de clan waartoe Somalische Nederlanders zich rekenen, komen we tot de verdeling in figuur 2.9. Bijna de helft van de Somalische Nederlanders maakt geen onderscheid tussen de clans en rekent zich tot de grotere groep Somaliërs. Onder de clans rekenen de meeste Somalische Nederlanders zich tot de Hawiyeclan (18%). Deze gegevens betreffen overigens alleen Somalische Nederlanders van 15 jaar en ouder (uit het surveyonderzoek SIM). In Nederland is de clanstructuur, zeker voor de tweede generatie, minder van belang dan in Somalië.

Figuur 2.9
Verdeling naar clans, 2015 (in procenten)

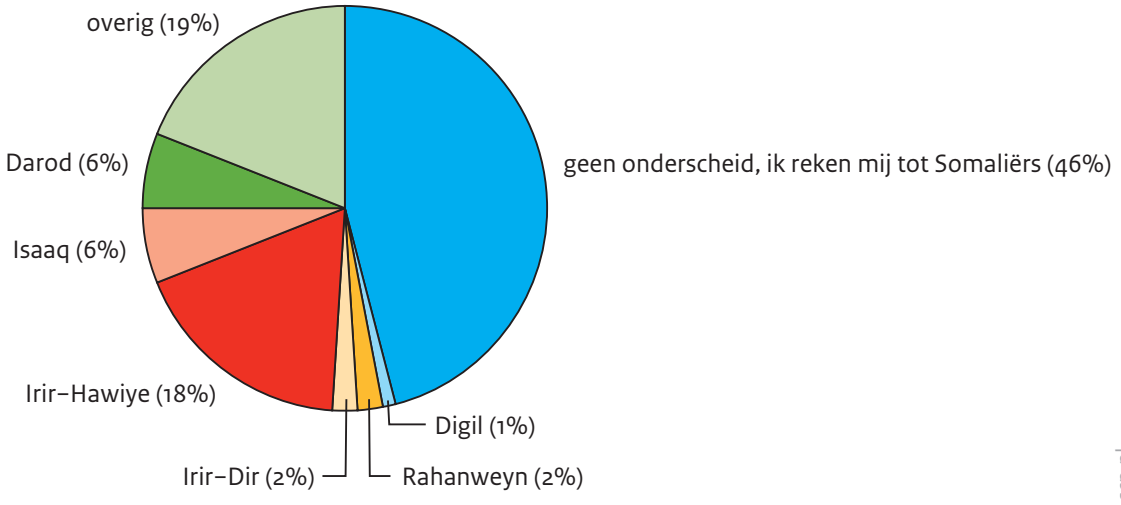

Bron: SCP/CBS (SIM'15)

70% heeft Nederlandse nationaliteit

Zoals gezegd heeft bijna 70% van alle Somalische Nederlanders de Nederlandse nationaliteit. In figuur 2.10 zijn de absolute aantallen naturalisaties onder Somalische Nederlanders sinds 1996 in beeld gebracht. Eind jaren negentig lag het aantal naturalisaties op 3.000-4.000 per jaar, hetgeen betekent dat in die jaren één op de vijf à zeven Somalische Nederlanders is genaturaliseerd (figuur 2.10). Daarna nam het aantal Somalische Nederlanders af door vertrek uit Nederland en aansluitend ook het aantal naturalisaties: in de jaren 2002-2012 verkreeg gemiddeld één op de vijftig Somalische Nederlanders de Nederlandse nationaliteit. De laatste jaren zit de immigratie weer in de lift. Het aantal Somalische Nederlanders neemt toe en 'dus' ook het aantal dat naturaliseert.

Van de vijfduizend Somalische Nederlanders die in de periode 2006-2013 de Nederlandse nationaliteit hebben verkregen, is bijna een kwart binnen twee jaar na naturalisatie weer uit Nederland vertrokken (CBS 2016). Daarmee is de vertrekgeneigdheid onder genaturaliseerde Somalische Nederlanders hoger dan onder vergelijkbare vluchtelingengroepen, waarbij het vertrek binnen twee jaar varieert van 7% voor Iraanse Nederlanders tot 11% voor Afghaanse Nederlanders.

Figuur 2.10
Naturalisaties van in Somalië geboren personen, 1996-2016 (in absolute aantallen)

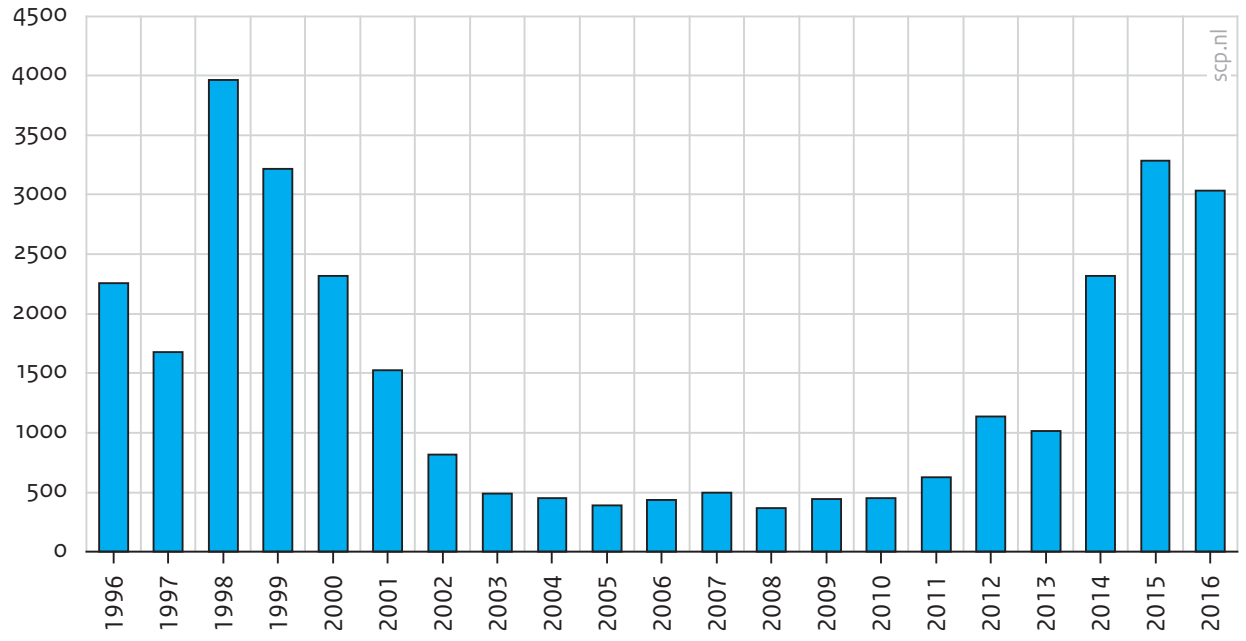

Bron: CBS (Bevolkingsstatistieken), '17

2.3 Woonsituatie

Meeste Somalische Nederlanders wonen in steden, gespreid over Nederland

Figuur 2.11 geeft de relatieve verdeling weer van Somalische Nederlanders over Nederland. Afgezet tegen de bevolking per gemeente wonen de meeste Somalische Nederlanders in Tilburg. Op elke duizend inwoners in Tilburg hebben er acht een Somalische achtergrond. Absoluut gezien kent Tilburg met 1,6 duizend Somalische Nederlanders na Amsterdam (2,5 duizend) en Den Haag (2,0 duizend) de grootste Somalische gemeenschap. Relatief gezien wonen er ook veel Somalische Nederlanders in middelgrote steden in het westen van het land zoals Delft, Sliedrecht, Dordrecht, Vlaardingen en Capelle aan den IJssel. De kaart toont de relatieve spreiding van Somalische Nederlanders, met concentraties in de grotere steden en vooral in de Randstad en Brabant.

Figuur 2.11
Verdeling van Somalische Nederlanders over Nederland (per 1000 van de bevolking per gemeente), 2017

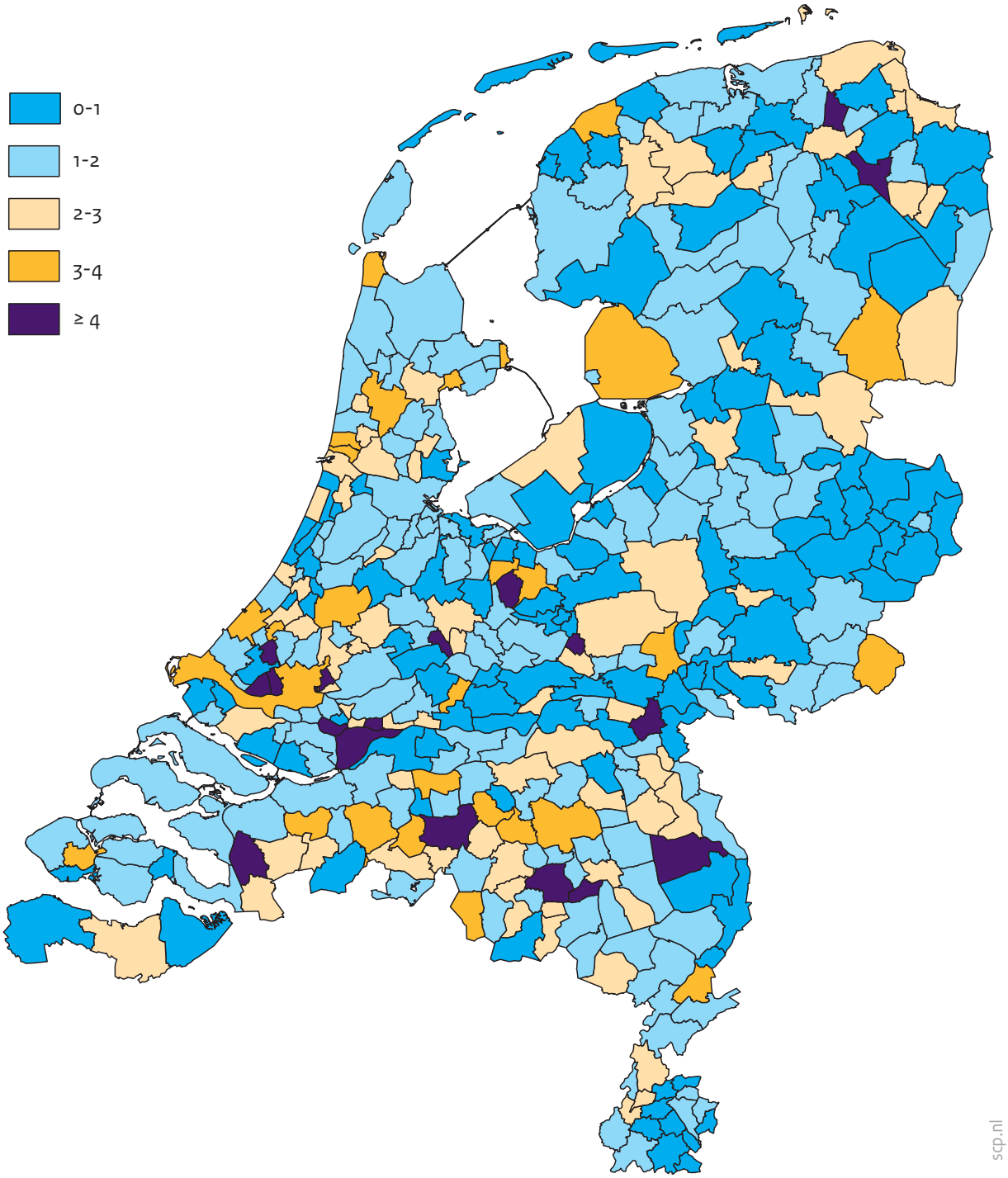

Bron: CBS, (Bevolkingsstatistieken), '17

Geen toename van segregatie binnen steden

De segregatie van Somalische Nederlanders binnen gemeenten verschilt sterk en is over het algemeen hoger in de grotere gemeenten. Uitzondering is Rotterdam, waar de segregatie juist het laagst is van alle vijftien gemeenten waar in 2016 de meeste Somalische Nederlanders woonden (tabel 2.6, zie kader 2.3). Amersfoort en Delft kenden in 2016 de hoogste segregatie van Somalische Nederlanders. De absolute aantallen Somalische

Nederlanders zijn in deze gemeenten echter een stuk kleiner dan in de vier grote gemeenten.
In vrijwel alle hier genoemde gemeenten wonen personen met een Somalische achtergrond meer gesegregeerd dan personen met een Afghaanse, Irakese of Iraanse achtergrond. Van de onderscheiden vluchtelingengroepen wonen personen met een Iraanse achtergrond in alle hier gepresenteerde gemeenten het meest gespreid over de gemeente. De segregatie van personen met een Turkse en Marokkaanse achtergrond binnen de vier grote gemeenten is vergelijkbaar met die van personen met een Somalische achtergrond (behalve in Rotterdam, waar de segregatie van Somalische Nederlanders juist erg laag is). In de overige gemeenten is die concentratie over het algemeen lager.
Tussen 2006 en 2016 is het aantal Somalische Nederlanders verdubbeld tot bijna 40.000. Dat heeft echter niet geleid tot een toename van de segregatie in de gemeenten waar Nederlanders van Somalische herkomst voornamelijk woonachtig zijn. In bijna alle gemeenten zijn zij juist meer gespreid binnen de gemeente gaan wonen.

Tabel 2.6

Segregatie-index (SI) in de top 15 van gemeenten met het hoogste aantal Somalische Nederlanders, 1 januari 2016 (in absolute aantallen (N) en indexcijfers)

gemeente	aantal Somaliërs		segregatie-index	
	2006 (N)	2016 (N)	2006 (SI)	2016 (SI)
Rotterdam	1401	2480	43,29	29,71
Den Haag	1191	2024	52,26	53,96
Tilburg	1109	1557	53,39	32,79
Amsterdam	885	1525	38,45	49,89
Eindhoven	598	1122	36,48	31,35
Dordrecht	342	751	52,36	41,27
Nijmegen	408	706	34,93	42,34
Breda	245	688	52,43	35,30
Utrecht	418	674	54,75	46,04
Delft	437	645	58,82	56,58
Amersfoort	368	498	56,46	56,66
Arnhem	417	498	54,68	48,49
Groningen	229	473	48,19	41,98
Haarlem	248	452	54,77	54,51
Alkmaar	203	423	45,46	38,07

Bron: CBS (Bevolkingsstatistieken), '17

Kader 2.3 Segregatie-index

De segregatie-index voor een groep in een gemeente geeft aan hoeveel procent van die groep binnen de gemeente zou moeten verhuizen naar andere wijken om een verdeling over de wijken te bereiken die identiek is aan die van de overige bevolking (= totale bevolking minus de desbetreffende groep). Dus hoe hoger de index, hoe sterker de segregatie.
In tabel 2.6 geeft de segregatie-index van Somalische Nederlanders voor Amsterdam (49,89) bijvoorbeeld aan dat de helft van de Amsterdammers van Somalische herkomst naar een andere wijk in die stad zou moeten verhuizen om voor deze bevolkingsgroep een identieke spreiding te verkrijgen als voor de overige bevolking van Amsterdam (= totale bevolking van Amsterdam minus Somalische Nederlanders).

Vluchtelingengroepen verhuizen twee keer zo vaak binnen Nederland als autochtone Nederlanders

Personen met een migratieachtergrond verhuizen vaker dan personen met een Nederlandse achtergrond. Somalische, Afghaanse, Irakese en Iraanse Nederlanders verhuizen ongeveer twee keer zo vaak binnen Nederland (zowel binnen dezelfde gemeente als naar een andere gemeente) als personen met een Nederlandse achtergrond. Een van de verklaringen hiervoor is dat in de cijfers ook de verhuizingen tussen AZC's worden meegeteld. Het aantal verhuizingen neemt voor deze groepen over het algemeen wel af, terwijl het voor autochtone Nederlanders juist licht stijgt (figuur 2.12). De opmerkelijke piek in het aantal verhuizingen tussen gemeenten onder Somalische Nederlanders in de jaren 2009-2011 kan worden verklaard door de hoge instroom van Somaliërs in met name 2009-2010. Nadat de (asiel)procedures waren afgerond, kreeg deze groep de mogelijkheid om naar een andere gemeente binnen Nederland te verhuizen.

Figuur 2.12
Verhuizingen binnen- en tussen gemeenten naar achtergrond, 2006-2016 (in absolute aantallen)

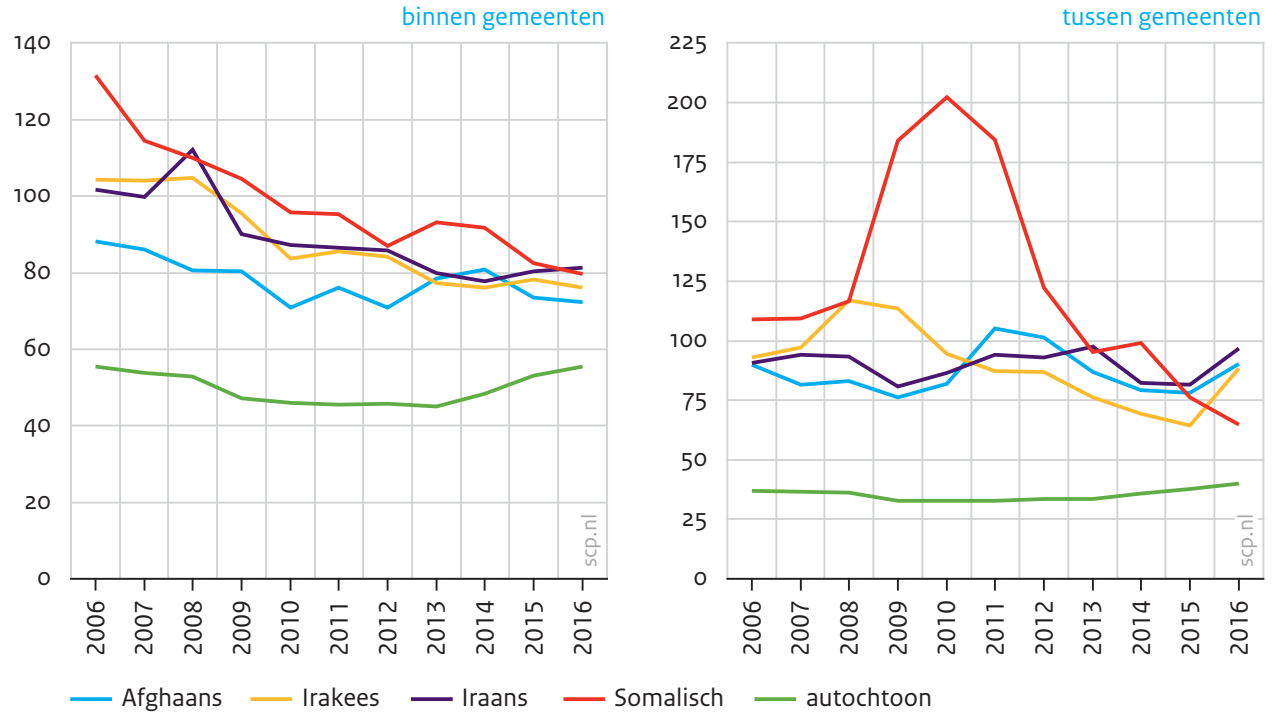

Bron: CBS (Bevolkingsstatistieken), '17

Woonsituatie

De overgrote meerderheid van de Somalische Nederlanders uit ons onderzoek beschikt over een zelfstandige woonruimte (86%), een kleine minderheid moet voorzieningen delen (tabel 2.8). Deze gegevens betreffen alleen Somalische Nederlanders van 15 jaar en ouder (uit het surveyonderzoek SIM). De verschillen met autochtone Nederlanders – van wie 94% een zelfstandige woonruimte heeft – zijn gering. Wel groot zijn de verschillen in eigenwoningbezit: slechts 2% van de Somalische Nederlanders heeft een woning gekocht, tegen 71% van de autochtone Nederlanders in ons onderzoek. Het eigenwoningbezit ligt wat hoger onder de Somalische Nederlanders die voor 1998 zijn gekomen (5%) en de hbo-/wo-opgeleiden (8%), maar ook onder die groepen is het eigenwoningbezit zeer gering. Van degenen die een woning huren, doet de overgrote meerderheid dat bij een woningbouwvereniging (90%). Het aandeel dat in de particuliere sector huurt, is gering. Van alle Somalische Nederlanders is 84% tevreden of zeer tevreden met de eigen woonsituatie; ook hier is het verschil met autochtone Nederlanders gering.

Tabel 2.7
Woonsituatie naar achtergrond, 2015 (in procenten)

	Somalisch	Nederlands
eigendomsverhouding		
koopwoning	2	71
type verhuurder		
woningbouwvereniging	90	77
particuliere verhuurder	6	16
familie, vriend of kennis	2	1
overig	3	5
woningtype		
zelfstandige huur- of koopwoning	86	94
niet-zelfstandige woonruimte (kamer of vakantiewoning)	7	4
wooneenheid (bijvoorbeeld een studio)	2	1
overig	6	3
woningtevredenheid		
zeer tevreden	37	53
tevreden	47	40
niet tevreden, maar ook niet ontevreden	11	6
ontevreden	3	2
zeer ontevreden	2	0

Bron: SCP/CBS (SIM'15)

2.4 Samenvatting

De Somalische gemeenschap in Nederland bestaat uit ongeveer 40.000 personen, van wie de helft jonger is dan 20 jaar. Voor een groot deel zal gezinsvorming dus nog plaatsvinden. Huwelijken worden veelal in eigen kring gesloten (70% van de huwelijken tussen twee Somalische Nederlanders van de eerste generatie), maar tegelijkertijd is bijna één op de vijf gehuwd met een partner die noch afkomstig is uit Somalië, noch uit Nederland.
Somalische Nederlanders hebben grote gezinnen. Die gezinnen blijven niet altijd intact: het aandeel eenoudergezinnen is relatief groot (ongeveer een kwart).
De Somalische gemeenschap is een groep in beweging: een deel van de Somalische Nederlanders is – dikwijls na naturalisatie als Nederlander – doorgemigreerd naar een ander land, veelal het Verenigd Koninkrijk. Dit gebeurde met name veel in de periode 2001-2006. Een deel van deze mensen is na een periode van gemiddeld 2,5 jaar terug-gekomen naar Nederland.

Noot

1 Deze paragraaf is grotendeel gebaseerd op Lewis (2008). Understanding Somalia and Somaliland. New York: Columbia University Press.

3 Hulpbronnen binnen de groep Somalische Nederlanders

3.1 Het belang van opleiding, taal en gezondheid

In dit hoofdstuk beschrijven we de hulpbronnen van personen met een Somalische achtergrond in Nederland. We gaan in op hun opleidingsniveau, taalbeheersing (in het Nederlands en Engels) en gezondheid (fysiek en psychisch). Participatie op de (Nederlandse) arbeidsmarkt hangt samen met opleidingsniveau: hoger opgeleiden participeren vaker en zijn minder vaak werkloos. Ook andere vormen van deelname aan de samenleving hangen samen met het opleidingsniveau van migranten, zoals vrijwilligerswerk en het verlenen van mantelzorg (Van Houwelingen et al. 2016). Het opleidingsniveau zal bovendien samenhangen met de andere hulpbronnen: voor hoger opgeleiden is een nieuwe taal leren doorgaans makkelijker dan voor personen die niet of nauwelijks geschoold zijn. En ook gezondheid hangt samen met opleidingsniveau. Onder autochtone Nederlanders leven hoger opgeleiden bijvoorbeeld negentien jaar langer in goede gezondheid dan lager opgeleiden (CBS 2016a).
Wat betreft taalbeheersing veronderstellen we dat een betere beheersing van de Nederlandse taal deelname aan de samenleving vergemakkelijkt. Beheersing van de Engelse taal kan eveneens helpen om de weg te vinden in Nederland. We kijken dan ook naar beide talen. Verder gaan we na of men een taal- of inburgeringscursus heeft gevolgd.
Waar het vorige hoofdstuk (gebaseerd op populatiecijfers) zich richtte op alle personen met een Somalische achtergrond in Nederland (dus ook kinderen), geven dit hoofdstuk en de volgende hoofdstukken een beeld van de situatie voor Somalische Nederlanders van 15 jaar en ouder. De beschrijvingen baseren zich op het surveyonderzoek (SIM'15) dat in 2015 is gehouden onder ruim zeshonderd Somalische Nederlanders. Daarnaast maken we waar mogelijk en relevant een vergelijking met een eerder surveyonderzoek onder Somalische Nederlanders (SING'09) en met de positie van andere groepen, zoals autochtone, Turkse en Marokkaanse Nederlanders (zie ook hoofdstuk 1).

3.2 Het opleidingsniveau

Ruim twee derde heeft niet meer dan basisonderwijs gevolgd

Zoals al bekend is uit eerder onderzoek (bijvoorbeeld Vogels 2011) zijn Somalische Nederlanders zeer laagopgeleid. Dat zien we ook weer in deze nieuwe cijfers (figuur 3.1). Van de totale groep die niet meer maar school gaat, heeft 68% hooguit basisonderwijs genoten. Een aanzienlijk gedeelte is zelfs nooit naar school geweest. Dit heeft alles te maken met de voortdurend instabiele situatie in Somalië en de slechte staat van het onderwijs aldaar (bijvoorbeeld Klaver et al. 2010, zie ook hoofdstuk 1). Daar komt bij dat een deel van de Somalische Nederlanders gedurende langere tijd op de vlucht is geweest of tijdelijk in een ander land heeft gewoond (vaak in een vluchtelingenkamp). Slechts 8% van

de Somalische Nederlanders heeft een hbo- of wo-diploma op zak, en daarnaast heeft 16% een opleiding vergelijkbaar met havo/vwo of mbo.
Somalisch-Nederlandse vrouwen zijn nog vaker lager opgeleid dan de mannen en zijn ook vaker helemaal niet naar school geweest. Ook hebben zij minder vaak dan de mannen een hbo- of wo-diploma.

Figuur 3.1
Gerealiseerd opleidingsniveau van 15-64-jarige niet-schoolgaande Somalische en autochtone Nederlanders naar achtergrond en geslacht, 2015[a] (in procenten)

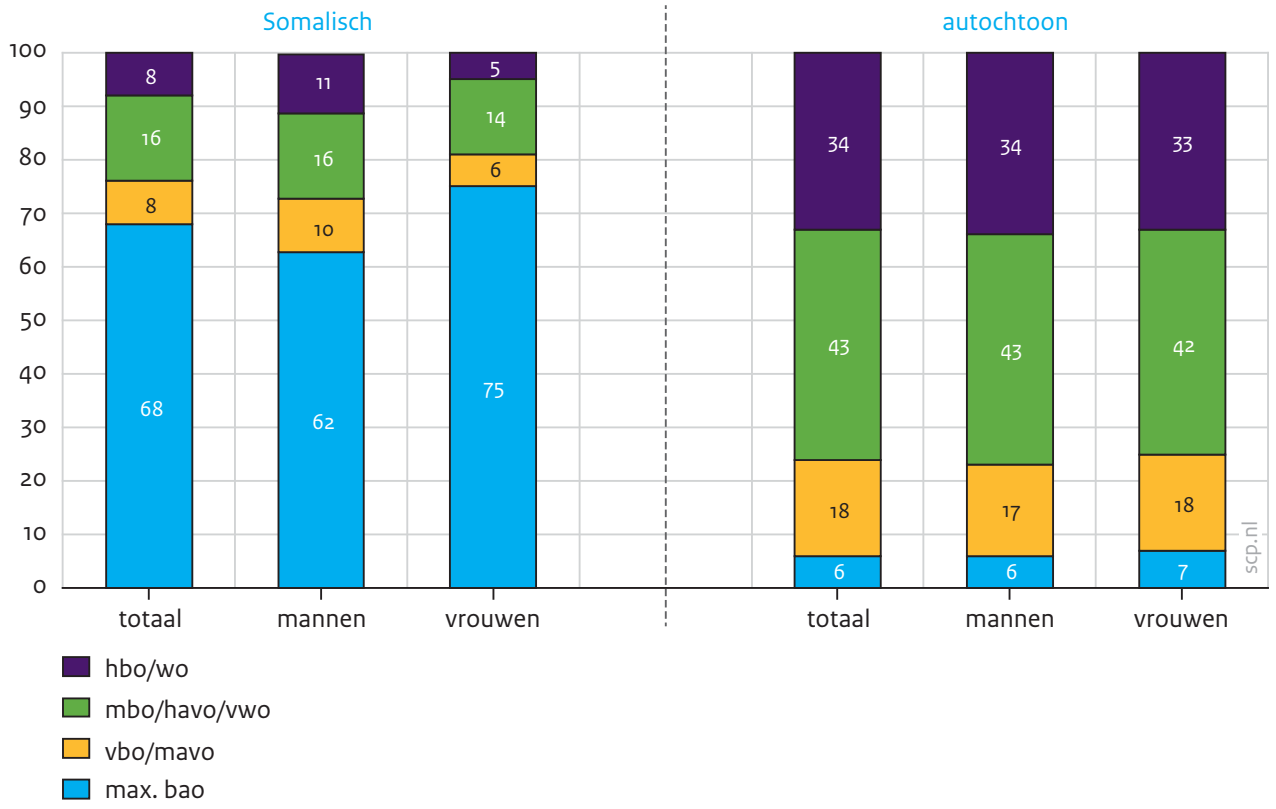

a Gerealiseerd opleidingsniveau voor autochtone Nederlanders betreft 2014.

Bron: SCP/CBS (SIM'15) en CBS (EBB'14)

Niet alleen in vergelijking met autochtone Nederlanders zijn Somalische Nederlanders zeer laagopgeleid, ook het verschil met andere migrantengroepen is aanzienlijk: Marokkaanse en Turkse Nederlanders zijn gemiddeld eveneens lager opgeleid dan autochtone Nederlanders, maar het aandeel opgeleiden op hbo-/wo-niveau onder deze groepen ligt bijna tweemaal zo hoog als onder Somalische Nederlanders (resp. 16% en 13% tegen 8%). Het aandeel dat maximaal basisonderwijs heeft gevolgd onder Turkse en Marokkaanse Nederlanders ligt met respectievelijk 32% en 37% aanzienlijk lager dan onder Somalische Nederlanders.[1]

Hoe jonger in Nederland gekomen, hoe hoger het opleidingsniveau

Heel belangrijk voor het uiteindelijk bereikte opleidingsniveau is de leeftijd waarop men naar Nederland komt. Kinderen die in Nederland geboren zijn of hier op jonge leeftijd arriveren, kunnen instromen in het reguliere onderwijs. Hoe jonger de kinderen zijn, hoe eerder ze de Nederlandse taal oppikken. Als de kinderen wat ouder zijn als ze instromen (na de leerplichtige leeftijd van 5 jaar), komen ze ook terecht in het reguliere basis- en voortgezet onderwijs, maar bestaat de mogelijkheid eerst een schakelklas te volgen. Dit onderwijs is gericht op het leren van de Nederlandse taal en op doorstroming naar regulier vervolgonderwijs. Nieuwkomers van 18 jaar of ouder zijn verplicht inburgeringstrajecten te volgen, die zijn gericht op taal en cultuur. Die trajecten zijn niet gericht op doorstroming naar vervolgonderwijs, maar gericht op participatie in de Nederlandse samenleving via bijvoorbeeld betaald werk. De leeftijd waarop men naar Nederland komt, heeft dus effect op de onderwijskansen van nieuwkomers. Figuur 3.2 laat het gerealiseerd opleidingsniveau zien van niet-schoolgaanden naar leeftijd van migratie. Vanwege de kleine aantallen was het niet mogelijk om de groep die voor het zesde levensjaar naar Nederland is gemigreerd en niet meer naar school gaat apart te bekijken. Deze is daarom samengevoegd met de groep die tussen 6 en 12 jaar naar Nederland is gekomen. De groep die op jonge leeftijd naar Nederland is gekomen of hier is geboren, is duidelijk het hoogst opgeleid, maar ook van deze groep heeft nog steeds een derde maximaal basisonderwijs gevolgd. Let wel: het betreft hier uitsluitend personen die niet meer naar school gaan. De groep die ten tijde van de emigratie naar Nederland ouder was dan 35 jaar lijkt hoger opgeleid dan de groep die tussen 13 en 35 jaar naar Nederland kwam, maar dit verschil is niet statistisch significant. Driekwart van de groep die op jonge leeftijd naar Nederland kwam, heeft (ook) hier onderwijs gevolgd. Van de groep die tussen 13 en 18 jaar kwam, is dat een kwart. Bij de 18-plussers betreft het 12%.

Figuur 3.2

Gerealiseerd opleidingsniveau van 15-64-jarige niet-schoolgaande Somalische Nederlanders naar migratie-leeftijd, 2015 (in procenten)

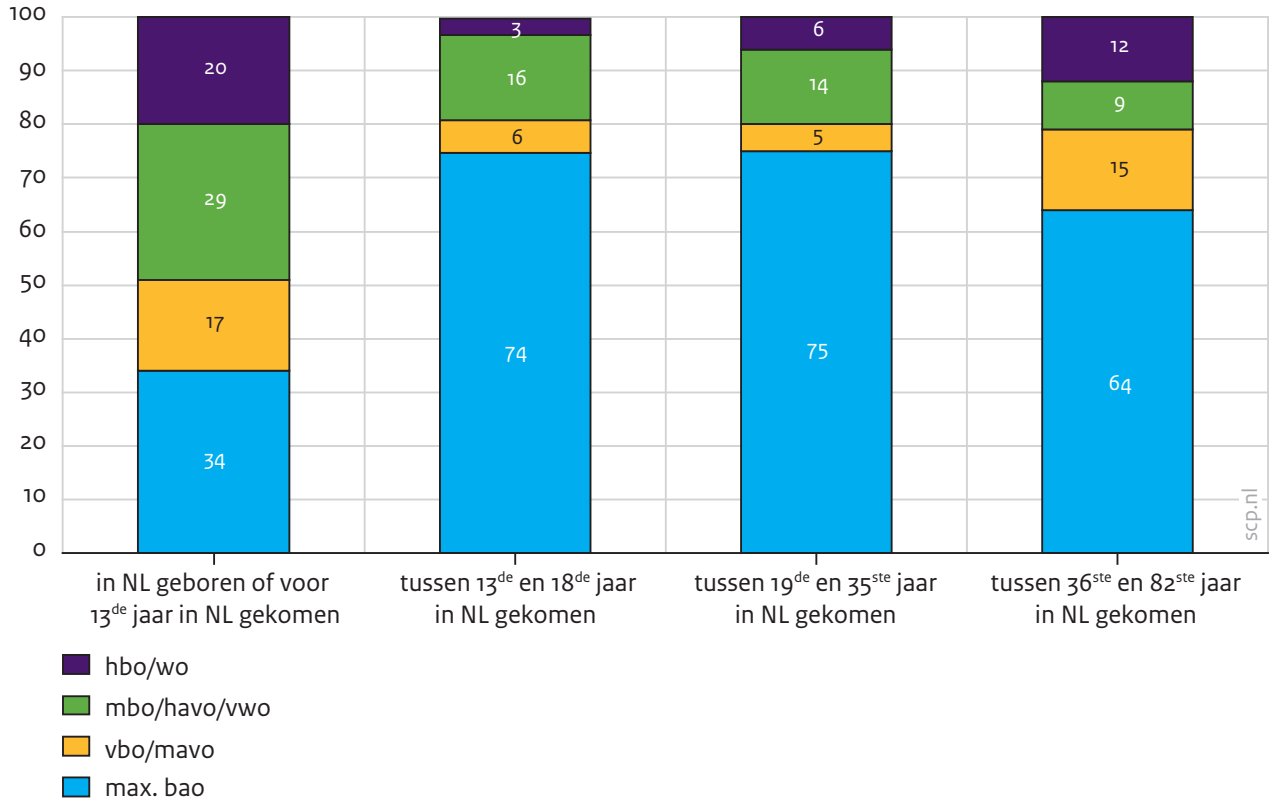

Bron: SCP/CBS (SIM'15)

Voor 1998 gemigreerden zijn het hoogst opgeleid

De groep die voor 1998 naar Nederland kwam, is hoger opgeleid dan degenen die na die datum kwamen. Van de voor 1998 gekomen groep heeft een vijfde een hoger opleidingsniveau (hbo/wo). Bij de groep die later naar Nederland kwam, is dat 3% à 4% (zie figuur 3.3).

Figuur 3.3
Gerealiseerd opleidingsniveau van 15-64-jarige niet-schoolgaande Somalische Nederlanders naar migratiejaar, 2015 (in procenten)

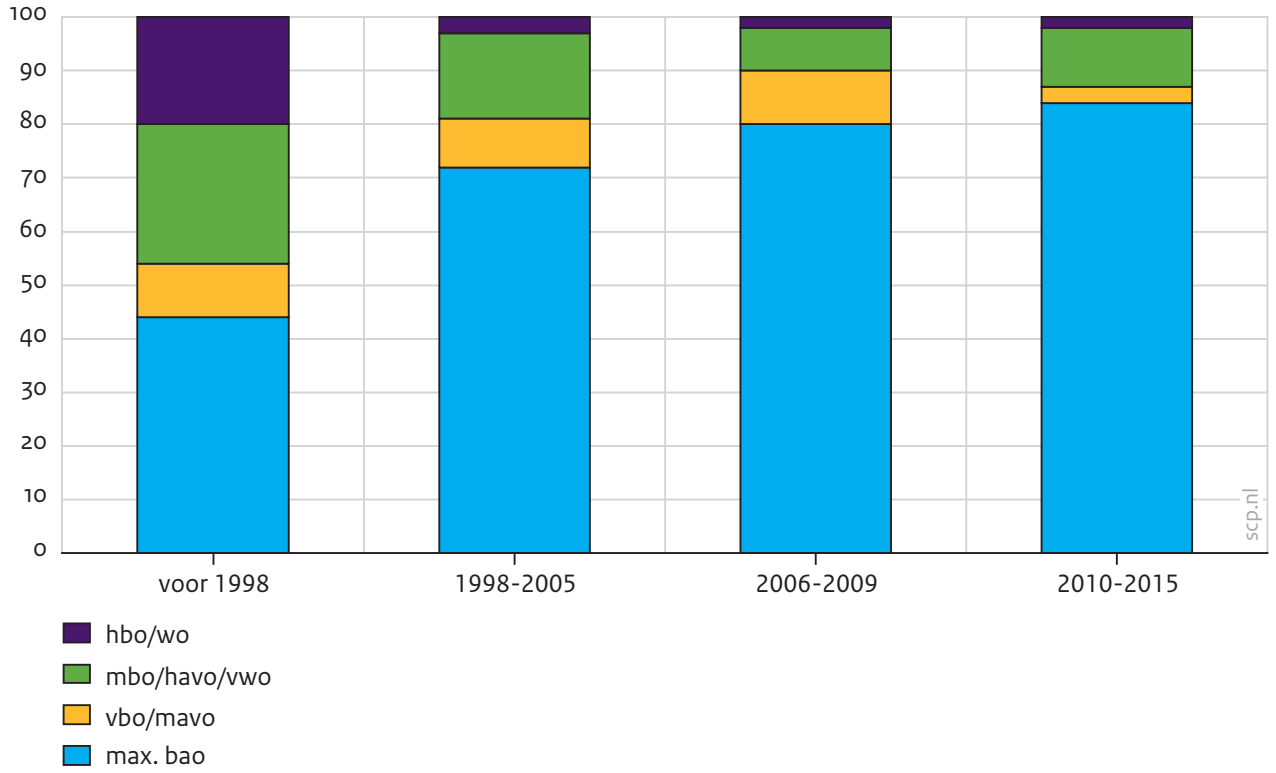

Bron: SCP/CBS (SIM'15)

Opleidingsniveau daalt door instroom lager opgeleide asielmigranten

Wanneer wij de gegevens van 2009 en 2015 naast elkaar zetten, dan zien we dat er sprake is van een daling van het gemiddelde opleidingsniveau van de niet meer schoolgaande Somalische Nederlanders: in 2015 hebben zij vaker maximaal basisonderwijs afgerond en minder vaak een diploma in het voorgezet onderwijs (figuur 3.4). Somalische Nederlanders lijken in 2015 vaker een hbo- of wo-opleiding te hebben afgerond dan in 2009, maar dit verschil is niet significant.

In figuur 3.3 zagen we dat de vroege asielmigranten (degenen die voor 1998 aankwamen) flink hoger zijn opgeleid dan de groep die later naar Nederland kwam. Dit vormt ook de verklaring voor het gevonden verschil tussen 2009 en 2015 in opleidingsniveau. Het aandeel vroege asielmigranten onder niet-schoolgaanden was in de meting van 2009 hoger (44%) dan in 2015 (28%). In hoofdstuk 1 beschreven we al dat de aanhoudende oorlog en chaos het onderwijsstelsel in Somalië grotendeels hebben verwoest. Vroege vluchtelingen waren vaak de beter gesitueerden, die ook in Somalië relatief hoogopgeleid waren (Van den Reek en Hussein 2003). In de meting van 2015 is het aandeel van meer recent gemigreerde Somalische Nederlanders hoger. Deze mensen zijn gemiddeld lager opgeleid, waardoor het gemiddelde opleidingsniveau van de groep daalt.

Figuur 3.4
Gerealiseerd opleidingsniveau van 15-64-jarige niet-schoolgaande Somalische Nederlanders, 2009 en 2015 (in procenten)

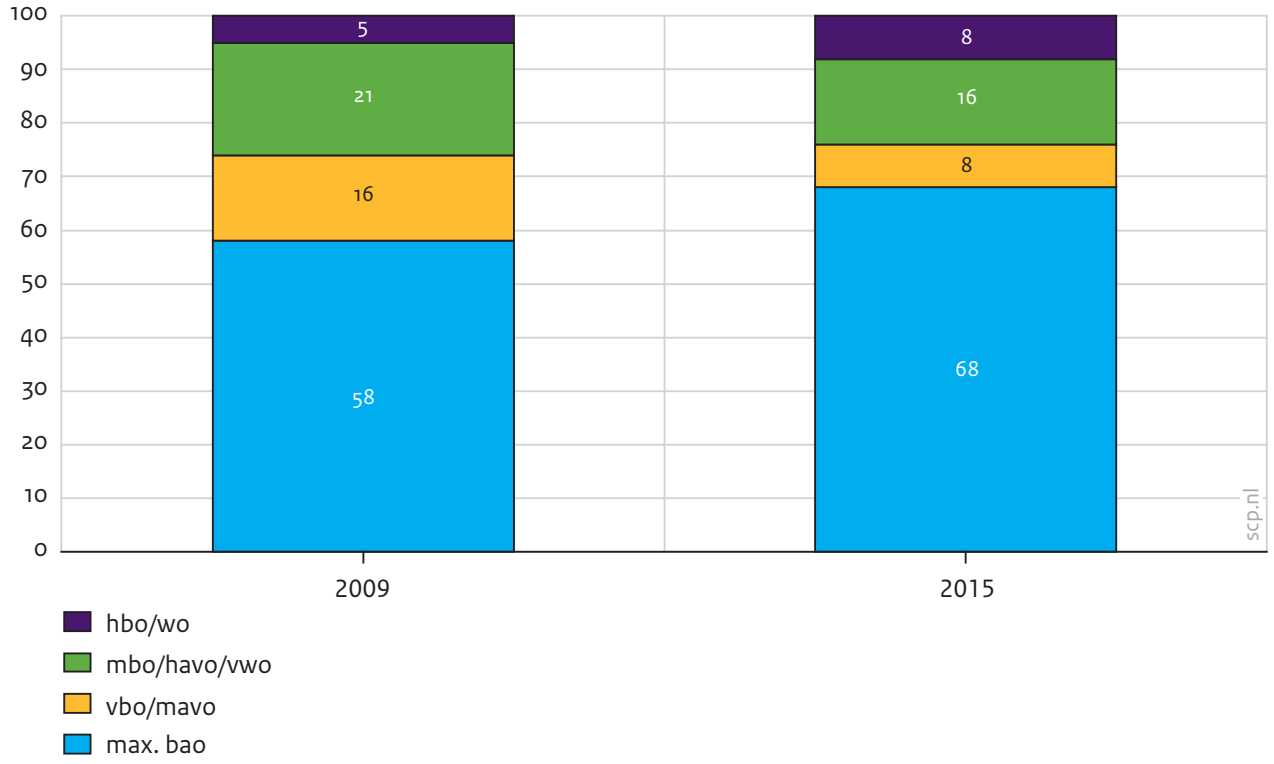

Bron: SCP/CBS (SING'09; SIM'15)

Binnen de groep asielmigranten die voor 1998 arriveerden, is het aandeel dat hoger onderwijs heeft gevolgd flink gestegen (van 9% in 2009 naar 20% in 2015). Onder de Somalische vluchtelingen die later in Nederland arriveerden, zien we zo'n stijging niet. Het is mogelijk dat de stijging in de eerste groep verband houdt met de langere verblijfsduur: de leden van deze groep hebben immers meer tijd gehad hun opleiding hier af te ronden. Het is echter waarschijnlijker dat de groep die voor 1998 kwam beter toegerust was om verder te leren. Het hoeft dan niet alleen te gaan om een hoger opleidingsniveau en schoolse vaardigheden die in het land van herkomst zijn opgedaan, maar ook bijvoorbeeld om oriëntaties die leren mogelijk maken, zoals langetermijndoelen en toekomstoriëntaties (Andriessen et al. 2006; Lens et al. 2001). Een expert uit het onderwijsveld refereert hieraan wanneer ze de groep Somalische Nederlanders beschrijft die meer recent zijn gemigreerd:

> *Je ziet bij Somaliërs dat ze niet alleen vaak geen scholing hebben gehad, maar er is in eigen land gewoon niets meer. Er is geen netwerk, geen enkel sociaal netwerk. Eigenlijk komt hier iedereen op stand 'overleven'. [...] en zo zitten ze ook wel op school. Het varieert wel een beetje hoe gemotiveerd ze dan op school kunnen zijn. Het is vaak lastig voor ze om een perspectief te hebben. Ze hebben niet echt een toekomstperspectief, want die stand staat zo in het nu, en weinig op iets verder gericht. En dat maakt ook heel lastig van wat doe ik dan op school. Want het feit dat je op school iets aan het doen bent, is meestal iets gericht op de toekomst.* (adviseur LOWAN-VO)

Figuur 3.5
Gerealiseerd opleidingsniveau van 15-64-jarige niet-schoolgaande Somalische Nederlanders, 2009 en 2015, naar migratieperiode (in procenten)

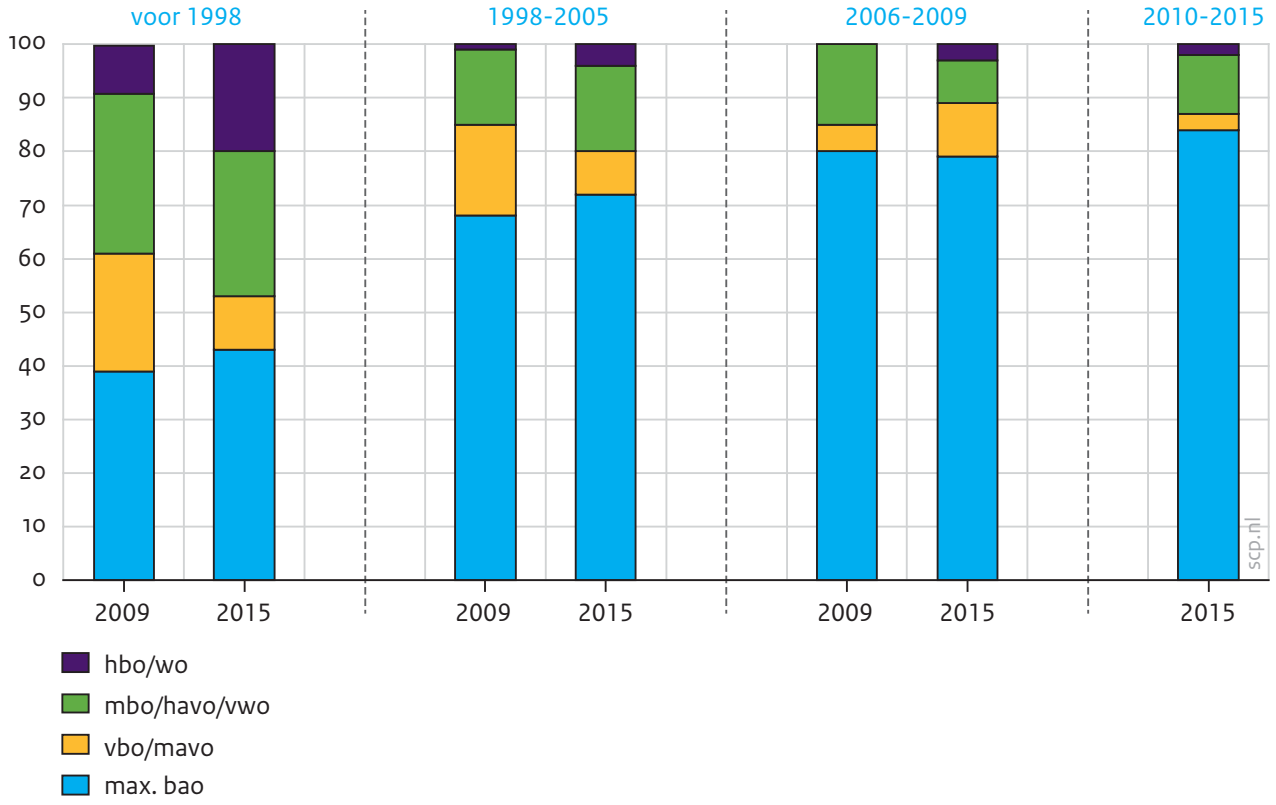

Bron: SCP/CBS (SIM'15)

Somalische leerlingen hebben het moeilijk in het Nederlandse onderwijs

Zoals we eerder zagen, is de groep Somalische Nederlanders relatief heel jong.
Veel Somalische Nederlanders zitten dan ook op school. In hoofdstuk 1 schetsten we al dat de positie van schoolgaande Somalisch-Nederlandse jongeren problematisch is: in het basisonderwijs blijven de prestaties achter bij die van veel andere groepen en in het voortgezet onderwijs nemen Somalisch-Nederlandse leerlingen vooral deel aan de onderste niveaus en ze verlaten het onderwijs relatief vaak voortijdig. De vluchtelingenrapportage uit 2011 liet zien dat de grote meerderheid van de Somalisch-Nederlandse leerlingen in het voortgezet onderwijs een vmbo-opleiding volgt. Binnen het vmbo zijn zij duidelijk oververtegenwoordigd in de lagere leerwegen (basis en kader), ook in vergelijking met kinderen met bijvoorbeeld een Afghaanse of Irakese achtergrond.
Ook in onze steekproef van Somalische Nederlanders van 15 jaar en ouder zien we dat een aanzienlijk deel nog voltijds naar school gaat (25%). De meesten volgen een beroepsopleiding: 24% van de Somalisch-Nederlandse jongeren die nog op school zitten, volgt een vmbo-opleiding en 39% volgt een mbo-opleiding. Daarnaast volgt 6% een havo-/vwo-opleiding, 19% een hbo-opleiding en 6% een universitaire opleiding.
Er zijn weinig goede gegevens bekend over de positie van Somalisch-Nederlandse leerlingen in het Nederlandse onderwijs. Een belangrijke reden daarvoor is dat de aantallen rela-

tief klein zijn. Maliepaard et al. (2017) lieten op basis van CBS-gegevens over alle leerlingen in Nederland zien dat Somalisch-Nederlandse leerlingen een kwetsbare positie innemen. In vergelijking met andere vluchtelingengroepen haalden zij bijvoorbeeld gemiddeld de laagste Citoscores aan het einde van het basisonderwijs en kreeg 29% een advies voor vmbo-bk en 27% een advies voor havo/vwo. Voor de Iraans-Nederlandse kinderen bedragen deze aandelen respectievelijk 13% en 41% en voor de Afghaans-Nederlandse kinderen 17% en 44%. De Afghaans- en Iraans-Nederlandse leerlingen komen hiermee aardig in de buurt van de adviezen van de autochtone achtstegroepers. Het aandeel dat speciaal basisonderwijs heeft gevolgd, is bij Somalisch-Nederlandse kinderen met 6,3% duidelijk hoger dan bij autochtone kinderen (3,2%). In het voortgezet onderwijs volgt de eerste groep niet alleen vaker lagere niveaus, maar krijgt zij ook vaker dan andere leerlingen extra ondersteuning. Voor de leerlingen die niet in staat worden geacht een vmbo-diploma te behalen, is er het praktijkonderwijs. Leerlingen van wie wel wordt verwacht dat zij een vmbo-diploma kunnen halen, maar die daarbij extra ondersteuning nodig hebben, kunnen een indicatie krijgen voor het leerwegondersteunend onderwijs (lwoo). In het onderzoek van Maliepaard et al. (2017) is ook gekeken naar het aandeel leerlingen in de verschillende vluchtelingengroepen dat een advies krijgt voor het praktijkonderwijs, het voortgezet speciaal onderwijs (vso) of het vmbo-lwoo – in driekwart van de gevallen betrof het een advies voor vmbo-lwoo. Hierbij moet worden opgemerkt dat de adviezen zijn gegeven vanuit het basisonderwijs; leerlingen die (al) op een speciale school voor basisonderwijs zaten, zijn hierin dus niet meegenomen. In de periode 2010/'11-2013/'14 kreeg gemiddeld een kwart van de Somalisch-Nederlandse leerlingen in groep 8 van de basisschool een advies voor extra ondersteuning in het voortgezet onderwijs. Van de autochtone leerlingen was dat nog geen 10%.

Hoe klein de aantallen ook zijn, duidelijk wordt dat Somalisch-Nederlandse scholieren het een stuk minder goed doen dan Iraans- en Afghaans-Nederlandse scholieren, die nauwelijks onderdoen voor hun autochtone schoolgenoten (Maliepaard et al. 2017).

De relatief lage vervolgopleidingen zijn niet per definitie een reflectie van het potentieel van de Somalisch-Nederlandse kinderen, zoals een expert uit het onderwijsveld vertelt. Veel hangt af van de leeftijd waarop deze kinderen in Nederland aankomen en hoeveel ruimte er dan nog is binnen het reguliere Nederlandse schoolsysteem om aan deze leerlingen (extra) onderwijs te bieden. Leerlingen die – nauwelijks of ongeschoold – op latere leeftijd in Nederland arriveren, kunnen hun achterstand binnen het reguliere systeem vaak niet meer inlopen.

> *Er zijn ook heel veel Somalische kinderen, eigenlijk al heel veel jaren, die binnenkomen zonder naar school geweest te zijn in Somalië. Dus die komen hier binnen – toevallig hebben we vier jongens zitten in de klas hiernaast – die kwamen allemaal binnen: 12, 13 jaar, nooit naar school geweest en die beginnen met het verschil te zien tussen een cirkel en een driehoek en hoe werk je met je fijne motoriek. En dan heb je hele goeie leerkrachten voor de klas en dan ben je heel erg trots, want aan het eind van het jaar kan dat kind lezen. Maar dan is hij wel 12, 13 jaar, [en dan is de volgende vraag]: waar moeten ze heen? Dus dan stagneert ons onderwijssysteem. De meeste scholen proberen hier zo creatief mogelijk mee om te gaan, want als je hebt gezien dat het kind in*

een jaar – hè, daar heb je ontzettend veel energie in gestoken als school – en het kind kan dan, na het jaar kan het lezen, nou dan ben je natuurlijk megatrots hè. Wat een sprong heeft dat kind gemaakt! Dan ervaar je ook: waar moet het kind nu heen? Want dat kind kan naar het vso, maar hè, dat is het voortgezet speciaal onderwijs, of naar praktijkonderwijs. Maar als het echt zoveel sprongen heeft gemaakt, dan denk je: wat een potentie zit hierin. Dus dan vaak probeer je als school creatief te kijken: kunnen we dat kind nog een jaar langer binnenboord houden of via de Internationale Schakelklas (ISK) nog een jaar langer binnenhouden of een creatieve oplossing zodat je kan verlengen en weer een jaar lang onderwijs op maat geven. Met de hoop dat het kind kan uitstromen naar een vmbo-b of vmbo-k. Ja, als dat lukt, is het geweldig.
(adviseur LOWAN-PO)

Kinderen die wel in Nederland zijn geboren of hier op jonge leeftijd naartoe zijn gekomen hebben deze drempel vaak niet, omdat zij direct of op vroege leeftijd instromen in het Nederlandse schoolsysteem. Maar ook voor deze groep is de schoolloopbaan niet zonder problemen aangezien veel ouders niet altijd in staat zijn om hun kind adequate onderwijsondersteuning te bieden, bijvoorbeeld vanwege taalproblemen, onbekendheid met het schoolsysteem in Nederland en hun eigen opleidingsniveau (Tuk 2010).

R: We zien ook ouders die heel laagopgeleid zijn en dat is ook heel moeilijk, want dat bemoeilijkt [de ouderbetrokkenheid]. Dat valt ook niet op te lossen met een tolk, want soms is het probleem op een nieuwkomersschool alleen maar dat je niet dezelfde moedertaal hebt, maar dan zetten we een tolk ertussen en we kunnen met elkaar praten. En dat je dan allebei op eenzelfde niveau kan praten en doordenken: wat zou er nou zijn met dat kind? Maar als iemand echt laagopgeleid is, is hij ook niet altijd in staat om kritisch na te denken. En ja, de Somalische ouders waar ik aan denk, dan hebben we het echt over een heel basaal niveau. Diegene is eigenlijk alleen maar in staat om over zichzelf te denken. En dan naar mij toekomt: 'Ik heb zo'n pijn in mijn tand.' Voordat we soms zover zijn [om het over het kind te kunnen hebben]. Ik denk natuurlijk eerst aan het kind, want ik ben directeur van de school. Dus ik denk: er is iets met dat kind, maar dan blijkt het iets met de moeder te zijn en dat het iemand niet lukt om de eigen problemen op te lossen of daar iemand voor te vinden. Dus dan hebben we het nog niet eens over het gesprek over het kind.
I: Ja, dus dan heb je ouders voor wie het zelf al lastig is om zichzelf hier te handhaven zeg maar, zelf hier te leven en die problemen moet je dan eigenlijk eerst voorbij voordat je bij het kind komt?
R: Ja, daardoor komt het dat je niet altijd ervaart: hé dit is een gedeelde zorg, we kunnen samen nadenken hoe het beter kan gaan met dat kind.
I: En betekent dat ook dat het lastig is voor die ouders om het kind te ondersteunen?
R: Ja. (adviseur LOWAN-PO)

3.3 Taalbeheersing en -gebruik

Meerderheid heeft problemen met de Nederlandse taal

Hoewel driekwart van de Somalische Nederlanders de vragenlijst van de SIM'15 in het Nederlands heeft beantwoord (en slechts een kwart in de eigen taal), geeft een meerder-

heid aan soms of vaak moeite te hebben met de Nederlandse taal (figuur 3.5). Gezien het feit dat het bijna alleen de eerste generatie betreft, die ook nog eens in meerderheid nauwelijks opleiding heeft genoten, is dit niet heel verbazingwekkend. De niveauverschillen tussen lezen, spreken en schrijven zijn volgens de eigen opgave van de Somalisch-Nederlandse respondenten gering, wat opvallend is gezien het lage aandeel dat niet meer dan basisonderwijs heeft afgerond. Van alle Somalische Nederlanders van 15 jaar en ouder geeft 36% à 37% aan nooit moeite te hebben met het lezen, spreken en schrijven van het Nederlands. Deze groep bestaat voor het overgrote deel uit jonge mensen tot en met 34 jaar, die hun opleiding (gedeeltelijk of helemaal) in Nederland hebben gevolgd.

Figuur 3.6

Beheersing van de Nederlandse taal onder personen met een Somalische achtergrond, 2015 (in procenten)

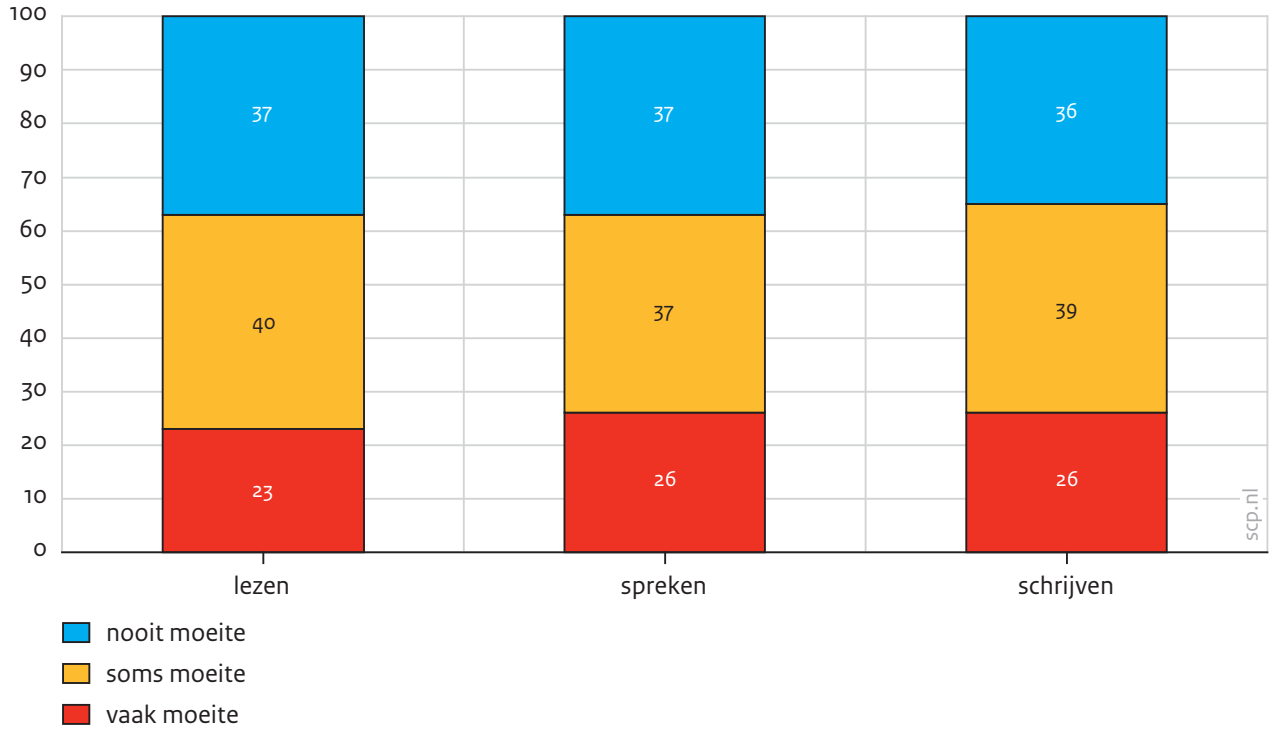

Bron: SCP/CBS (SIM'15)

Jongeren en hoogopgeleiden spreken het best Nederlands

Figuur 3.6 laat zien dat er duidelijke verschillen in taalbeheersing zijn. Somalisch-Nederlandse mannen beheersen de Nederlandse taal beter dan Somalisch-Nederlandse vrouwen, jongeren duidelijk beter dan de oudere leeftijdscategorieën, langer geleden gemigreerden beter dan korter geleden gemigreerden en hoger opgeleiden beter dan laagopgeleiden. Degenen die in Nederland zijn geboren of hier op jonge leeftijd naartoe zijn gekomen, beheersen het Nederlands veruit het best. Met name de Somalische Nederlanders met niet meer dan basisonderwijs en degenen die ouder dan 35 jaar waren toen ze hier kwamen, beheersen het Nederlands relatief slecht.

Figuur 3.7

Beheersing van de Nederlandse taal onder personen met een Somalische achtergrond naar enkele achtergrondkenmerken, 2015 (gemiddelde schaalscores)[a]

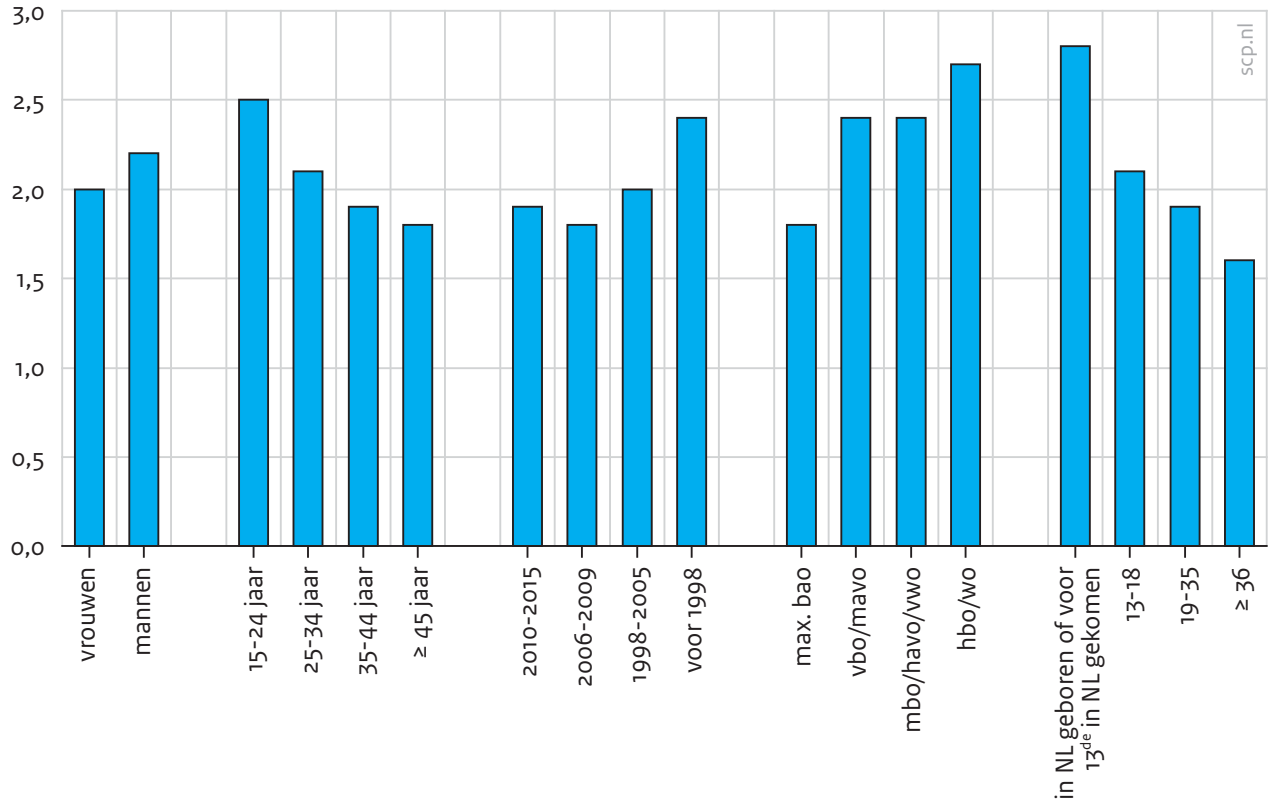

a Schaal van 1 (slechte) tot 3 (goede taalbeheersing) m.b.t. drie taalvaardigheidsitems: spreken, lezen en schrijven.

Bron: SCP/CBS (SIM'15)

In vergelijking met de klassieke migrantengroepen hebben Somalische Nederlanders meer moeite met het Nederlands. Dit is niet zo verbazend wanneer we ons realiseren dat deze groep niet alleen laagopgeleid is, maar bovendien voornamelijk bestaat uit migranten van de eerste generatie. Vergelijken we alleen migranten van de eerste generatie, dan is er geen verschil meer tussen Turkse en Somalische Nederlanders in de beheersing van de Nederlandse taal. De taalbeheersing van Somalische Nederlanders van de eerste generatie blijft wel achter bij die van bijvoorbeeld Marokkaanse Nederlanders van de eerste generatie.

Tussen 2009 en 2015 is de gemiddelde taalbeheersing van Somalische Nederlanders niet vooruitgegaan (figuur 3.8).

Figuur 3.8

Beheersing van de Nederlandse taal onder personen met een Somalische achtergrond, 2009 en 2015 (gemiddelde schaalscores)[a]

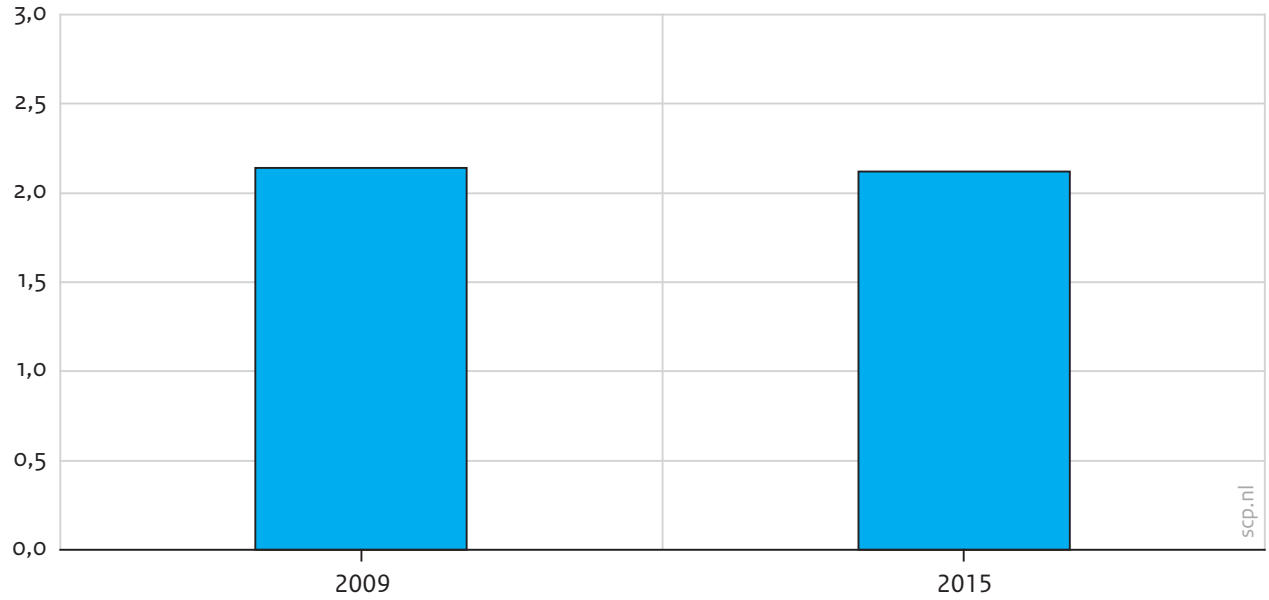

a Schaal van 1 (slechte) tot 3 (goede taalbeheersing) m.b.t. drie taalvaardigheidsitems: spreken, lezen en schrijven.

Bron: SCP/CBS (SIM'15)

Een derde spreekt vaak Nederlands met de kinderen

De respondenten met een partner en/of kinderen is gevraagd in hoeverre ze Nederlands spreken binnen het gezin (figuur 3.9). Met de partner wordt dat logischerwijs (vaak is immers sprake van een Somalische partner) minder vaak gedaan dan met de kinderen. Toch zegt 25% altijd Nederlands te spreken met de partner. Met de kinderen doet 36% dat.

Figuur 3.9

Gebruik van de Nederlandse taal onder personen met een Somalische achtergrond, 2015 (in procenten)[a]

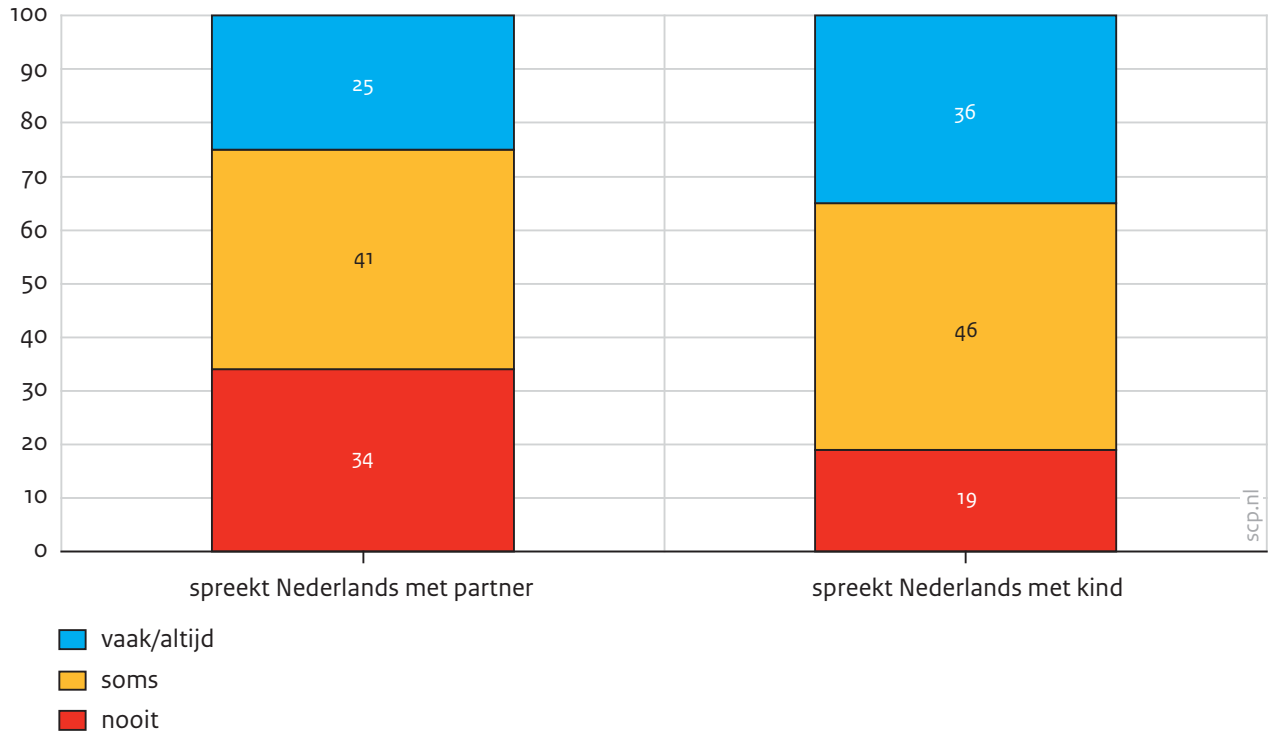

a Alleen gevraagd aan personen met partner en/of kinderen.

Bron: SCP/CBS (SIM'15)

Ruim de helft van de Somalische Nederlanders redt zich in het Engels

In tabel 3.1 is te zien dat een deel van de Somalische Nederlanders zich kan redden in het Engels. Een kwart van de respondenten zegt zich goed te kunnen uitdrukken in het Engels en nog eens 30% zegt soms moeite te hebben met het Engels. 43% kan zich echter niet of nauwelijks verstaanbaar maken in het Engels. Somalische Nederlanders zijn wat dit betreft goed vergelijkbaar met Marokkaanse Nederlanders, maar spreken beter Engels dan Turkse Nederlanders. Bekijken we van deze laatste migrantengroepen alleen de eerste generatie, dan beheersen Somalische Nederlanders (van wie het overgrote deel tot de eerste generatie behoort) het Engels beter.

Tabel 3.1

Vaardigheid in de Engelse taal naar achtergrond en generatie, 2015 (in procenten)

	Somalisch	Turks totaal	Marokkaans totaal	Turks 1e generatie	Marokkaans 1e generatie
spreekt geen Engels	30	40	33	62	52
vaak moeite met Engels	13	13	12	11	12
soms moeite met Engels	30	27	29	17	21
nooit moeite met Engels	26	20	27	10	15

Bron: SCP/CBS (SIM'15)

We zien hier bij de Somalische Nederlanders precies hetzelfde patroon als bij de beheersing van de Nederlandse taal (figuur 3.10). Somalisch-Nederlandse mannen spreken beter Engels, net als jongeren, langer in Nederland verblijvenden en hoger opgeleiden. Degenen die in Nederland zijn geboren of hier voor hun dertiende levensjaar zijn gekomen, beheersen het Engels het best.

Figuur 3.10

Beheersing van de Engelse taal onder personen met een Somalische achtergrond naar enkele achtergrondkenmerken, 2015 (gemiddelde scores)[a]

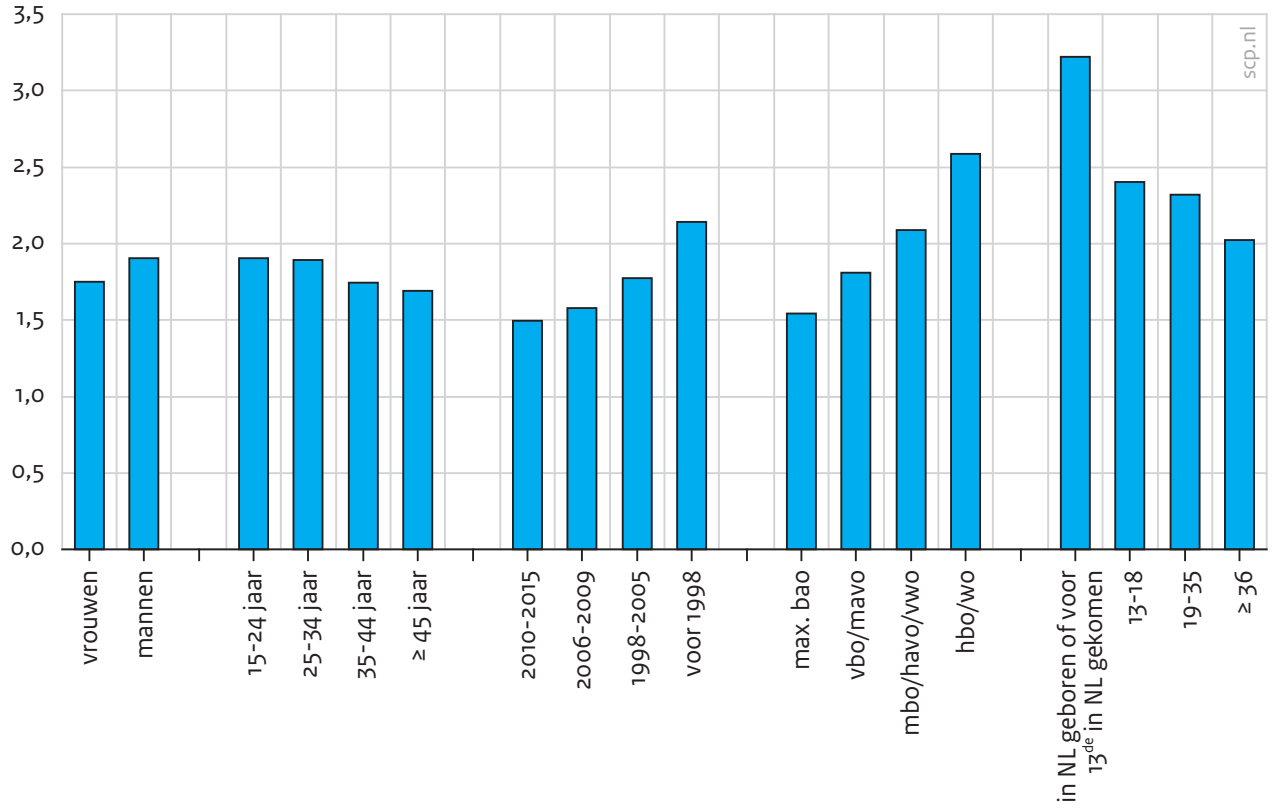

a Schaal van 1 (geen) tot 4 (goede) beheersing van de Engelse taal.

Bron: SCP/CBS (SIM'15)

Taal- en/of inburgeringscursus

Ten slotte kijken we in deze paragraaf hoeveel mensen iets hebben gedaan om Nederlands te leren (een inburgeringscursus, een taalcursus of beide). In totaal heeft 71% van de Somalische Nederlanders een inburgerings- en/of taalcursus gevolgd of is daar nog mee bezig (tabel 3.2).[2] De overige 29% heeft niets gedaan. Mannen volgden wat vaker een cursus om de taal te leren dan vrouwen. Wellicht speelt voor vrouwen met kinderen een rol dat het ingewikkeld is om kinderopvang te regelen. Voor taalcursussen wordt vaak een dagdeel uitgetrokken en asielmigranten beschikken niet altijd over een informeel netwerk waarbinnen kinderen opgevangen kunnen worden. Dan is men aangewezen op de formele kinderopvang.

R1: Ik ben er altijd voor dat kinderen bijvoorbeeld bij de onderwijsinstellingen terecht zouden kunnen. Dat daar crèches zijn of in ieder geval opvangplekken. Want het zijn vaak ook hele lastige tijden. Als je daar officieel kinderopvang voor wil, dan moet je een hele dag afnemen omdat het net van negen tot één is of zo. En dan kun je niet een halve dag en dan ben je heel veel geld kwijt. Dat is ook hartstikke duur eigenlijk voor de overheid, want het is natuurlijk kinderopvangtoeslag die je kunt aanvragen daarvoor. Maar het zou eigenlijk veel fijner zijn als het gewoon kon op de plek waar ze naar school gaan, dat daar ook een opvang zou zijn, dat zou veel simpeler zijn.

R2: Dat je gewoon 's ochtend komt, je kind aflevert en zelf de klas in gaat en dat je dan ook je kind op dezelfde plek kan onderbrengen.

R1: Ja als dat allemaal onderdeel uitmaakt van het lespakket, dan zou dat een hoop problemen voorkomen. Het is ook ingewikkeld: die hele kinderopvangtoeslag aanvragen. De wijzigingen die er dan ineens zijn, want dan komen ze in een andere groep, dan zijn de tijden weer anders, dan moet je dat weer allemaal aanpassen. Dat is niet makkelijk. En we merken nu ook dat vanuit Sociale Dienst, dat ze soms ook extra taalaanbod krijgen, buiten dus wat ze nu aan inburgering krijgen en dat is dan voor tien lessen of zo, maar dan moet er wel voor tien lessen van twee uur kinderopvang komen. Nou, dat is ook echt een gigantisch probleem. (medewerkers VluchtelingenWerk)

Kader 3.1 Regelgeving inburgering

Asielgerechtigde nieuwkomers met een bijstandsuitkering zijn vanaf 1996 verplicht in te burgeren. In 1998 werd deze verplichting voor alle nieuwkomers van 16 jaar en ouder ingevoerd (Wet inburgering nieuwkomers – Win). Het inburgeringsprogramma werd aangeboden door de gemeente waarin de nieuwkomer woonde en afgesloten met een toets om het behaalde niveau van zelfredzaamheid te bepalen. Onder deze wet was sprake van een inspanningsverplichting, en de focus lag dus op deelname. Het bereik was dan ook groot, maar de behaalde resultaten vielen tegen en in januari 2007 werd de opvolger van de Win ingevoerd: de Wet inburgering (Wi). Hiermee gold een algemene inburgeringsplicht voor alle vreemdelingen tussen 16 en 65 jaar van buiten de EU/EER die duurzaam in Nederland (willen) verblijven en voor oudkomers die het Nederlands onvoldoende beheersten. Daarbij werd een resultaatverplichting ingevoerd: binnen drie en een half jaar moesten inburgeringsplichtigen een bepaald eindniveau hebben behaald.[3] Inburgeraars, met uitzondering van asielmigranten, werden zelf verantwoordelijk voor hun inburgeringstraject. Voor asiel-

gerechtigden die nog in de centrale opvang verblijven, bestaat sinds 2006 de mogelijkheid om op vrijwillige basis deel te nemen aan een voorinburgeringstraject.
In 2013 volgde er een herziening van de inburgeringswet (herziene Wet inburgering). Vreemdelingen van buiten de EU/EER hebben binnen deze wet drie jaar om aan de inburgeringseisen te voldoen (Nederlandse taalbeheersing op minimaal taal niveau A2, slagen voor het examen Kennis Nederlandse Samenleving en een module oriëntatie op de Nederlandse arbeidsmarkt).
Oudkomers vallen niet langer onder de verplichte inburgering. Bij DUO kunnen inburgeringsplichtigen een lening aanvragen waarmee zij cursussen kunnen inkopen. De lening bedraagt voor gezinsmigranten maximaal 5.000 euro en voor asielmigranten maximaal 10.000 euro. Wanneer binnen drie jaar aan de inburgeringsplicht is voldaan, wordt de lening van asielmigranten (maar niet van gezinsmigranten) kwijtgescholden (Klaver et al. 2017 voor meer informatie).

De groep die voor 1998 is gekomen, heeft duidelijk minder vaak een cursus gevolgd (tabel 3.2). 1998 was het jaar dat het landelijke inburgeringsbeleid van start ging (zie ook kader 3.1). Gemeenten deden een verplicht aanbod aan nieuwkomers voor een inburgeringscursus, die door het Rijk werd gefinancierd. In 2007 kwam er een nieuwe regeling (WI2007). Asielmigranten hadden in plaats van een inspanningsverplichting nu een resultaatverplichting: binnen drie en een half jaar moest het inburgeringsexamen behaald zijn. In 2013 werd het uitzoeken en financieren van de inburgeringscursus ook voor asielmigranten hun eigen verantwoordelijkheid. Bij DUO kunnen zij een bedrag tot 10.000 euro lenen om deze cursus te betalen (en eventueel ook een alfabetiseringscursus). De groep met maximaal basisonderwijs volgde veruit het vaakst een cursus: 86%. Jongeren tot 25 jaar volgden veel minder vaak een cursus, want zij leren Nederlands op school.

In de slagingspercentages van de verschillende groepen inburgeringsplichtigen die in 2012 en 2013 aan hun inburgering begonnen (en deze dus in 2016 zouden hebben moeten afgerond) bestaan grote verschillen. Van de Iraans-Nederlandse inburgeringsplichtigen is tussen de 60% (cohort 2012) en bijna 80% (cohort 2013) geslaagd. Onder Somalisch-Nederlandse inburgeringsplichtigen liggen de percentages geslaagden in vergelijking met inburgeringsplichtigen van Iraanse, Syrische, Afghaanse en Irakese herkomst het laagst: van de groep die in 2012 begon, heeft ongeveer een kwart het inburgeringsprogramma succesvol afgerond en van groep die in 2013 begon, was dat krap een derde (TK 2017-0000113649). Verschillende experts wijzen erop dat het met name voor laagopgeleide en ongeletterde asielmigranten, zoals veel Somalische Nederlanders, heel moeilijk is om zelf de weg te vinden tussen de aanbieders van cursussen. In sommige gemeenten is men daarom weer wat meer de regie gaan nemen en migranten bijvoorbeeld meer gaan begeleiden bij de keuze voor aanbieders van taalcursussen of inburgeringstrajecten.

En wat ik ook moeilijk vind, is dat men de taalcursus zelf moet betalen en zelf moet zoeken. De gemeente was verantwoordelijk vroeger en de gemeente ging een plan maken met een taalinstelling. Maar nu is iedereen vrij, je kunt een lening aanvragen bij DUO en die lening is de lening van de persoon. En er zijn heel veel bedrijven die integratie of een inburgeringscursus aanbieden. Sommige maken reclame: ze geven een iPod of een laptop. Iemand die gevlucht is, die wil graag

een laptop hebben, en gaat naar de aanbieding in plaats van op kwaliteit te zoeken. Ik weet dat het heel veel mensen niet is gelukt om hun inburgering te halen. Er worden heel veel vrijstellingen verleend. En de uren zijn op, het geld is op, maar ze hebben nog geen diploma. (medewerker GGD)

Tabel 3.2
Het volgen van inburgerings- en/of taalcursus onder Somalische Nederlanders, totaal en naar achtergrondkenmerken, 2015 (in procenten)

totaal	71
vrouwen	67
mannen	74
15-24 jaar	48
25-34 jaar	73
35-44 jaar	90
45+	80
migratiejaar 2010-2015	84
2006-2009	90
1998-2005	77
voor 1998	56
max. bao	86
vbo/mavo	56
mbo/havo/vwo	59
hbo/wo	-

Bron: SCP/CBS (SIM'15)

3.4 Gezondheid

Uit eerder onderzoek komt naar voren dat de ervaren gezondheid onder vluchtelingengroepen over het algemeen minder goed is dan onder personen zonder een migratieachtergrond (bijvoorbeeld Hadgkiss en Renzaho 2014; Schellingerhout 2011). Vluchtelingen hebben – naast de reguliere factoren die gezondheid beïnvloeden, zoals sociaaleconomische status, woonomgeving en leefstijl – te maken met aanvullende factoren. Dat kunnen factoren betreffen van voor de vlucht (denk aan oorlog en schokkende gebeurtenissen in het land van herkomst), maar ook gebeurtenissen die zich tijdens of na de vlucht voordoen. Zo kunnen het verloop van de asielprocedure en de duur van het verblijf in de asielopvang de gezondheid beïnvloeden, net als de aan- of afwezigheid van familieleden, de mate waarin men zich hier welkom voelt en sociale steun ervaart en de onzekerheid bij het opbouwen van een nieuw bestaan (Haker et al. 2016; Schellingerhout 2011; Tuk 2010).

Volgens eigen opgave zijn er echter geen verschillen in ervaren gezondheid tussen Somalische Nederlanders en autochtone Nederlanders (figuur 3.10). Een van de verklaringen hiervoor is het zogenoemde *healthy immigrant effect*: de vluchtelingen die hier arriveren zijn degenen die sterk genoeg waren om de tocht naar Nederland te maken (Haker et al. 2016). Deze positieve selectie wordt vergeleken met de gehele groep autochtone Nederlanders. De afwezigheid van verschil tussen autochtone Nederlanders en Somalische Nederlanders kan ook verband houden met de leeftijd. De groep Somalische Nederlanders is gemiddeld genomen veel jonger dan de autochtone populatie, en jongeren zijn doorgaans in het algemeen beduidend gezonder dan ouderen. We zien dan ook dat in beide groepen de ervaren gezondheid afneemt met het stijgen van de leeftijd.

Op latere leeftijd migreren is ongunstig in termen van (ervaren) gezondheid

Binnen de groep Somalische Nederlanders is er een groot verschil in ervaren gezondheid tussen degenen die in Nederland zijn geboren of hier op jonge leeftijd naartoe zijn gekomen en degenen die ouder dan 35 jaar waren toen ze naar Nederland migreerden (figuur 3.11). Van de eerste groep geeft 87% aan een (zeer) goede gezondheid te hebben; van de tweede groep is dat slechts 59%. Het op relatief latere leeftijd migreren is dus duidelijk ongunstig in termen van (ervaren) gezondheid.

Zelfrapportage fysieke en psychische gezondheid wijkt niet af van autochtone bevolking

Met behulp van de SF12 kunnen we in meer detail kijken naar de ervaren fysieke en psychische gezondheid. De SF12[4] is een vragenlijst die bestaat uit twaalf vragen afkomstig uit een uitgebreider instrument om ervaren gezondheid te meten (de *Medical Outcomes Study 36 / Item Short Form Health Survey* of kortweg SF36).

Figuur 3.11
(Zeer) goede ervaren gezondheid naar achtergrond en achtergrondkenmerken, personen 15-65 jaar, 2015 (in procenten)

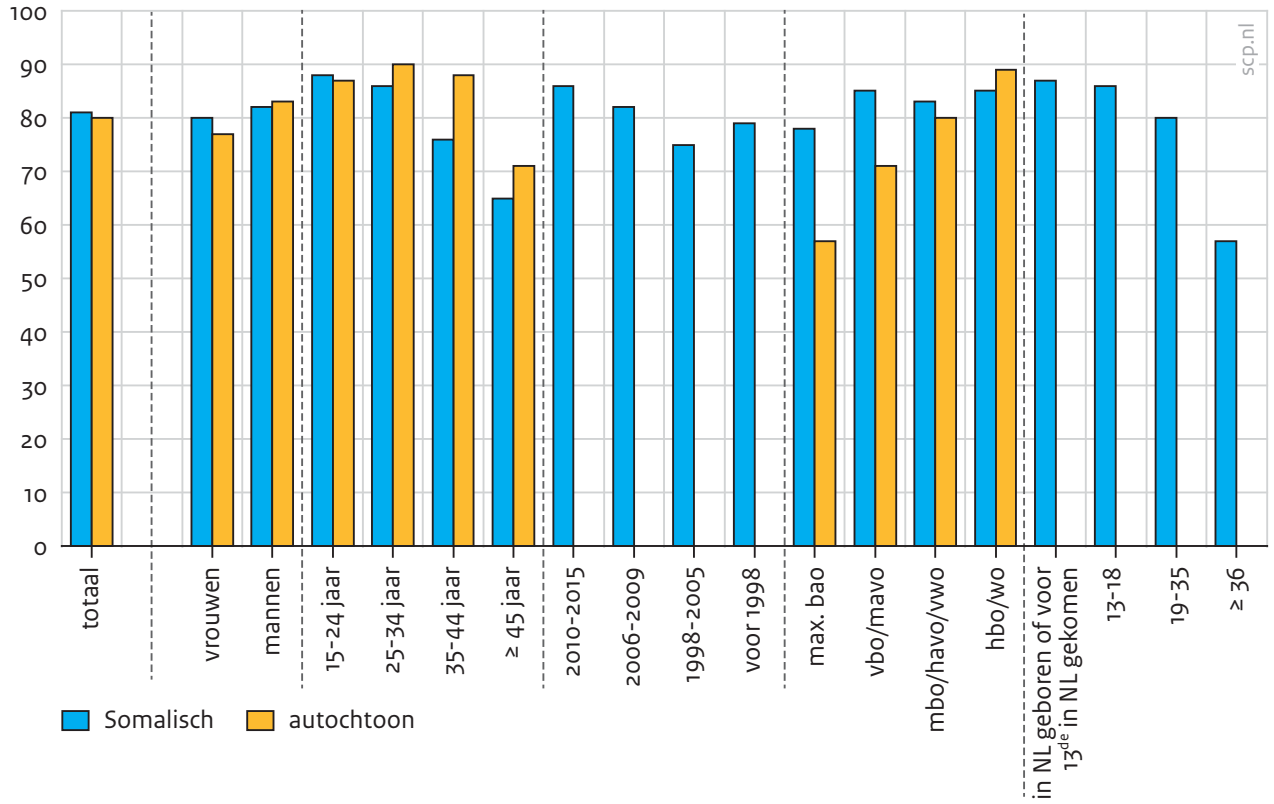

Bron: SCP/CBS (SIM'15)

Ervaren fysieke gezondheid

De ervaren fysieke gezondheid van Somalische en autochtone Nederlanders verschilt niet van elkaar (tabel 3.3). In beide groepen hebben vrouwen een minder goede fysieke gezondheid dan mannen. Onder Somalische Nederlanders daalt de fysieke gezondheid met de leeftijd. Onder autochtone Nederlanders is dit ook het geval, met een uitzondering van de leeftijdsgroep van 25-34 jaar, die juist een betere fysieke gezondheid rapporteren dan de jongste leeftijdsgroep. Onder autochtone Nederlanders is er een duidelijk verband met opleidingsniveau: met het stijgen van het opleidingsniveau stijgt ook de ervaren fysieke gezondheid. Onder Somalische Nederlanders zien we wel dat de laagst opgeleide groep de minst goede fysieke gezondheid ervaart, maar de opleidingsniveaus daarboven ervaren een min of meer gelijke fysieke gezondheid.
De Somalische Nederlanders die hier al langer verblijven (voor 2006), rapporteren een minder goede lichamelijke gezondheid dan de Somalische Nederlanders die na die tijd kwamen. De groep die in Nederland is geboren of hier voor het dertiende levensjaar naartoe is gekomen, ervaart een betere fysieke gezondheid dan de groepen die hier op latere leeftijd naartoe zijn gekomen.

Tabel 3.3
Fysieke gezondheid naar etnische groep en achtergrondkenmerken, 2015, in gemiddelde gewogen scores[a]

	Somalisch	autochtoon
totaal	82	79
man	84	84
vrouw	80	75
15-24 jaar	88	84
25-34 jaar	86	88
35-44 jaar	78	81
45+	70	74
migratiejaar 2010-2015	86	-
2006-2009	83	-
1998-2005	75	-
voor 1998	80	-
max. bao	79	67
vbo/mavo	87	72
mbo/havo/vwo	85	78
hbo/wo	87	86
in NL geboren of voor 13de jaar in NL gekomen	89	
migratieleeftijd 13-18 jaar	87	
19-35	78	
36+	72	

a Schaal van 1 tot 100; hoe hoger de score hoe beter de gezondheid; geconstrueerde variabele op basis van aangepaste SF12-vragen.

Bron: SCP/CBS (SIM'15)

Vaker diabetes en chronische pijnklachten

De fysieke gezondheid van Somalische Nederlanders lijkt op basis van dit zelfrapportage instrument niet zorgwekkend te zijn. Een eerdere studie naar de ervaren gezondheid van vluchtelingengroepen liet ook zien dat van verschillende groepen vluchtelingen de Somalische Nederlanders de minst slechte gezondheid ervaarden (Schellingerhout 2011). Een aantal onderzoeken wijst wel op specifieke gezondheidsproblemen onder Somalische Nederlanders. Zo concluderen Lamkaddem et al. (2013) op basis van een analyse van medische dossiers dat diabetes onder Afghaanse, Iraanse en Somalische vluchtelingen vaker voorkomt (15%) dan onder de Nederlandse bevolking (4,5%). Vluchtelingen rapporteren ook vaker chronische pijnklachten dan autochtone Nederlanders. In de interviews kwamen ook gezondheidsproblemen aan de orde.

We komen vaak vitamine D te kort. Eén: omdat wij een andere huidskleur hebben. En twee: wij vrouwen zijn ook nog bedekt en dan heb je ook te weinig vitamine D. En dan ben je moe, en je hebt pijnklachten in je lichaam. (netwerkexpert Nijmegen)

Diabetes type 2 is volgens verschillende experts gerelateerd aan de leefstijl, waarbij ongezonde voeding (veel suiker, weinig groenten) wordt gecombineerd met weinig bewegen.

Diabetes hebben ze, Somalische vrouwen, vooral niks doen en thuisblijven, eten, ongezond eten, dat is de reden van diabetes type 2, waarvan ongezond eten en niet bewegen de oorzaak is. (medewerker GGD)

Trauma's en psychische problematiek blijven wellicht onderbelicht

Met de SF12 is het ook mogelijk om de mentale gezondheid in kaart te brengen (tabel 3.4). De psychische gezondheid van Somalische en autochtone Nederlanders verschilt niet. Volgens verschillende onderzoekers (bijvoorbeeld Nijenhuis en Van Liempt 2014; Moors et al. 2009) is het beeld in dit soort kwantitatieve onderzoeken echter vertekend. Zij stellen dat trauma's en psychische problemen juist relatief veel voorkomen in de Somalische gemeenschap, maar vanwege het stigma op psychiatrische problematiek niet snel worden gerapporteerd. Ook de experts wijzen op dit stigma.

R: Er is een taboe op ziekte, waaronder geestelijke gezondheid, stress, depressie, allerlei psychische problemen. In mijn cultuur zit er niks tussen gek zijn en gezond zijn. Je bent of gek of gezond. Dus als je een psychiater of een psycholoog bezoekt, dan ben je gek, dan word je zo beschouwd en er wordt achter je rug over je gesproken. En er is ook angst dat als je naar de psycholoog gaat, hij dat doorgeeft aan de kinderbescherming. Dan zijn ouders bang dat ze problemen krijgen. Dat er door de kinderbescherming geredeneerd wordt dat je psychische problemen hebt en niet goed voor je kinderen kunt zorgen. (medewerker GGD)

Tuk (2010) stelt dat de beleving en de verwerking van gebeurtenissen tussen culturen kunnen verschillen, wat ertoe kan leiden dat Somalische Nederlanders een heel andere opvatting over psychische problematiek hebben dan wat binnen de Nederlandse samenleving – en zeker bij hulpverleners – gebruikelijk is. Een andere mogelijke verklaring is de collectivistische Somalische cultuur, waardoor binnen de gemeenschap veel onderlinge hulp wordt geboden. Dit wordt doorgaans als een beschermende factor beschouwd bij psychische klachten. Het is dus onduidelijk in welke mate de relatief goede mentale gezondheid van Somalische Nederlanders samenhangt met de collectivistische Somalische cultuur, vertekend is als gevolg van het stigma op dergelijke problematiek of juist een verschillende beleving van die problematiek tussen autochtone en Somalische Nederlanders weerspiegelt.

Ikram en Stronks (2016) laten zien dat de prevalentie van psychische klachten, zoals posttraumatische stressstoornis (PTSS), depressie en angstklachten, hoger ligt onder vluchtelingengroepen dan onder autochtone Nederlanders. Ook Lamkadden et al. (2013) concluderen dat PTSS relatief vaak voorkomt onder vluchtelingen. De meeste vluchtelingen ontwikkelen echter geen PTSS (zeven à negen op de tien niet).

Tabel 3.4
Psychische gezondheid naar achtergrond en achtergrondkenmerken, 2015, in gemiddelde gewogen scores[a]

	Somalisch	autochtoon
totaal	76	74
man	76	77
vrouw	77	71
15-24 jaar	78	72
25-34 jaar	77	74
35-44 jaar	76	75
45+	73	75
migratiejaar 2010-2015	79	-
2006-2009	76	-
1998-2005	72	-
voor 1998	76	-
max. bao	75	68
vbo/mavo	79	73
mbo/havo/vwo	75	74
hbo/wo	80	76
in NL geboren of voor 13de jaar gemigreerd	77	
migratieleeftijd 13-18 jaar	76	
19-35	76	
36+	72	

a Schaal van 1 tot 100; hoe hoger de score hoe beter de gezondheid; geconstrueerde variabele op basis van aangepaste SF12-vragen.

Bron: SCP/CBS (SIM'15)

Binnen de groep Somalische Nederlanders is er geen verschil in ervaren psychische gezondheid tussen mannen en vrouwen; bij autochtone Nederlanders is dat wel het geval. Autochtone vrouwen rapporteren een minder goede psychische gezondheid dan mannen. De verschillen in ervaren psychische gezondheid naar leeftijd zijn niet significant, binnen de groep Somalische Nederlanders is er ook geen verschil naar leeftijd waarop men naar Nederland is gekomen. Wel is sprake van een verschil naar verblijfsduur: de groep die tussen 1998 en 2005 naar Nederland kwam, ervaart een minder goede psychische gezondheid dan de meest recent gearriveerde groep. Er zijn aanwijzingen dat sommige psychische problemen vertraagd optreden (Lamkaddem et al. 2013), maar de groep die het langst in Nederland is, rapporteert geen minder goede gezondheid. Dit is tegelijkertijd ook de groep die over meer hulpbronnen beschikt en daardoor wellicht over een betere bescherming

tegen psychische problematiek. Een indicatie hiervoor vormt het verband met opleidingsniveau: hoger opgeleiden ervaren over het algemeen een betere psychische gezondheid dan lager opgeleiden. De groep Somalische Nederlanders die voor 1998 naar Nederland kwam, is hoger opgeleid dan de groep die later kwam.

Gebruik van gezondheidsvoorzieningen: vaker naar huisarts, minder vaak naar specialist en psycholoog

Tabel 3.5 laat zien dat Somalische Nederlanders frequenter de huisarts bezoeken dan autochtone Nederlanders, maar minder vaak naar een specialist gaan. Hierbij moet echter worden aangetekend dat de vraag over de specialist betrekking heeft op het hele leven, terwijl de andere vragen een meer afgebakende periode betreffen. Aangezien Somalische Nederlanders korter in Nederland zijn, kan dat een vergelijking met autochtone Nederlanders bemoeilijken.
Het hogere gebruik van de huisartsenzorg wordt door Haker et al. (2016) verklaard door een hogere ziektelast en een slechtere ervaren (psychische) gezondheid, maar ook door het feit dat vluchtelingen met allerlei vragen en zorgen bij de huisarts terechtkomen.
Een medewerker van de GGD zegt hierover:

> *Als ze hoofdpijn hebben, in plaats van zelf iets te proberen gaan ze gewoon meteen naar de huisarts. Ik heb hoofdpijn. Sinds wanneer? Sinds gisteren. Wat heb je geprobeerd? Ik heb niks geprobeerd. In plaats van paracetamol te nemen, rust te nemen, een beetje verse lucht te halen... Zelfzorg kennen ze niet. Ze willen meteen hulp zoeken als ze ziek zijn. [...] En als ze ziek worden, dan willen ze meteen geholpen worden of een antibiotica of andere dingen die niet goed zijn voor het lichaam. Zij willen op hun eigen manier worden behandeld, terwijl de huisarts zijn eigen manier heeft.*
> *I: En dat botst?*
> *R: Dat botst. Dus het vertrouwen in de huisarts is soms ook moeilijk. En ja... soms zeggen ze: hij discrimineert mij, hij stuurt mij niet naar een specialist door, dat hoor ik ook wel vaak. Hij stuurt mij niet naar een specialist, hij vertelt dat ik meer moet bewegen, meer wandelen, want de huisarts vindt dat ik leefstijlproblemen heb. Dan hoef je geen medicijnen te geven, alleen maar adviseren om de leefstijl te veranderen. Dat is het achterliggende verhaal.* (medewerker GGD)

Dit beeld zien we overigens terug bij veel andere migrantengroepen. Uit tabel 3.5 blijkt ook dat er geen verschil is in de frequentie van het ziekenhuisbezoek in de afgelopen twaalf maanden tussen autochtone Nederlanders en Somalische Nederlanders. Wel is er een verschil tussen de frequentie waarin beide groepen psychische hulp hebben gehad: autochtone Nederlanders bezoeken vaker een psycholoog dan Somalische Nederlanders. Waarschijnlijk speelt het eerder genoemde stigma op psychische problemen hierbij een rol. Autochtone Nederlanders zoeken ook frequenter hulp bij alternatieve genezers dan Somalische Nederlanders, maar de aandelen zijn onder beide groepen laag.

Tabel 3.5
Frequentie van voorzieningen gebruik, naar etnische achtergrond, personen 15-65 jaar, 2015 (in procenten)

	Somalisch	autochtoon
huisarts: hoe vaak in afgelopen 2 maanden?		
0 keer	57	67
1 keer	22	21
2 keer	12	8
3 keer of meer	9	5
specialist: wanneer voor het laatst contact gehad?		
nog nooit	32	8
≥ 12 maanden geleden	33	46
< 12 maanden geleden	35	46
ziekenhuis: afgelopen 12 maanden?		
nee	84	86
ja	15	14
psycholoog: afgelopen 12 maanden?		
nee	95	88
ja	5	12
alternatieve genezer: afgelopen 12 maanden?		
ja	2	6
nee	98	94

Bron: SCP/CBS (SIM'15)

Somalisch-Nederlandse vrouwen vaker naar huisarts dan Somalisch-Nederlandse mannen

Om de groep Somalische Nederlanders meer in detail te bekijken, maken we van alle variabelen 'ja/nee-variabelen' (zogenoemde dichotome variabelen): we vragen of men in het genoemde tijdsbestek wel of niet gebruik heeft gemaakt van de betreffende zorgvoorziening (tabel 3.6). Somalisch-Nederlandse vrouwen en lager opgeleide Somalische Nederlanders gaan vaker naar de huisarts dan Somalisch-Nederlandse mannen en hoger opgeleide Somalische Nederlanders. Degenen die in Nederland zijn geboren of hier op jonge leeftijd naartoe zijn gekomen, gaan minder vaak naar de huisarts dan degenen die hier op latere leeftijd naartoe zijn gekomen. Oudere leeftijdsgroepen gaan vaker naar de huisarts en hebben vaker in het ziekenhuis gelegen dan jongeren. Naar verblijfsduur zien we dat de meest recent gemigreerde groep het minst vaak in het ziekenhuis heeft gelegen, maar gezien de korte verblijfsduur wekt dit geen verbazing.
In alle groepen heeft slechts een klein percentage contact gehad met een psycholoog. Dit kan erop duiden dat het stigma op psychische problematiek (nog) in de hele groep geldt.

Tabel 3.6
Somalische Nederlanders die voorziening hebben gebruikt, 15-65 jaar, 2015 (in procenten)

	huisarts	ziekenhuis	specialist	psycholoog	alternatieve genezer
man	36	12	67	7	1
vrouw	51	17	67	3	2
15-24 jaar	33	12	55	5	3
25-34 jaar	40	16	70	4	1
35-44 jaar	50	16	67	6	1
45+	57	13	83	7	2
migratiejaar 2010-2015	44	14	52	3	1
2006-2009	42	12	66	5	1
1998-2005	55	12	80	4	4
voor 1998	42	20	75	6	2
max. bao	49	16	69	5	1
vbo/mavo	39	11	61	7	2
mbo/havo/vwo	38	12	62	3	2
hbo/wo	32	19	77	4	3
in NL geboren of voor 13de jaar in NL gekomen	32	16	66	6	3
migratieleeftijd 13-18 jaar	37	13	57	4	4
19-35	50	15	71	4	1
36+	56	14	74	10	0

Bron: SCP/CBS (SIM'15)

Vertrouwen in de gezondheidszorg is groot

De onbekendheid met het Nederlandse zorgsysteem leidt volgens sommige experts tot onbegrip en wantrouwen. Er doen in de Somalische gemeenschap bijvoorbeeld verhalen de ronde over kinderen die uit huis worden geplaatst, wat tot angst en wantrouwen leidt. De tevredenheid over de geleverde zorg is echter vaak groot. Wanneer we vragen naar het vertrouwen in de gezondheidszorg in Nederland dan zijn Somalische Nederlanders positief, zeker wanneer we hen vergelijken met andere groepen (tabel 3.7). Somalische Nederlanders zijn van alle groepen het meest positief over de gezondheidszorg in Nederland, ook beduidend positiever dan autochtone Nederlanders.

Tabel 3.7
Gemiddeld rapportcijfer gezondheidszorg in Nederland, naar etnische achtergrond, 2015

Turks	5,6
Marokkaans	6,3
Somalisch	7,8
autochtoon	6,1

Bron: SCP/CBS (SIM'15)

Somalische Nederlanders die voor 1998 naar Nederland kwamen, hebben minder vertrouwen in de gezondheidszorg dan de meest recent aangekomen groep (figuur 3.12). Ook degenen die in Nederland zijn geboren of hier op jonge leeftijd naartoe zijn gekomen, hebben minder vertrouwen in de gezondheidszorg. Hoger opgeleiden hebben minder vertrouwen in de gezondheidszorg dan laagopgeleiden.

Figuur 3.12
Vertrouwen in de gezondheidszorg, naar achtergrondkenmerken, 2015 (gemiddelde scores)[a]

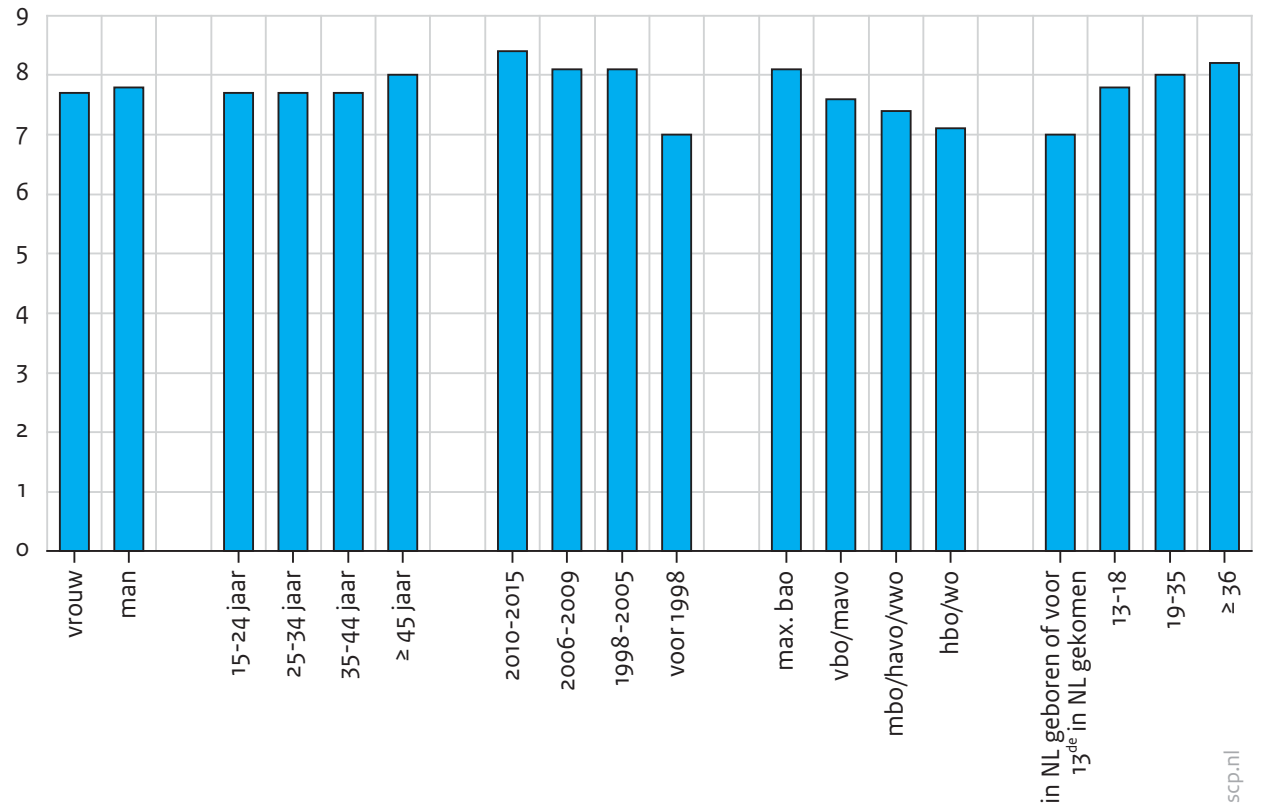

a Gemiddelde scores op schaal van 1 tot 10.

Bron: SCP/CBS (SIM'15)

3.5 Een kwetsbare groep

Uit de vorige paragrafen rijst het beeld op van een kwetsbare groep. Een groot deel (68%) van de Somalische Nederlanders heeft nauwelijks tot geen opleiding gevolgd. Met name de groepen die na 1998 naar Nederland zijn gekomen, zijn laagopgeleid. Maar ook bij de jongeren zien we aanzienlijke onderwijsachterstanden. Jongeren die ongeletterd naar Nederland komen, zijn lastig in te passen in het reguliere Nederlandse onderwijssysteem. Ouders zijn vaak zelf laagopgeleid, velen hebben moeite met de Nederlandse taal en zijn vaak onbekend met het Nederlandse schoolsysteem. Zij hebben dan ook vaak moeite hun kinderen goed te begeleiden.
Ongeveer twee derde van de Somalische Nederlanders heeft moeite met het spreken, lezen of schrijven van de Nederlandse taal. Zij zijn daarin vergelijkbaar met Turkse Nederlanders van de eerste generatie. Wel beheersen Somalische Nederlanders de Engelse taal beter, waardoor er ook een (bescheiden) andere mogelijkheid bestaat zich verbaal te redden in de Nederlandse samenleving.
Wat gezondheid betreft is het beeld niet zo negatief. Men rapporteert een behoorlijk goede gezondheid, vergelijkbaar met die van autochtone Nederlanders. In de literatuur bestaat echter discussie over de psychische gezondheid van deze groep. In Somalië is sprake van een andere beleving, betekenis en omgang met psychische problematiek en het is daarom de vraag of zelfrapportage zoals hier gebruikt een reëel beeld geeft. Wat betreft het gebruik van zorg zien we wel verschillen tussen autochtone en Somalische Nederlanders. Somalische Nederlanders (vooral de vrouwen) gaan vaker naar de huisarts. Volgens de experts spelen in de groep Somalische Nederlanders specifieke gezondheidsproblemen die gerelateerd zijn aan leefstijl (bijvoorbeeld diabetes).

Noten

1 In een eerder SCP-rapport (Integratie in zicht) is vanwege de vergelijking met eerdere bestanden een iets andere weegfactor gebruikt. De hier gerapporteerde percentages wijken daarom een enigszins af van de eerder gerapporteerde gegevens.

2 In het onderzoek is aparte gevraagd naar inburgerings- en taalcursussen. Respondenten lijken beide echter niet altijd goed te kunnen onderscheiden. Het is dan ook onduidelijk of ze zowel een inburgerings- als taalcursus hebben gedaan of dat ze een van beide hebben gedaan.

3 Bij de invoering van de Wi in 2007 gold eerst een periode van vijf jaar voor inburgeringsplichtigen die niet al in het buitenland een inburgeringsexamen hadden afgelegd.

4 Een aantal items van de gebruikte SF12 in onze vragenlijst heeft een afwijkend aantal antwoordcategorieën t.o.v. de Engelstalige items, waardoor de normering uit de VS niet zonder meer toegepast kan worden. In de constructie van de SF12 voor dit rapport is daarom in navolging van Schellingerhout (2011) wel de weging van de items toegepast, maar niet de normeringsgewichten en de omrekening naar t-scores.

4 Sociaal-culturele oriëntaties van Somalische Nederlanders

4.1 Inleiding

In dit hoofdstuk bespreken we de sociaal-culturele oriëntaties en de oriëntatie van Somalische Nederlanders op Nederland. We bekijken onder meer sociale contacten, opvattingen over genderrollen en groepsdruk en sociale controle vanuit de gemeenschap, omdat deze zaken ook gerelateerd kunnen zijn aan de inpassing in en deelname aan de Nederlandse samenleving. Sociale contacten met autochtone Nederlanders kunnen inpassing in de Nederlandse samenleving vergemakkelijken, omdat ze bevorderlijk zijn voor de taalbeheersing en omdat zo hulp en informatie verkregen kunnen worden (bijvoorbeeld Lancee 2010). Bij een eenzijdige focus op contact met Somalische Nederlanders kan dergelijke steun minder zijn, al kunnen andere vormen van steun (bijvoorbeeld emotionele steun) binnen zo'n netwerk wel gedeeld worden (Putnam 2000).
De relatie tussen culturele oriëntaties en deelname aan de samenleving is complex. Dit wordt weerspiegeld in de wetenschappelijke literatuur, waarin de verbanden alle kanten oplopen. Zo wordt in onderwijsonderzoek bijvoorbeeld vaak gevonden dat een oriëntatie waarin veel waarde wordt toegekend aan onderwijs als middel om vooruit te komen in de samenleving samengaat met betere schoolprestaties (Gibson 2000).
Een waarde als gehoorzaamheid van kinderen aan hun ouders (*filial obedience*) kan kinderen beschermen tegen ongewenst gedrag als criminaliteit en schooluitval (Zhou en Kim 2006). Andersom kan een oriëntatie waarin een traditioneel rollenpatroon voor mannen en vrouwen dominant is belemmerend werken voor de participatie van vrouwen op de arbeidsmarkt en voor meisjes in het onderwijs (vgl. Böcker 2000; Lindo 1995). Het betreft hier dus de positieve dan wel negatieve effecten van culturele waarden of normen op maatschappelijke positieverwerving.[1] Groepsdruk en groepscontrole kunnen een rol spelen in het behoud van culturele waarden en normen. Gemeenschappen met een sterke interne cohesie kunnen conformisme aan culturele waarden of gedragingen afdwingen (bijvoorbeeld Lindo 2000). Tegelijkertijd kan een hechte gemeenschap ook bescherming of beschutting bieden tegen etnische discriminatie en vijandige bejegening (bijvoorbeeld Gibson 2000). Een sterke groepscultuur kan ook een rem zetten op sociale stijging wanneer die geassocieerd wordt met etnisch verraad en leden van de groep daardoor ontmoedigd worden om zich al te zeer in de dominante maatschappij te begeven (Fordham en Ogbu 1986).
Cultuur kan ook via uitsluiting een rol spelen in het verwerven van maatschappelijke posities. Uitsluiting wordt hier gezien als een functie van de mate van gepercipieerde culturele aanpassing (Gordon 1964, Wimmer en Soehl 2014). Groepen die zich in de ogen van de dominante meerderheidsgroep meer conformeren aan de dominante cultuur hebben minder te maken met uitsluiting en zijn daardoor beter in staat om hogere maatschappelijke posities te bereiken. Hierbij gaat het dus vooral om de perceptie van cultuurverschil of culturele afstand door de dominante meerderheidsgroep. Dit kan een breed palet aan culturele uitingen betreffen, zoals waarden, normen, gedrag en tradities.

Er is ook onderzoek dat beargumenteert dat discriminatie en uitsluiting geen uitkomsten, maar juist bronnen zijn van cultuurverschil. Alba en Nee (2003) gaan er bijvoorbeeld van uit dat culturele aanpassing het gevolg is van het deelnemen aan de dominante samenleving. Zij beargumenteren dat het streven naar een zekere positie in de samenleving migranten ertoe brengt al dan niet bewuste keuzes te maken die leiden tot culturele aanpassing. Migranten zouden in deze visie alleen voor aanpassing kiezen als zij daarmee een redelijke kans denken te hebben om vooruit te komen in de samenleving. Wanneer zij het idee hebben dat hun investeringen in sociale mobiliteit niet zullen lonen, bijvoorbeeld door discriminatie, dan zullen zij eerder kiezen voor het behoud van de cultuur uit het herkomstland. Ander onderzoek stelt juist dat discriminatie van etnische minderheden niet leidt tot cultuurbehoud, maar tot de vorming van 'tegenculturen'. De cultuur van de dominante samenleving, waardoor zij uitgesloten worden, wordt daarin actief verworpen en men construeert nieuwe culturele waarden die in oppositie zijn met die cultuur (Fordham en Ogbu 1986). In Nederland worden moslims inmiddels beschouwd als 'de Ander' bij uitstek (Andriessen et al. 2014; Andriessen en Wittebrood 2015) en Somalische Nederlanders zijn bijna allemaal moslim. Om deze reden bekijken we hier eveneens de religieuze oriëntaties. Een oriëntatie op Nederland kan inpassing in de samenleving bevorderen: degenen die in Nederland hun toekomst zien, zullen meer bereid zijn daar in te investeren en meer gericht zijn op participatie. Een oriëntatie op Nederland hoeft overigens niet te betekenen dat Somalische Nederlanders niet ook georiënteerd zijn op Somalië. Beide bindingen kunnen gelijktijdig bestaan.

Hierna geven we een indruk van de verschillende oriëntaties. De oriëntatie op Nederland (paragraaf 4.2) wordt in beeld gebracht door te kijken naar verblijfsperspectieven en mediagebruik. Daarnaast besteden we aandacht aan emotionele bindingen met Nederland (identificatie, zich thuis voelen en tevredenheid met Nederland). Onder het kopje culturele oriëntaties (paragraaf 4.3) bekijken we opvattingen over genderrollen, religieuze oriëntaties en de druk die men vanuit de Somalische gemeenschap ervaart om zich te conformeren aan de traditionele normen en waarden. In paragraaf 4.4 beschouwen we de sociale oriëntaties en in paragraaf 4.5 komt de mate van ervaren discriminatie aan bod en gaan we in op de relatie met sociale en culturele oriëntaties en de oriëntatie op Nederland. De richting van het verband tussen uitsluiting en culturele en religieuze oriëntaties is vanuit de theorie lastig te bepalen, aangezien een sterkere religieuze of culturele binding ook juist het gevolg kan zijn van zich apart gezet voelen (Phinney et al. 2001; Neto 2002). We bekijken de ervaren discriminatie en de oriëntatie op Nederland dan ook in samenhang, waarbij het verband in beide richtingen zou kunnen lopen.

4.2 Oriëntatie op Nederland

Somalische Nederlanders zijn grotendeels als asielmigranten naar Nederland gekomen (zie hoofdstuk 2). In veel gevallen is er geen bewuste keus gemaakt om specifiek naar Nederland te vluchten. De bestemming is veelal de keus van mensensmokkelaars, maar kan ook via familiebanden lopen (Van Heelsum 2011). Wel of niet bewust kunnen kiezen naar welk land je migreert, kan een verschil maken in de start die je in het nieuwe land maakt, zoals de volgende respondent verwoordt:

> *Wij vluchtelingen en immigranten zijn ook twee verschillende groepen. Immigranten maken zelf keuzes: waar ga je naartoe? Je gaat goed nadenken, goed afscheid nemen, je koffer goed pakken: wat neem ik mee, wat laat ik thuis? Je neemt afscheid van je vrienden. Je komt op vakantie terug, en dan is het hetzelfde gebleven. Maar wanneer je gevlucht bent, heb je geen keuzes. Als je terug-gaat, bestaat je land niet meer. De mensen zijn weg, iedereen is verspreid over de hele wereld. Dus dat zijn twee totaal verschillende doelgroepen: vluchtelingen en immigranten. Als je als vluchteling [een land] binnenkomt, dan zijn het onverwachte dingen die jouw geschiedenis kun-nen maken. Je leeft vandaag, hoeft niet op lange termijn te plannen. Ik leef vandaag, ik ga gewoon verder. Maar als immigrant ga je zelf plannen maken. Wat ga je daarmee doen? Als ik nu morgen emigreer, wil ik naar Australië, ik heb al een plan, wat ga ik daar doen eigenlijk? Als ik naar Nieuw-Zeeland ga of naar Canada of Australië, ga ik verder studeren? Ga ik werk zoeken? Woont er al iemand? Bijvoorbeeld mijn partner. Je hebt al kennis voordat je daar bent. Maar [als je hier komt als vluchteling], dan is de situatie anders.* (netwerkexpert Nijmegen)

Een kwart zou willen terugkeren naar Somalië...

Aan de respondenten is gevraagd of ze voor altijd in het herkomstland zouden willen wonen. 26% geeft aan dit te willen, 45% zegt dit niet te willen en 29% weet het niet (zie tabel 4.1). Het aandeel Somalische Nederlanders dat terug zou willen, ligt – zo bleek in eerder onderzoek – hoger dan in de andere vluchtelingengroepen (Muller 2011).
In figuur 4.1 zien we dat er wat dit betreft verschillen zijn binnen de groep Somalische Nederlanders. Bij de jongste leeftijdsgroep leeft deze wens duidelijk het minst en de hoogst opgeleiden koesteren deze wens wat minder dan de lager opgeleiden. De groep die al jong in Nederland is gekomen of hier is geboren, heeft minder vaak de wens om in Somalië te gaan wonen dan de groepen die op latere leeftijd naar Nederland kwamen.

Figuur 4.1
Terugkeerwens van Somalische Nederlanders naar achtergrondkenmerken, 2015 (in procenten)

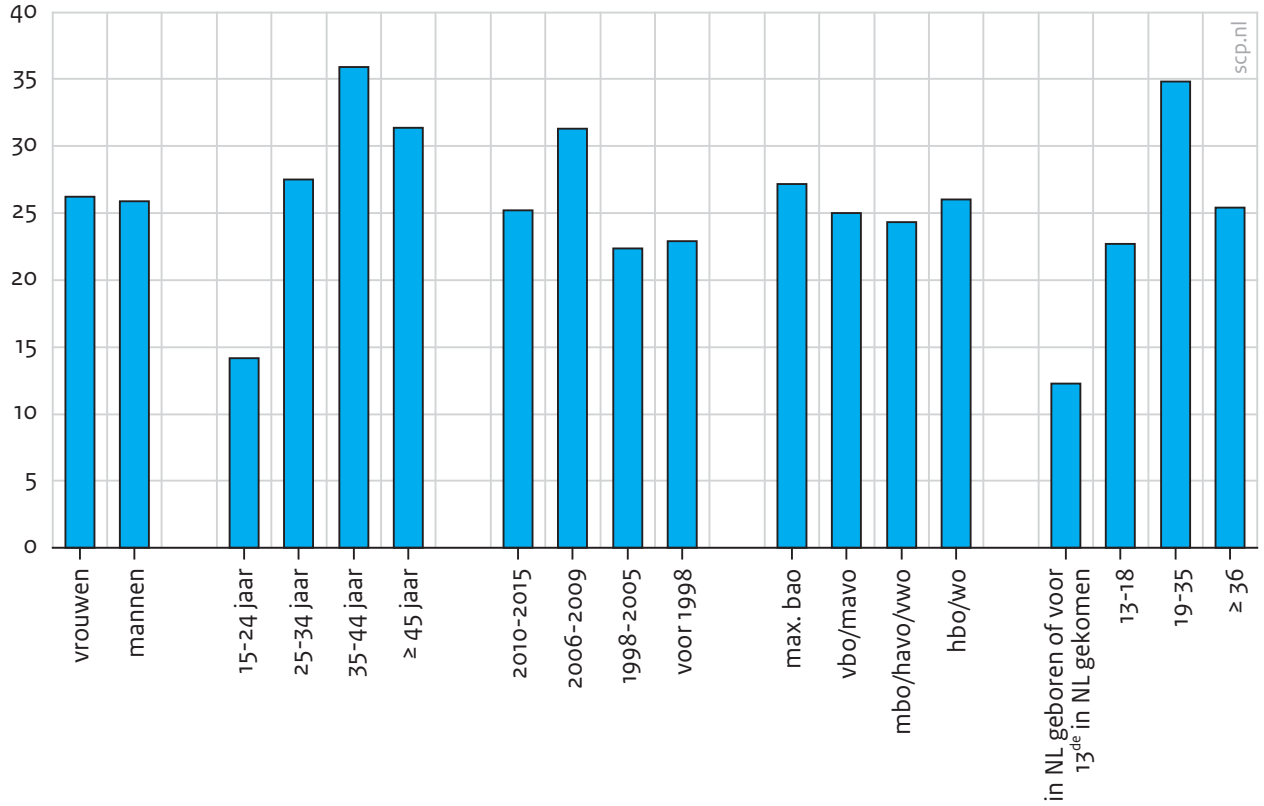

Bron: SCP/CBS (SIM'15)

... maar de meeste Somalische Nederlanders zien dit niet als een realistische wens

Hoewel ruim een kwart naar Somalië zou willen terugkeren, zien de meeste Somalische Nederlanders dit niet als een reële mogelijkheid. Een grote meerderheid van 68% denkt over vijf jaar nog in Nederland te wonen (tabel 4.1).

> *Ik ben in 2006 naar Nederland gekomen en ik wil graag terug als ik een kans krijg. Wat is de reden, ja... in Somalië had ik mijn huis, ik had mijn alles, ik was bekend in mijn wijk of in de stad waar ik woonde. Wij zijn voor de oorlog gevlucht, maar als er geen oorlog meer is, dan vind ik het een goede plek om te wonen. Heel mooi weer, lekker eten: daar is het prima. Maar mijn kinderen vinden het niks. Die zijn gewoon echt hartstikke Nederlander en ik kan ze niet terugbrengen naar Somalië. Je kunt de kinderen niet naar de middle of nowhere brengen waar zij de taal niet kennen, de cultuur niet kennen, niks kunnen doen.* (medewerker GGD)

Slechts 2% van de Somalische Nederlanders denkt over vijf jaar in Somalië te wonen en 4% deels in Somalië en deels in Nederland. 6% denkt in een ander land dan Nederland of Somalië te wonen. Wellicht wordt daarbij gedacht aan het Verenigd Koninkrijk, waar een aanzienlijk deel van de Somalische Nederlanders naartoe is gemigreerd (zie hoofdstuk 2). Eén op de vijf Somalische Nederlanders weet nog niet waar hij over vijf jaar zal wonen.

Tabel 4.1
Verwachtingen over vijf jaar in Nederland of elders te wonen en terugkeerwens onder Somalische Nederlanders, 2015 (in procenten)

verwachting over vijf jaar	
dan woon ik in Nederland	68
dan woon ik deels in (land van herkomst) en deels in Nederland	4
dan woon ik in (land van herkomst)	2
dan woon ik in een ander land (niet Nederland en niet land van herkomst)	6
weet niet	20
terugkeerwens	
ja	26
nee	45
weet niet	29

Bron: SCP/CBS (SIM'15)

Lager opgeleiden verwachten vaker dat ze over vijf jaar nog hier zullen wonen dan degenen met een diploma op hbo-/wo-niveau (figuur 4.2). Somalische Nederlanders die korter in Nederland verblijven, denken vaker dat ze over vijf jaar nog in Nederland zullen wonen dan degenen die voor 1998 zijn gekomen.

> *Kijk, de mensen die in de jaren negentig zijn gevlucht, hebben zelf een keus gemaakt om weg te gaan vanwege de burgeroorlog. En toen dacht iedereen: ik ga terug. Zelfs nu [zijn er nog mensen die dat denken], één zegt: 'Mijn koffer is nog dicht.' Zij staan met één been waar ze wonen en met het andere been waar ze vandaan komen. Omdat [ze dachten]: je gaat eventjes weg en je gaat terug. Maar mensen die daarna gevlucht zijn, zij hebben zó veel jaren burgeroorlog meegemaakt, zonder regering, zonder dingen, zij hebben zelf de keuze gemaakt: ik ga weg en ik ga niet meer terug. Dat zijn twee totaal verschillende groepen.* (netwerkexpert Nijmegen)

Figuur 4.2
Verwachting over vijf jaar in Nederland te wonen onder Somalische Nederlanders naar achtergrondkenmerken, 2015 (in procenten)

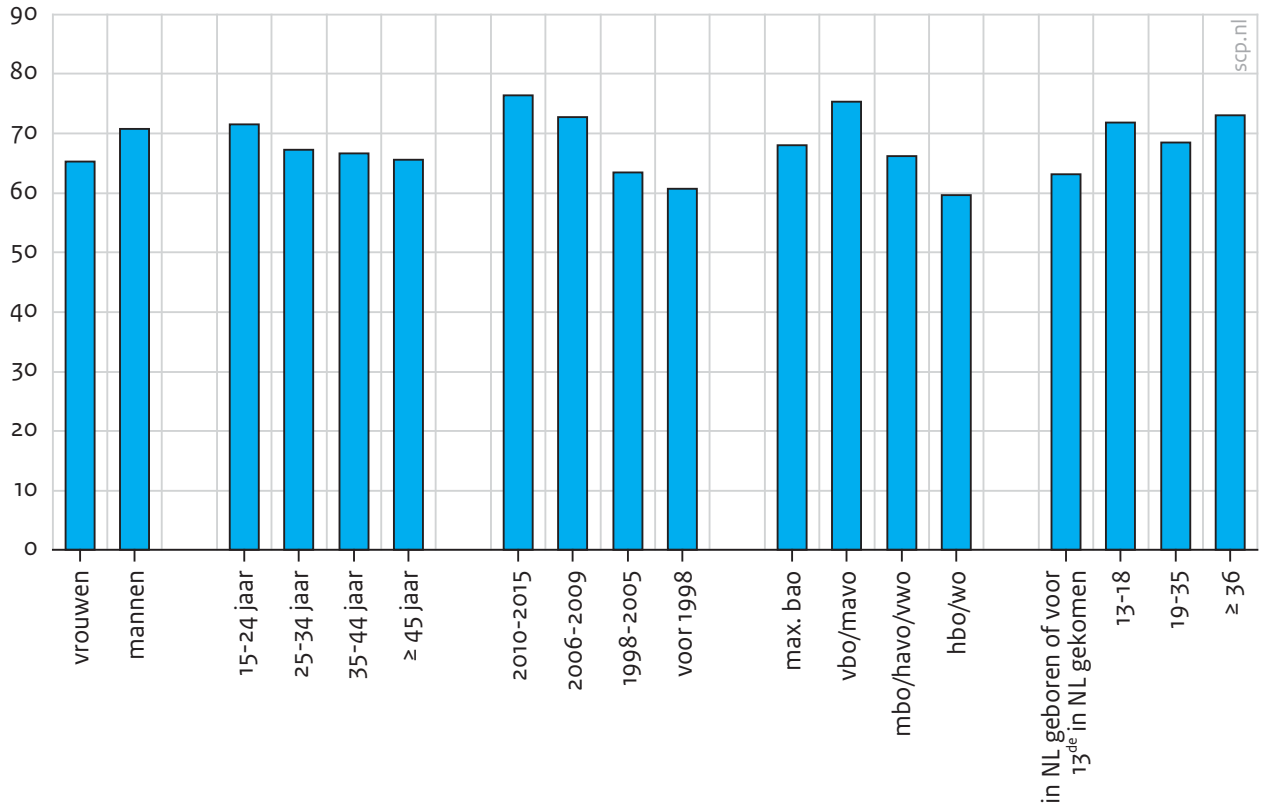

Bron: SCP/CBS (SIM'15)

Sterk gericht op Nederlandse media

Negen op de tien Somalische Nederlanders kijken heel frequent (minimaal een aantal keer per week) naar Nederlandse televisie. Naar Somalische zenders wordt veel minder gekeken: een derde kijkt hier heel frequent naar, bijna de helft nooit. Om Somalische zenders te ontvangen, is een satellietschotel nodig. Internetsites kunnen ook zonder tussenkomst van zo'n schotel bekeken worden. De helft van de Somalische Nederlanders surft nooit naar Somalische websites.

Somalische Nederlanders kijken even vaak naar Nederlandse televisie als autochtone Nederlanders en vaker dan Turkse en Marokkaanse Nederlanders. Ze kijken minder vaak naar Somalische zenders dan Turkse Nederlanders naar Turkse zenders en Marokkaanse Nederlanders naar Marokkaanse zenders. Turkse Nederlanders maken meer gebruik van Turkse websites dan Somalische Nederlanders van Somalische websites.

Tabel 4.2
Frequentie gebruik van Nederlandse en Somalische media, 2015 (in procenten)

	Nederlandse zenders op tv	Somalische zenders op tv	Somalische websites
(bijna) elke dag	79	22	16
meerdere keren per week	11	13	16
1 keer per week	4	9	9
minder dan 1 keer per week	2	8	12
nooit	4	49	48

Bron: SCP/CBS (SIM'15)

Figuur 4.3
Frequent mediagebruik naar achtergrondkenmerken, 2015 (in procenten)

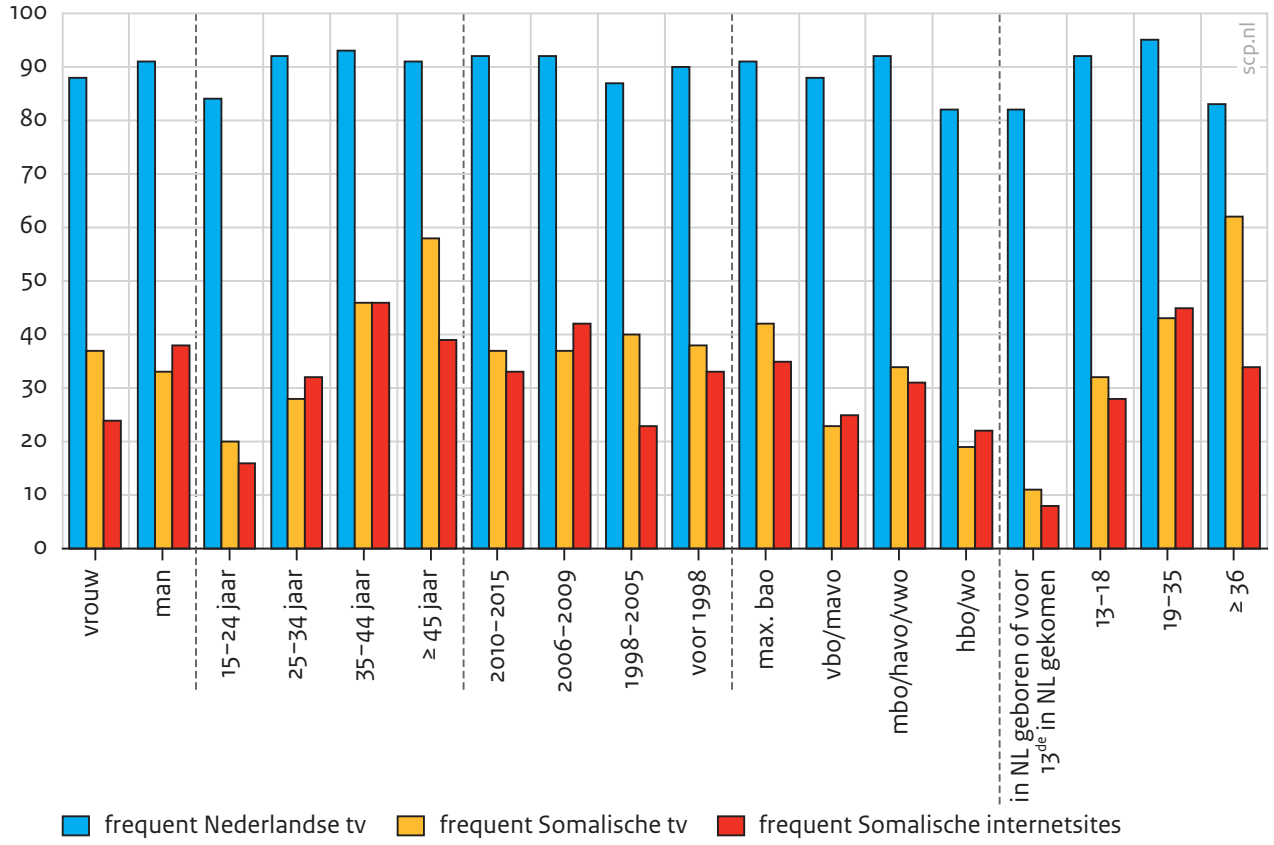

Bron: SCP/CBS (SIM'15)

Om na te gaan hoe het mediagebruik verschilt naar achtergrondkenmerken kijken we naar het frequent gebruik daarvan. We nemen degenen die (bijna) elke dag en meerdere keren per week gebruikmaken van het medium samen en contrasteren deze groep met degenen die minder vaak gebruikmaken van de media. In figuur 4.3 zien we dat er meer naar Nederlandse televisie wordt gekeken dan naar Somalische televisie of naar Somalische websites. Somalische Nederlanders tussen 25 en 44 jaar kijken vaker naar Nederlandse televisie dan

de jongste groep (15-24 jaar). Naar Somalische zenders wordt door de leeftijdsgroepen vanaf 35 jaar meer gekeken dan door jongeren. Hoger opgeleide Somalische Nederlanders kijken minder vaak naar Nederlandse en Somalische televisie dan laagopgeleiden. Somalisch-Nederlandse mannen surfen meer naar Somalische websites dan vrouwen en de jongste leeftijdsgroep doet dit minder dan de andere leeftijdsgroepen. Degenen die in Nederland zijn geboren of hier voor hun dertiende levensjaar naartoe zijn gemigreerd, zijn minder gericht op Somalische media dan degenen die later naar Nederland kwamen: zij kijken nauwelijks naar Somalische televisiezenders en surfen nauwelijks naar Somalische websites.

Emotionele binding met Nederland

Een belangrijke indicator in veel integratieonderzoek is de etnische identificatie. Vanuit een psychologisch perspectief wordt identiteit veelal begrepen in termen van trots, het gevoel ergens bij te horen en de mate waarin een bepaald groepslidmaatschap belangrijk is voor iemand (Phinney 1990). In integratieonderzoek wordt etnische identificatie, in navolging van Berry (1995), dikwijls gemeten langs twee dimensies: de mate waarin men zich identificeert met de herkomstgroep of cultuur en de mate waarin men zich identificeert met de dominante groep of cultuur. Wij sluiten ons in dit rapport bij deze traditie aan. We zijn ons er wel van bewust dat identificaties contextgevoelig zijn. Uit onderzoek blijkt dat personen in verschillende contexten verschillende identiteitsstrategieën hanteren (Phalet en Andriessen 2003; LaFromboise et al. 1993). In een familiecontext is bijvoorbeeld de herkomstidentificatie sterker, terwijl in een publieke context een andere identificatie de boventoon kan voeren. Wanneer vragen naar identificatie zonder context gesteld worden, kunnen dit soort 'wisselingsstrategieën' niet worden opgepikt. Gezien de veelheid aan onderwerpen was het in dit onderzoek echter niet mogelijk om identificatie in meer detail te meten.
Naast de etnische identificatie is met name voor moslims in westerse landen ook religie een zeer belangrijke en bepalende identificatie. Voor veel Turks- en Marokkaans-Nederlandse jongeren is het zelfs de belangrijkste identiteit (Geelhoed en Staring 2015; Sterckx en Van der Ent 2015). Ook onder (jonge) Somalische Nederlanders is dit primeren van de islamitische identiteit vastgesteld (Moors et al. 2009). We kijken hier daarom eveneens naar de mate van religieuze identificatie.

Identificatie met herkomstgroep neemt toe

Eén op de zes Somalische Nederlanders voelt zich (helemaal) niet Nederlands, vier op de tien voelen zich een beetje Nederlands en ruim vier op de tien voelen zich (heel) sterk Nederlands. Hiermee voelen zij zich in vergelijkbare mate Nederlands als Marokkaanse Nederlanders, maar meer dan Turkse Nederlanders. De identificatie als Somaliër is sterker: ruim acht op de tien Somalische Nederlanders voelen zich Somalisch, één op de tien voelt zich een beetje Somalisch en één op de twintig (helemaal) niet. De identificatie als Somaliër is daarmee iets sterker dan Marokkaanse Nederlanders zich Marokkaans en Turkse Nederlanders zich Turks voelen.

In vergelijking met de gegevens uit 2009 is de identificatie als Nederlander nagenoeg onveranderd gebleven (figuur 4.4). Opvallend is dat de identificatie met de herkomstgroep is toegenomen: in 2009 identificeerde 68% zich (heel) sterk als Somaliër, in 2015 is dat 84%. Ook als we rekening houden met de samenstelling naar verblijfsduur blijft het verschil tussen de beide tijdsmomenten significant. Wanneer we in meer detail kijken (niet in figuur), dan zien we dat de identificatie als Somaliër in alle verblijfsgroepen ongeveer even sterk is toegenomen.

Figuur 4.4
Identificatie als Nederlander en als Somaliër, 2009 en 2015 (in procenten)

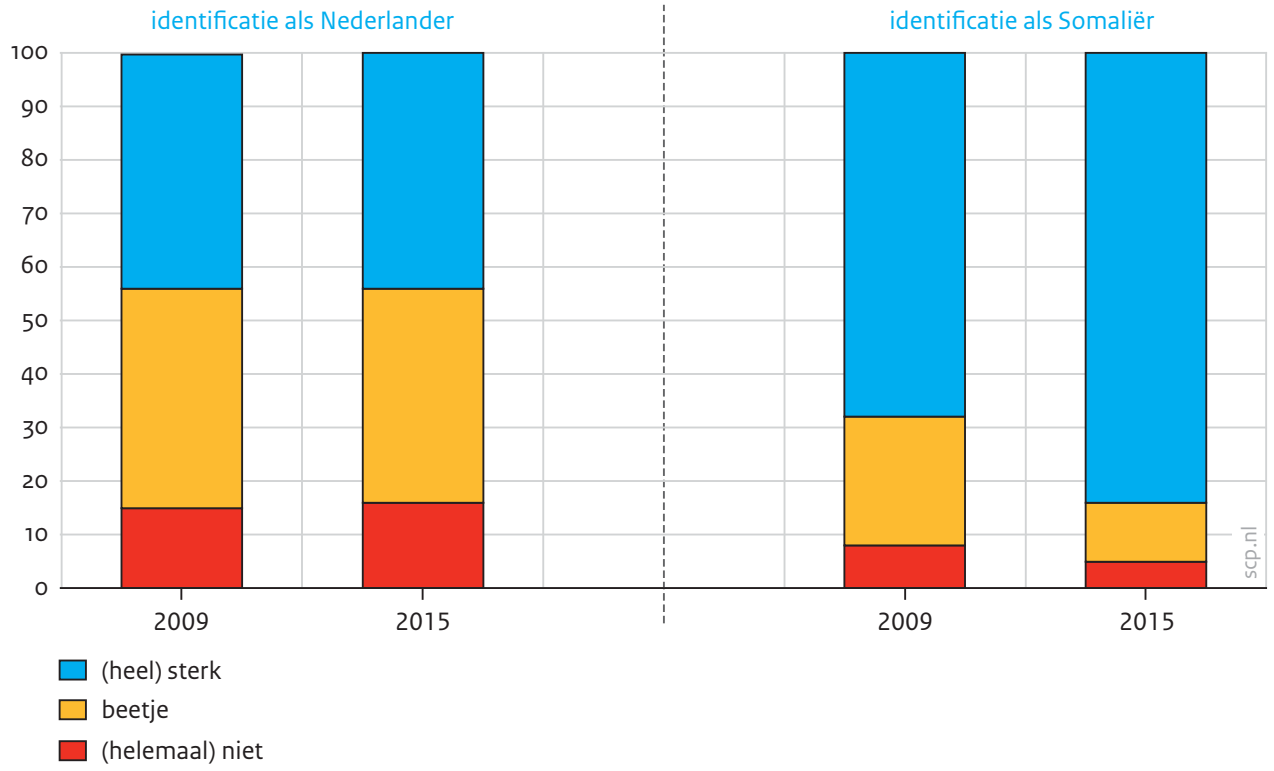

Bron: SCP/CBS: SIM'15

Hoger opgeleide Somalische Nederlanders meer identificatie als Nederlander

In figuur 4.5 is de identificatie als Nederlander en als Somaliër uitgesplitst naar achtergrondkenmerken. Hoger opgeleide Somalische Nederlanders identificeren zich vaker sterk als Nederlander en minder sterk als Somaliër dan lager opgeleiden. Degenen die voor 1998 migreerden naar Nederland laten hetzelfde patroon zien. Oudere Somalische Nederlanders (45+) identificeren zich sterker als Somaliër dan jongeren (15-24 jaar). Degenen die in Nederland zijn geboren of hier op jonge leeftijd naartoe zijn gekomen, identificeren zich het minst als Somaliër en het meest als Nederlander.

Figuur 4.5
(Heel) sterke identificatie als Nederlander en als Somaliër, naar achtergrondkenmerken (in procenten)

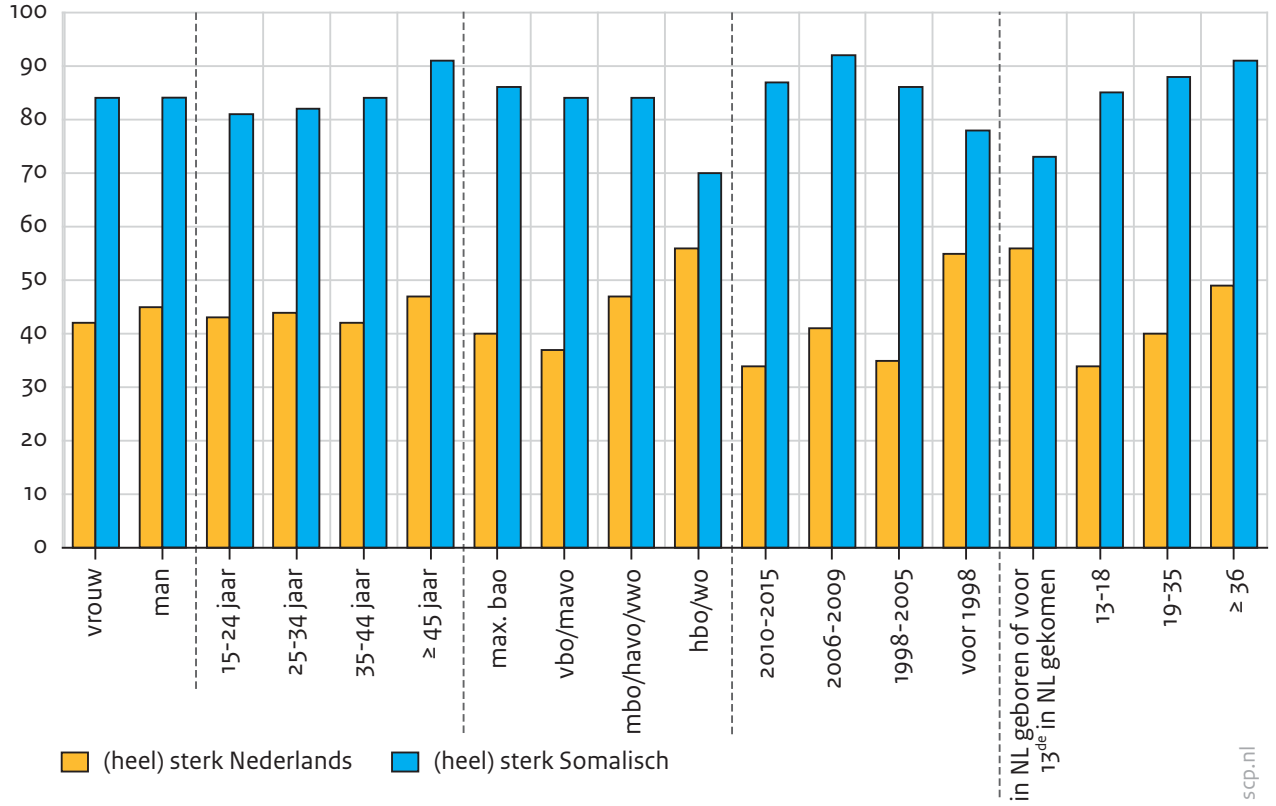

Bron: SCP/CBS (SIM'15)

Twee derde voelt zich thuis, maar aandeel neemt af

Andere vormen van emotionele binding betreffen de waardering voor Nederland en het gevoel er thuis te zijn. 67% van de Somalische Nederlanders voelt zich in 2015 thuis in Nederland, slechts 4% voelt zich niet thuis en 29% van de Somalische Nederlanders voelt zich soms wel en soms niet thuis in Nederland. Somalische Nederlanders voelen zich daarmee iets meer thuis dan Turkse en Marokkaanse Nederlanders, maar de verschillen zijn niet groot. Binnen de groep Somalische Nederlanders vinden we in de mate waarin men zich thuis voelt geen verschillen naar geslacht, leeftijd, verblijfsduur en opleidingsniveau. Leeftijd van migratie maakt wel uit: de groep die als 36-plusser naar Nederland kwam, voelt zich hier meer thuis dan de groep die hier geboren is of voor het dertiende levensjaar is gekomen.

Het gevoel thuis te zijn in Nederland is verminderd in vergelijking met de meting in 2009: destijds antwoordde nog 80% van de Somalische Nederlanders zich thuis te voelen. Deze daling heeft zich voorgedaan in alle groepen als we kijken naar verblijfsduur (figuur 4.5).

Figuur 4.6
Zich thuis voelen in Nederland naar verblijfsduur, 2009 en 2015 (in procenten)

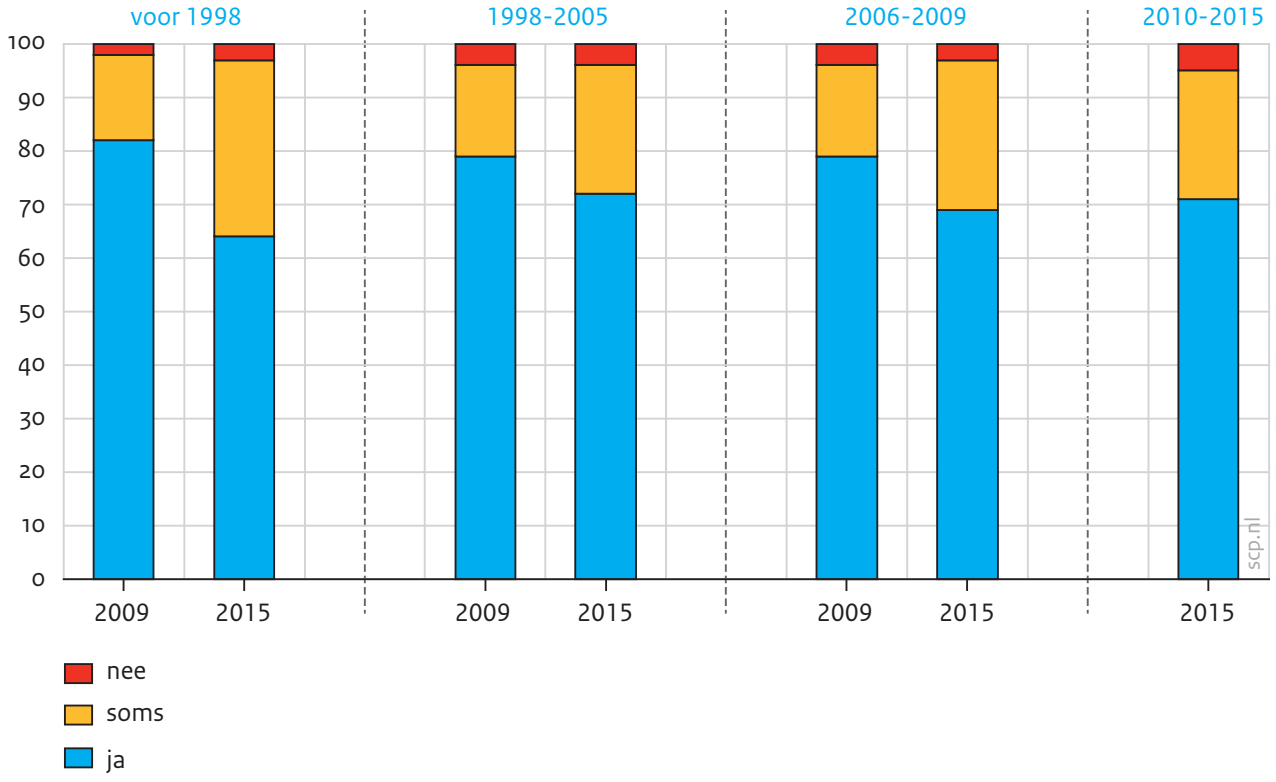

Bron: SCP/CBS (SIM'15)

De waardering voor Nederland is gemeten door te vragen naar een rapportcijfer voor de Nederlandse samenleving, waarbij een 1 staat voor heel erg ontevreden en een 10 voor heel erg tevreden. Gemiddeld geven Somalische Nederlanders Nederland een 7,6. Men is dus behoorlijk tevreden over het leven in Nederland. Somalische Nederlanders zijn wat dit betreft tevredener dan Turkse (6,3 gemiddeld), Marokkaanse Nederlanders (6,6 gemiddeld) en autochtone Nederlanders (6,6 gemiddeld). In vergelijking met de meting in 2009 is deze tevredenheid niet significant veranderd.
Somalische Nederlanders vanaf 35 jaar zijn tevredener over de Nederlandse samenleving dan jongeren, en hoger opgeleiden zijn minder tevreden dan degenen die geen of alleen basisonderwijs hebben gevolgd. Degenen die voor 1998 in Nederland zijn gekomen, zijn minder tevreden dan de meer recent gearriveerden. Ook migratieleeftijd maakt verschil: degenen die in Nederland zijn geboren of hier op jonge leeftijd naartoe zijn gekomen, zijn minder tevreden (gemiddeld 6,9) dan degenen die hier op of na hun 36ste naartoe zijn gekomen (gemiddeld 8,1). Het is mogelijk dat een verschil in referentiekader hier een rol speelt. Bij de groep die op oudere leeftijd naar Nederland kwam, is het referentiekader wellicht vaker de situatie in Somalië. De groep die in Nederland geboren is of op jonge leeftijd is gemigreerd, kent de situatie in Somalië niet of minder goed en is meer op Nederland gericht (vgl. Ogbu en Simons 1998). In vergelijking met aanhoudende conflicten is de ervaring van veiligheid wellicht een reden om positief te zijn; terwijl voor degenen die in Nederland geboren zijn de achterstandspositie in de Nederlandse samenleving wellicht

eerder aanleiding is om minder positief te zijn. Wanneer we de achtergrondkenmerken gelijktijdig analyseren, dan valt de samenhang met opleidingsniveau weg. De jongeren en degenen die voor 1998 zijn gearriveerd, zijn minder tevreden dan 45 plussers en de recent aangekomenen.

Sterke religieuze identificatie

Uit eerdere onderzoeken kwam een beeld naar voren van Somalische Nederlanders als een sterk religieuze groep. Bijna alle Somalische Nederlanders zijn moslim en de meerderheid volgt de Qadiriya-stroming – een soefi-orde waarin de verering van heiligen en hun graven een belangrijke rol speelt (Van Heelsum 2011). Recent is in Somalië, onder invloed van Al-Shabaab en de invoering van shariawetgeving in delen van het land, een verschuiving zichtbaar naar een meer orthodoxe geloofsbeleving. Volgens Moors et al. (2009) lijken ook veel Somalisch-Nederlandse jongeren zich in toenemende mate met een dergelijke geloofsbeleving te identificeren. Een van de experts signaleert bovendien dat mensen zich terugtrekken in religie als veilig haven.

> *R: Mensen denken: ik ben bang, al die problemen. En ze gaan achteruit. En ze denken: als ik alleen maar voor God bezig ben, komt het goed. En dat begrijp ik ook. Door de oorlog hebben wij gewoon heel veel problemen ervaren. Maar we leven nu. We zitten nu in een herstelproces. Dat moeten we ook begrijpen en ook onze kans grijpen en gewoon doen wat wij kunnen doen, maar niet alleen maar achteruitgaan. Nee.*
> *I: Mensen trekken zich echt terug en hun religie is dan veilig?*
> *R: Zij zoeken daar veiligheid en daardoor hebben ze alleen maar gekozen om… ze komen bijvoorbeeld bij het wijkcentrum en ze willen alleen maar in de Koran lezen. Ik zeg goed, maar wat wil je naast jouw Koran, want je bent nu in de wereld. Je bent nu niet in de tweede wereld, je bent in de eerste wereld: je leeft nog! Wat wil je doen dan, wil je alleen maar lezen en gewoon dichterbij God komen?* (medewerker Stichting Asiya)

Ook uit onze gegevens blijkt dat de Somalische Nederlanders bijna allemaal moslim zijn (tabel 4.3). Eén op de twintig Somalische Nederlanders is niet gelovig en een heel klein deel heeft een ander geloof dan het islamitische.

Tabel 4.3
Religieuze toewijzing onder Somalische Nederlanders, 2015 (in procenten)

moslim	95
niet-gelovig	5
christelijk	0
ander geloof	1

Bron: SCP/CBS (SIM'15)

Aan de respondenten die aangaven moslim te zijn, is gevraagd hoe vaak zij een religieuze bijeenkomst bezoeken. Minder dan één op de tien doet dat elke dag en een kwart bezoekt

nooit of minder dan eenmaal per jaar een religieuze bijeenkomst. Somalische Nederlanders zijn daarmee vergelijkbaar met Turkse en Marokkaanse Nederlanders, ook wanneer we apart kijken naar de eerste generatie. Een verschil tussen de groepen is wel dat het aanbod van 'Turkse' en 'Marokkaanse' moskeeën relatief groot is, terwijl er weinig Somalische moskeeën zijn. Somalische Nederlanders gaan om te bidden doorgaans naar de moskee die het dichtst bij huis is.

Tabel 4.4
Bezoeken van een religieuze bijeenkomst, Somalische, Turkse en Marokkaanse Nederlanders, 2015 (in procenten)

	Somalisch	Turks	Marokkaans
nooit/minder dan 1 keer per jaar	25	20	25
een paar keer per jaar	28	28	29
elke maand	9	12	9
elke week	30	34	28
elke dag	8	6	9

Bron: SCP/CBS (SIM'15)

De islamitische overtuiging is bij de vrouwen veelal direct zichtbaar: negen op de tien Somalisch-Nederlandse vrouwen geven aan dat zij een hoofddoek dragen. Dat is vaker dan gelovige vrouwen met een Turkse (49%) en Marokkaanse achtergrond (78%). Wanneer we echter apart naar de eerste generatie kijken, dan is er wat dit betreft geen verschil tussen Marokkaans-Nederlandse en Somalisch-Nederlandse vrouwen.

Figuur 4.7
Hoofddoek dragen onder moslima's, totaal en eerste generatie, 2015 (in procenten)

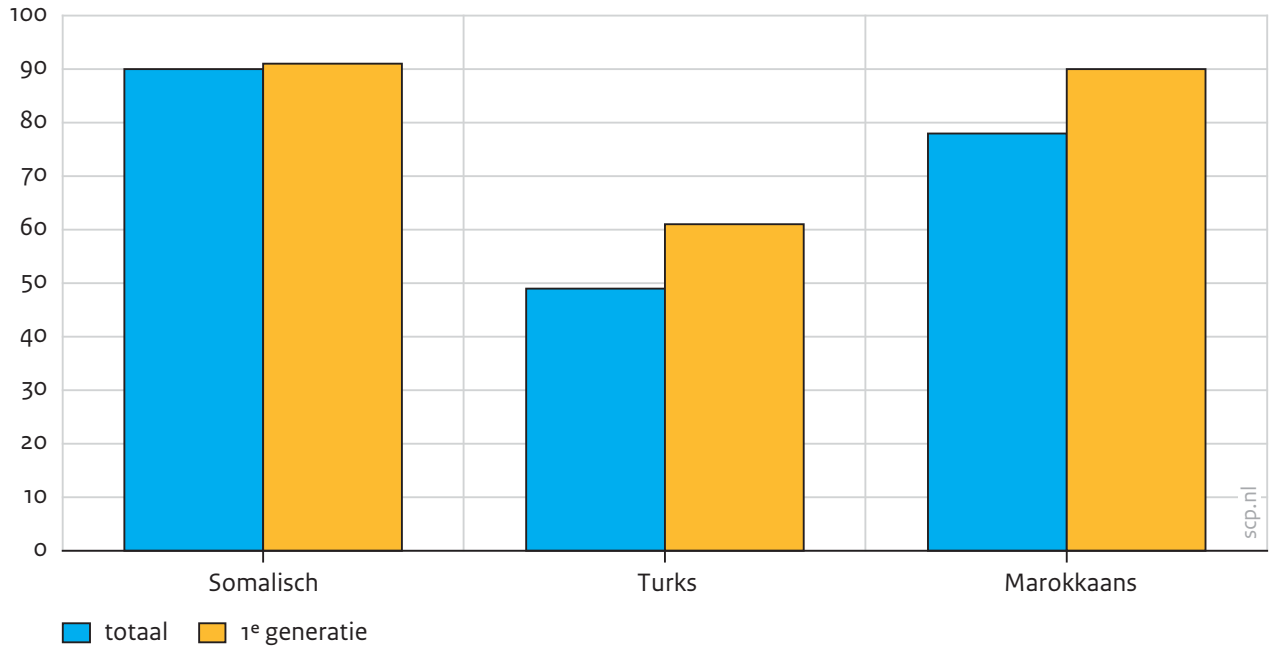

Bron: SCP/CBS (SIM'15)

Eerder merkten we op dat religie een belangrijke identificatiegrond is. We gaan na in hoeverre Somalische Nederlanders zich identificeren met het geloof door het combineren van drie vragen: of de respondenten zich gekwetst voelen als er iets negatiefs wordt gezegd over hun geloof, of zij het geloof als belangrijk deel van zichzelf beschouwen en of zij er vaak aan denken dat zij moslims zijn.[2] Onder Turkse en Marokkaanse Nederlanders is de identificatie met het islamitisch geloof aanzienlijk. Onder Somalische Nederlanders is deze echter nog iets sterker.

Figuur 4.8
Mate van religieuze identificatie naar achtergrond, totaal en eerste generatie, 2015[a]

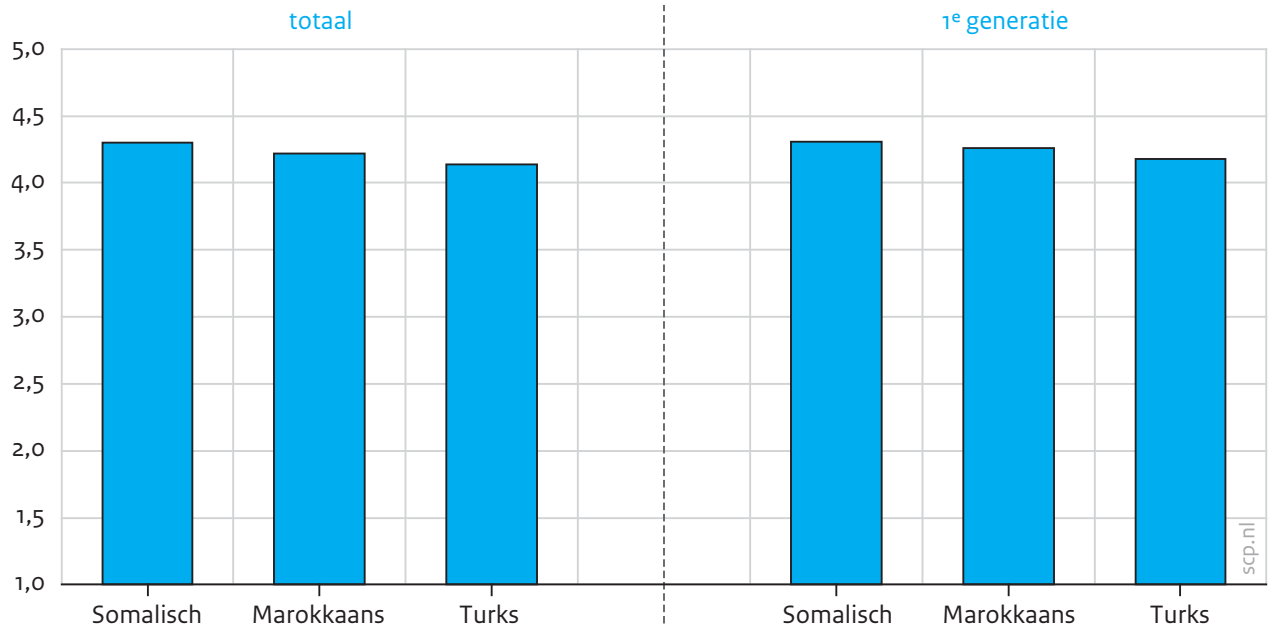

a Gemiddelde op een schaal van 1 (weinig identificatie) tot 5 (sterke identificatie).

Bron: SCP/CBS (SIM'15)

Kijkend naar achtergrondkenmerken vinden we alleen een verschil naar geslacht: vrouwen hebben een wat sterkere identificatie met het geloof dan mannen. Er zijn geen verschillen naar leeftijd, opleidingsniveau, leeftijd van migratie of migratieperiode.

Vrouwelijke genitale verminking

Een praktijk die door veel Somalische Nederlanders aan hun geloof wordt gekoppeld, is vrouwelijke genitale verminking (VGV). In Somalië is 98% van de vrouwen tussen de 15 en 49 jaar besneden (Haker et al. 2016). Dit gebruik wordt in stand gehouden door het feit dat onbesneden meisjes nauwelijks kans hebben te trouwen en door normen en opvattingen over reinheid, maagdelijkheid en kuisheid (Kwaak et al. 2003).

> *R: En waarom doen ze dat [VGV]? Om vrouwen te controleren, maagdelijkheid te behouden, om een goede man te krijgen, een goede toekomst, want elke vrouw die besneden is, die dicht is, die wordt getrouwd. Dat is de reden.* (medewerker GGD)

Uit een onderzoek van Korfker et al. (2009) onder verloskundigen bleek dat vier op de tien zwangere Somalisch-Nederlandse vrouwen waren besneden. Mogelijk is dit een onderschatting van de prevalentie, omdat besneden vrouwen vaker bij de gynaecoloog terechtkomen dan bij de verloskundige. Exterkate (2013) stelt dat vrouwenbesnijdenis in Nederland minder voorkomt dan in Somalië. Campagnes gericht op bewustwording van gezondheidsrisico's, invoering van een meldplicht en de strikte handhaving van het verbod op VGV in Nederland zouden effect hebben gehad. Ook de experts hebben het idee dat VGV inmiddels minder voorkomt.

R: De afgelopen drie jaar, tenminste binnen de regio en de mensen waarmee ik contact hebt, hebben we ook geen grote alarmerende signalen over meisjesbesnijdenis meer. Ik denk vijf jaar geleden leefde dit veel meer. Maar dat kan ook zijn dat ik ze toevallig niet hoor. Maar ik zou zeggen: vijf jaar geleden zou ik daarover hebben verteld, maar nu pik ik dat niet meer op. (adviseur LOWAN-PO)

R: Door de voorlichting is het verminderd, dat klopt. En vooral als ze uit Somalië komen: ze zien heel veel moslimgemeenschappen die het niet doen. Waarom moeten wij het dan doen? Daar komt ook een vraag. Het moet niet, waarom doe ik het? Sommige mensen denken dat het van het geloof moet, sommige mensen zeggen dat het cultureel is. En wij vertellen dat het een schadelijke traditie is. Hoeveel schadelijke tradities bestaan er? Gedwongen huwelijk is er één van, uithuwelijken is ook een schadelijke traditie, eerwraak is een schadelijke traditie, VGV ook, vrouwelijke genitale verminking is ook een schadelijke traditie. (medewerker GGD)

4.3 Sociale oriëntaties

Sociale afstand

De oriëntatie op Nederland kan ook afgemeten worden aan de sociale afstand die men tot autochtone Nederlanders wil houden. In hoofdstuk 2 zagen we al dat ruim zeven op de tien Somalische Nederlanders met iemand uit de Somalische gemeenschap is getrouwd. Er is dus (nog) weinig sprake van etnische menging in de meest intieme sfeer; maar de groep is ook nog jong. Om attitudes van sociale afstand in kaart te brengen, wordt doorgaans gevraagd hoe vervelend men het zou vinden als eventuele kinderen bevriend zouden zijn met veel autochtone Nederlandse kinderen of als eventuele kinderen een autochtone Nederlandse partner zouden hebben. Gemengde huwelijken roepen doorgaans meer weerstand op dan interetnische vriendschappen (cf. Andriessen 2016). Ook onder Somalische Nederlanders is dit het geval: waar slechts 2% aangeeft het (heel) vervelend te vinden als eventuele kinderen vriendschappen zouden onderhouden met autochtone Nederlandse kinderen, heeft 11% wel bezwaren bij een interetnisch huwelijk met een autochtone Nederlander (figuur 4.7). Bijna twee derde vindt gemengd huwen echter (helemaal) niet vervelend. Een bestuurslid van Stichting Asyia vertelt over de verwachtingen van huwelijkspartners binnen de Somalische gemeenschap:

R: Je ziet heel veel Somalische meisjes die hier geen jongen kunnen vinden.
I: Geen Somalische jongens of?
R: Ja, Somalische jongens.
I: Want dat is wel de verwachting dat er veel nog met een Somaliër getrouwd wordt?
R: Ja, de meeste ja. Op de tweede plaats een moslimman, maar op de eerste plaats een Somalische man, een moslimman, een Somalische moslimman. Ten tweede alleen moslim. Maar als zij dan bijvoorbeeld een Nederlandse man of Italiaanse man trouwt, dan moet zo'n meisje heel veel lef hebben en ze moet gewoon bereid zijn om verstoten te worden.

Somalische Nederlanders prefereren wat interetnische vriendschappen betreft een wat grotere sociale afstand tot autochtone Nederlanders dan Turkse en Marokkaanse Nederlanders. Van de Somalische Nederlanders zou 79% het (helemaal) niet vervelend vinden als eventuele kinderen veel autochtone vrienden zouden hebben, onder Turkse en Marokkaanse Nederlanders is dat 85%. Maar onder autochtone Nederlanders ligt het percentage weer lager: 65% van de autochtone Nederlanders vindt het (helemaal) niet vervelend als hun kind veel 'allochtone' vrienden heeft. Daarentegen is er onder Somalische Nederlanders minder bezwaar tegen interetnische huwelijken dan onder Turkse en Marokkaanse Nederlanders: van de Somalische Nederlanders heeft 11% hier bezwaar tegen, onder Marokkaanse Nederlanders is dat 17% en onder Turkse Nederlanders 31%.

Toename in gewenste sociale afstand tot autochtone Nederlanders

In het SCP-onderzoek van 2009 (Dourleijn en Dagevos 2011) zijn dezelfde vragen gesteld aan Somalische Nederlanders. Hieruit blijkt dat de mate waarin Somalische Nederlanders afstand willen houden tot autochtone Nederlanders is gegroeid. In het onderzoek uit 2009 vond 90% het (helemaal) niet vervelend als kinderen veel Nederlandse vrienden hebben. In dit onderzoek geeft 79% aan dat (helemaal) niet vervelend te vinden. In 2009 gaf 76% aan het (helemaal) niet vervelend te vinden als een van hun kinderen een autochtone partner zou hebben. In 2015 is dat 63%. De toename in sociale afstand heeft zich voorgedaan in alle verblijfsgroepen, dus zowel onder voor 1998 gemigreerden als onder Somalische Nederlanders die later naar Nederland kwamen. Onder andere migrantengroepen zien we juist een afname van de sociale afstand die zij tot autochtone Nederlanders willen houden (Andriessen 2016).

Figuur 4.9
Mate van gewenste sociale afstand tot autochtone Nederlanders, 2015 (in procenten)

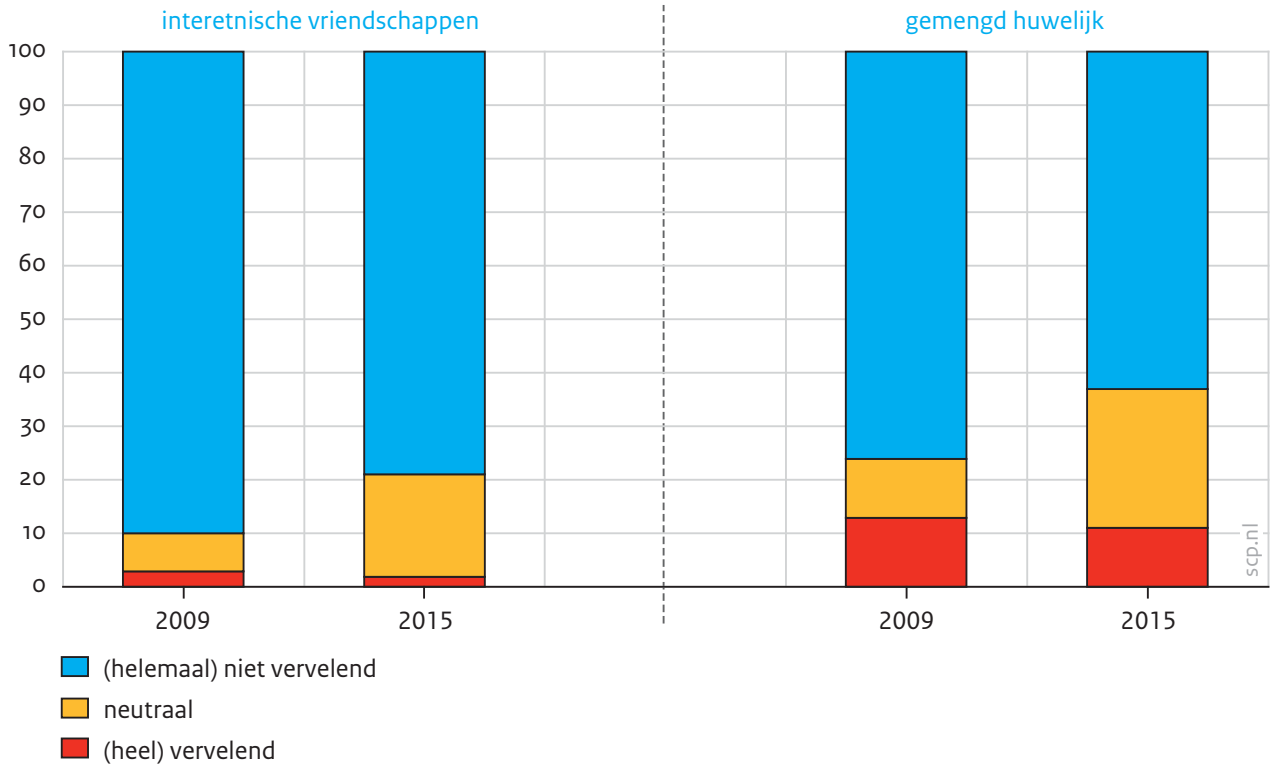

Bron: SCP/CBS (SIM'15)

Sociale contacten vormen hulpbronnen omdat ze informatie en kennis kunnen opleveren die nuttig is om de weg te vinden in het (nieuwe) land, maar contacten kunnen ook andere vormen van steun bieden. Contacten binnen de eigen groep worden ook wel aangeduid met de term 'bonding sociaal kapitaal' en contacten buiten de eigen groep met de term 'bridging sociaal kapitaal'. Met name contacten met autochtone Nederlanders kunnen inpassing in de Nederlandse samenleving vergemakkelijken vanwege het landspecifieke kapitaal (kennis, toegang tot hulpbronnen et cetera) dat deze met zich (kunnen) meebrengen (Kanas en Van Tubergen). Lancee (2010) laat zien dat 'bridging kapitaal'[3] samenhangt met het hebben van betaalde arbeid en inkomen.
We beschrijven hier eerst de mate waarin Somalische Nederlanders contact hebben met autochtone Nederlanders (bridging). Of mensen contact hebben met elkaar hangt zowel af van de gelegenheid tot contact als van voorkeuren. Om contact te hebben moeten mensen elkaar tegenkomen, bijvoorbeeld in de buurt, op het werk of bij de vrijetijdsbesteding (vgl. Blau 1977). In hoofdstuk 2 beschreven we dat Somalische Nederlanders redelijk gespreid wonen over Nederland, wat gelegenheid zou moeten bieden om autochtone Nederlanders te ontmoeten. Wat voorkeuren betreft beschreven we hiervoor dat een deel van de Somalische Nederlanders afstand wil houden tot autochtone Nederlanders, maar dat dit niet geldt voor de grote meerderheid. Er is zowel gevraagd naar de frequentie van contacten met autochtone vrienden/kennissen als naar de frequentie van contacten in de buurt (zie figuur 4.10).

Figuur 4.10
Frequentie van contacten met autochtone vrienden/kennissen en met autochtone buren/buurtgenoten, totaal en eerste generatie, 2015 (in procenten)

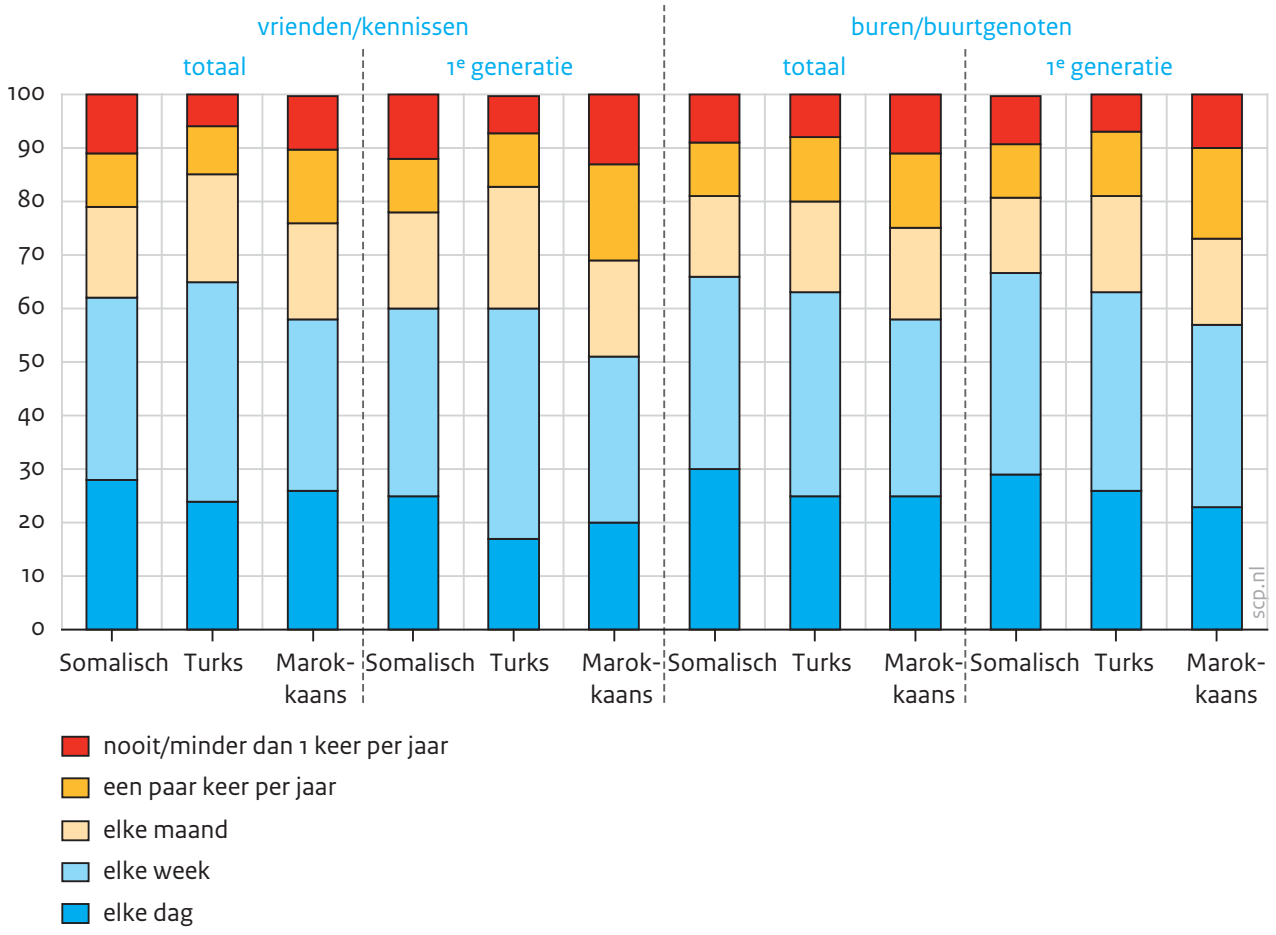

Bron: SCP/CBS (SIM'15)

Een aanzienlijk deel van de Somalische Nederlanders heeft frequent contacten met autochtone vrienden/kennissen en/of met autochtone buren/buurtgenoten: 62% heeft minstens elke week contact met autochtone vrienden en 66% met autochtone buren/buurtgenoten. Dit is vergelijkbaar met de mate waarin Turkse en Marokkaanse Nederlanders contact hebben met autochtone Nederlanders. Alleen Marokkaanse Nederlanders hebben iets minder vaak contact met autochtone buren/buurtgenoten. Wanneer we apart naar de eerste generatie kijken, verandert er weinig aan het algemene beeld. De eerste generatie Marokkaanse Nederlanders heeft wel iets minder contact met autochtone Nederlanders (zowel vriendschappelijk als in de buurt) dan Somalische Nederlanders.

Contact met autochtone buren is toegenomen

In vergelijking met de gegevens uit 2009 is de mate van contact met autochtone vrienden/kennissen niet veranderd (figuur 4.11). De mate van contact met autochtone buren/buurtgenoten is echter toegenomen: in 2009 gaf 58% aan minstens elke week contact te hebben met autochtone buren/buurtgenoten en in 2015 is dat 66%. Het aandeel dat nooit of min-

der dan één keer per jaar contact heeft met autochtone buren/buurtgenoten is gedaald van 20% in 2009 naar 9% in 2015. Ook hier is er geen verschil naar migratiejaar in de mate waarin de stijging zich heeft voorgedaan.

Figuur 4.11
Frequentie van contact met autochtone vrienden/kennissen en buren/buurtgenoten van Somalische Nederlanders, 2009 en 2015 (in procenten)

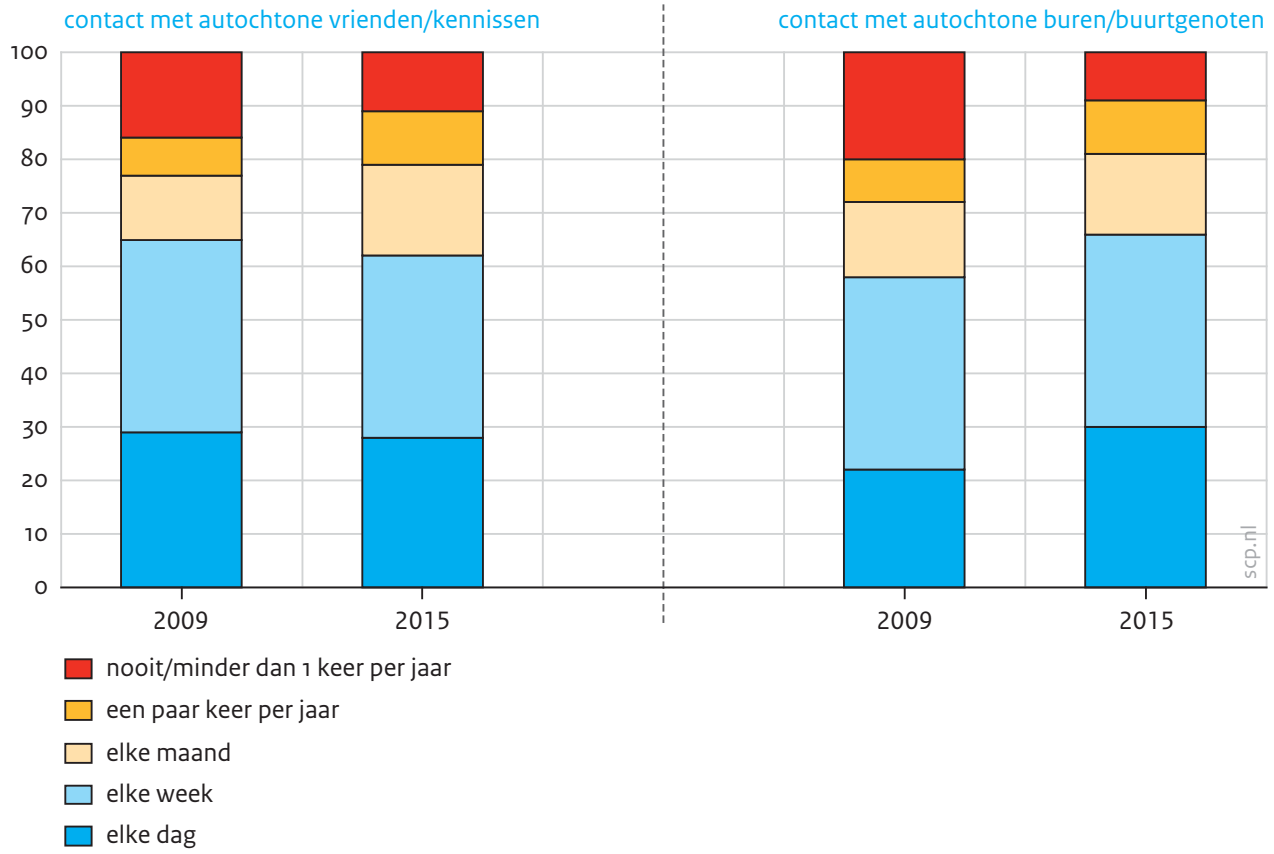

Bron: SCP/CBS (SIM'15)

Somalisch-Nederlandse mannen onderhouden frequenter contact met autochtone buren/buurtgenoten dan Somalisch-Nederlandse vrouwen. Verder vonden we geen verschillen naar achtergrondkenmerken. Die vonden we wel waar het de frequentie van contact met autochtone vrienden/kennissen betreft: Somalisch-Nederlandse jongeren hebben vaker contact met autochtone vrienden dan Somalisch-Nederlandse ouderen en Somalische Nederlanders die geen of alleen basisonderwijs hebben gevolgd, hebben minder frequent contacten met autochtone vrienden/kennissen. Degenen die in Nederland geboren zijn of hier voor hun dertiende levensjaar naartoe gekomen zijn, hebben frequenter contact met autochtone vrienden dan degenen die later gekomen zijn. Nederlandse taalbeheersing bevordert het contact met autochtone Nederlanders: degenen die nooit moeite hebben met de Nederlandse taal hebben het vaakst contact met autochtone vrienden/kennissen.

Contact met andere Somalische Nederlanders in Nederland

Naast contacten met autochtone Nederlanders kunnen we ook de frequentie van contacten met andere Somalische Nederlanders bekijken. Figuur 4.9 geeft weer in welke mate Somalische Nederlanders contacten onderhouden met Somalisch-Nederlandse vrienden/kennissen en met Somalisch-Nederlandse buren/buurtgenoten.
Bijna zeven op de tien Somalische Nederlanders hebben frequent contact met Somalische vrienden/kennissen (minstens elke week), en ruim zes op de tien hebben frequent contact met Somalische buren/buurtgenoten. De verschillen met de mate waarin Turkse en Marokkaanse Nederlanders contact hebben met respectievelijk Turks- en Marokkaans-Nederlandse buren en vrienden zijn niet zo groot. Turkse Nederlanders hebben iets vaker contact met vrienden uit de herkomstgroep; Marokkaanse Nederlanders onderhouden iets minder contacten met buurtgenoten uit de herkomstgroep dan Somalische Nederlanders. Wanneer we apart naar de eerste generatie kijken, dan hebben Turkse Nederlanders van de eerste generatie iets frequenter contact met vrienden/kennissen uit de herkomstgroep dan de Somalische Nederlanders. De verschillen zijn echter niet groot. Marokkaanse Nederlanders van de eerste generatie hebben wat minder vaak contact met buren/buurtgenoten uit de herkomstgroep dan Somalische Nederlanders, maar ook hier zijn de verschillen niet groot.
Er zijn weinig verschillen naar achtergrondkenmerken waar het de frequentie van contact met andere Somalische Nederlanders betreft. Jongeren hebben wat minder vaak contact met Somalische vrienden/kennissen dan de oudere groep.

We zien – net als bij contact met autochtone Nederlandse vrienden/kennissen – dat Somalische Nederlanders in 2015 evenveel contact onderhouden met Somalische vrienden/kennissen als in 2009, maar dat zij frequenter contact hebben met Somalische buren/buurtgenoten. Het lijkt er dus op dat Somalische Nederlanders de laatste jaren meer sociaal actief in de buurt zijn geworden door zowel meer contact te onderhouden met buren/buurtgenoten met een autochtone als met een Somalische achtergrond.

Figuur 4.12
Frequentie van contacten met vrienden/kennissen en met buren/buurtgenoten uit de herkomstgroep, naar etnische achtergrond, totaal en eerste generatie, 2015 (in procenten)

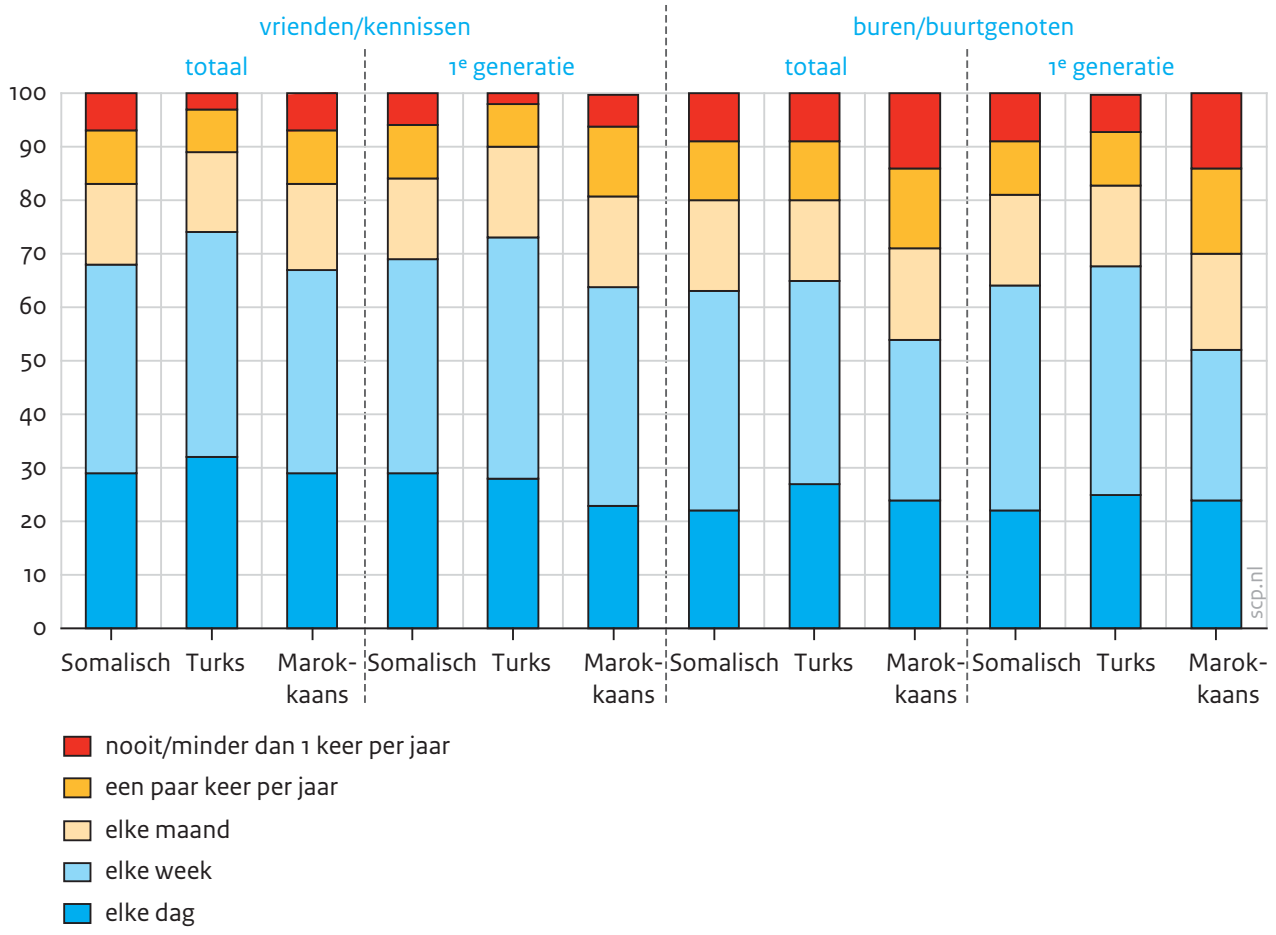

Bron: SCP/CBS (SIM'15)

4.4 Culturele oriëntaties

Genderrollen

In het SCP-onderzoek uit 2011 naar vluchtelingengroepen in Nederland kwam naar voren dat Somalische Nederlanders van de onderzochte groepen (ook Irakese, Iraanse en Afghaanse Nederlanders) een meer strikte scheiding maken in de rolverdeling tussen mannen en vrouwen. Zoals een expert het uitdrukte:

> *In Somalië zijn mannen kostwinners en de man werkt en de vrouw doet al het huishoudelijk werk. En kinderen opvoeden, dat is de taak van de moeder, dat is niet zo vaak vaders taak.* (medewerker GGD)

In het huidige onderzoek zijn enkele van de vragen rond genderrollen opnieuw gesteld. In 2015 heeft een vijfde tot een kwart van de Somalische Nederlanders een voorkeur voor een strikte verdeling van genderrollen (tabel 4.5). Zo vindt ongeveer een kwart dat de man het best de verantwoordelijkheid voor het geld kan hebben. Een vijfde vindt dat het belangrijker is voor jongens dan voor meisjes om hun eigen geld te verdienen, dat vrouwen

moeten stoppen met werken als ze een kind krijgen en dat mannen het best beslissingen kunnen nemen over grote aankopen. Somalische Nederlanders hebben daarmee vergelijkbare opvattingen over man-vrouwrollen als Turkse en Marokkaanse Nederlanders van de eerste generatie. Alle drie de groepen verschillen daarmee van autochtone Nederlanders, die een minder strikte rollenverdeling voorstaan.

Tabel 4.5
Opvattingen man-vrouwrollen, 2015 (in procenten)

	(helemaal) mee eens	niet mee eens, niet oneens	(helemaal) mee oneens
De man kan het best de verantwoordelijkheid voor het geld hebben	23	23	54
Voor jongens is het belangrijker dan voor meisjes om hun eigen geld te verdienen	20	18	62
Beslissingen over grote aankopen kan de man het best doen	19	21	60
Een vrouw moet stoppen met werken als ze een kind krijgt	20	19	61

Bron: SCP/CBS (SIM'15)

Twee van deze stellingen zijn ook in 2009 voorgelegd aan Somalische Nederlanders. Destijds vond bijna een derde van hen dat vrouwen moeten stoppen met werken als ze kinderen krijgen, wat in de 2015-meting is gedaald naar 20%. Wat betreft de opvatting dat het voor jongens belangrijker is dan voor meisjes om hun eigen geld te verdienen, is het verschil tussen de metingen niet significant.

Verschillende experts signaleren ook een verschil in toekomstverwachtingen voor jongens en meisjes. Dat kan ertoe leiden dat meisjes vroeg trouwen en zwanger worden, wat hun onderwijskansen beïnvloedt.

> *I: En toekomstverwachtingen voor jongens en meisjes en de relatie met school, is dat nog iets wat speelt?*
> *R: Ja het speelt wel. Ik weet een aantal Somalische meiden waar ook van wordt verwacht dat die op jonge leeftijd zwanger gaan worden en dan thuis gaan zorgen voor het kind. [...]. Ik moet ook zeggen: ik vind het ook altijd voor die meiden heel lastig, want wij nemen als school – inderdaad vanuit onze Nederlandse achtergrond – een bepaalde stelling in: dat wij denken dat het goed is dat dat meisje in ieder geval tot haar 16e, 17e naar school gaat en dat ze na de basisschool nog een volgende, vmbo of wat dan ook voor opleiding, doet. Ja, en dan weet je misschien dat de moeder echt iets anders voor ogen heeft, ja en dan zit het meisje ertussenin. [..] Dus ik zie vaak, de meisjes die mij nu te binnen schieten, die zitten in een lastig parket tussen verschillende verwachtingen en verschillende werelden.* (adviseur LOWAN-PO)

Daarnaast wordt van meisjes al vroeg verwacht dat zij meehelpen in het huishouden. Voor jongens is die verwachting er doorgaans niet. Ook als wel van meisjes wordt verwacht dat zij doorleren, kan de forse tijdsbesteding aan huishoudelijk werk een belemmerende factor vormen voor hun onderwijskansen.

> *R: We zien wel meiden moeten vrij veel doen, echt niet een beetje helpen in de huishouding, maar fiks helpen in de huishouding. En dat horen we nooit van jongens. Dus daar zitten hele verschillende genderverwachtingen.* (adviseur LOWAN-PO)

Figuur 4.13

Opvattingen over genderrollen van Somalische Nederlanders, 2015[a] (naar achtergrondkenmerken)

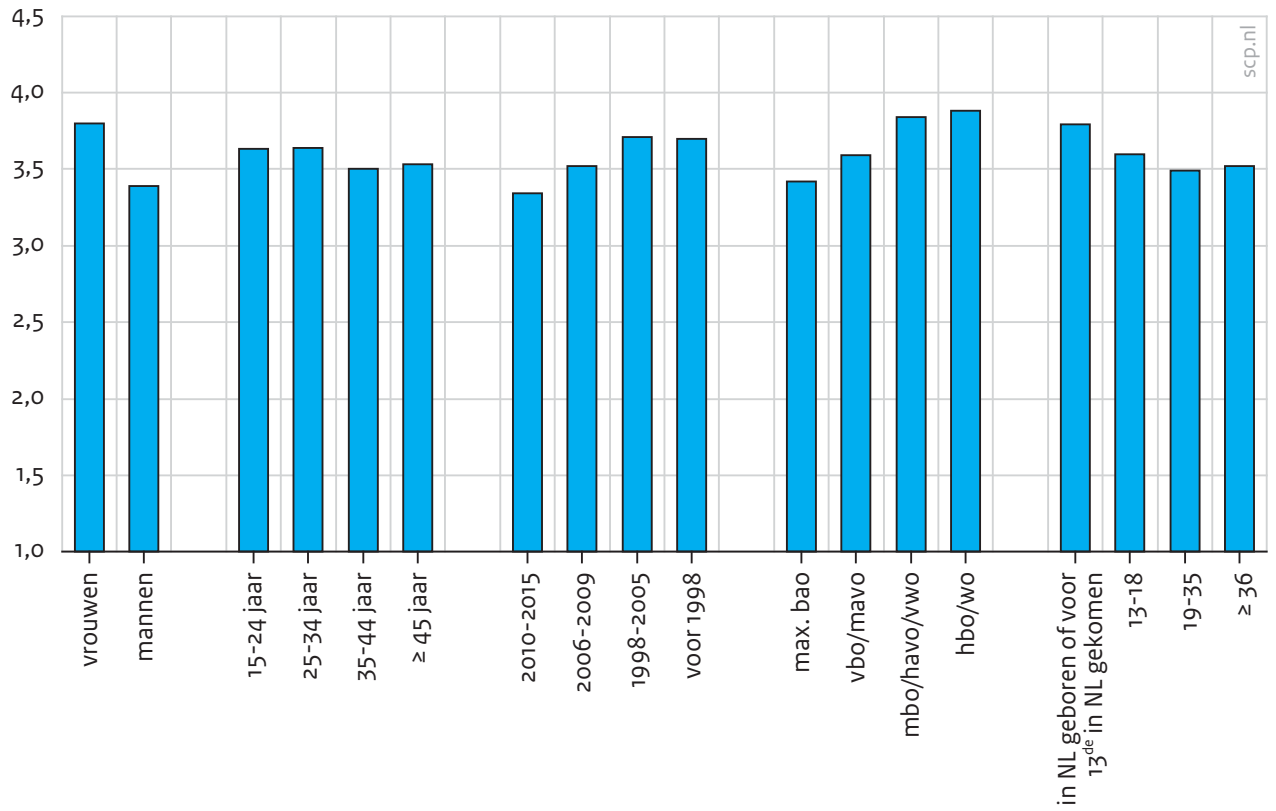

a Gemiddelde score op schaal van 1 (strikte scheiding tussen mannen en vrouwen in rollen) tot 5 (weinig scheiding).

Bron: SCP/CBS (SIM'15)

Vrouwen en hoger opgeleiden denken over het algemeen moderner over genderrollen dan mannen (vgl. Dagevos et al. 2015; Röder en Mühlau 2014; Davis en Greenstein 2009). Ook onder Somalische Nederlanders is dat het geval (figuur 4.13). Somalische Nederlanders die al langer in Nederland wonen (voor 2005 in Nederland komen wonen), denken moderner dan de Somalische Nederlanders die hier korter wonen. Degenen met meer opleiding (vanaf mbo-/havo-/vwo-niveau) staan voor een minder strikte rolverdeling voor mannen en vrouwen dan degenen die lager zijn opgeleid. Opvallend genoeg verschilt de groep die in Nederland geboren is alleen van de groep die hier tussen 19 en 35 jaar kwam: de eerste groep heeft minder strikte opvattingen over genderrollen. Wanneer we de achtergrond-

kenmerken gelijktijdig analyseren, blijft het effect van geslacht, verblijfsduur en opleidingsniveau overeind, maar verdwijnt het verschil naar leeftijd van migratie. Wellicht speelde het opleidingsniveau een rol in dat aanvankelijke verschil.

Groepsdruk

Somalische Nederlanders wonen verspreid over Nederland, hoewel in sommige gemeenten kleine concentraties van Somalische Nederlanders voorkomen (zie hoofdstuk 2). Spreiding zou het makkelijker kunnen maken om te ontsnappen aan strenge groepsnormen en groepsdruk. Tegelijkertijd wordt de groep Somalische Nederlanders omschreven als een hechte gemeenschap, waarbinnen traditionele gebruiken en praktijken (deels) in stand worden gehouden (Van Heelsum 2011). Ruim vier op de tien Somalische Nederlanders stellen dat binnen de gemeenschap vaak druk wordt uitgeoefend om zich aan de Somalische regels en gewoonten te houden. Ook ongeveer vier op de tien respondenten zijn het hier (helemaal) mee oneens. Zes op de tien Somalische Nederlanders stellen dat er binnen de Somalische gemeenschap sprake is van sterke sociale controle: zij stemmen in met de stelling dat mensen binnen de gemeenschap heel erg op elkaar letten. Met name degenen die voor 1998 naar Nederland zijn gekomen, ervaren veel sociale controle. De leeftijdsgroep van 45 jaar en ouder ervaart minder sociale controle dan de jongeren. Degenen die als minderjarige in Nederland zijn komen wonen, ervaren een grotere mate van sociale controle dan degenen die als meerderjarige kwamen. Wanneer we alle achtergrondvariabelen tegelijk analyseren, ervaren de 45-plussers minder sociale controle dan de jongeren en ervaart de groep die voor 1998 is gekomen meer sociale controle dan de meest recent gemigreerde groep.

Turkse Nederlanders ervaren een grotere sociale controle binnen de gemeenschap (figuur 4.10): bijna acht op de tien Turkse Nederlanders hebben het gevoel dat men binnen de gemeenschap sterk op elkaar let. Ook wanneer we apart naar de eerste generatie kijken, verandert het beeld nauwelijks. Daarentegen ervaren Turkse en Marokkaanse Nederlanders – ook van de eerste generatie – minder druk dan Somalische Nederlanders om zich aan de gebruiken en gewoonten van de gemeenschap te houden.

Ervaren sociale controle kan een reden zijn om contact met andere Somalische Nederlanders te vermijden. Omgekeerd maakt wonen in een omgeving waarin meer Somalische Nederlanders wonen sociale controle makkelijker. Er kan dus een relatie bestaan tussen de frequentie van contact met andere Somalische Nederlanders en de ervaren sociale controle. Somalische Nederlanders die minstens eens per week contact hebben met Somalische buren/buurtgenoten zeggen vaker dan Somalische Nederlanders die minder frequent contact hebben dat mensen binnen de Somalische gemeenschap heel erg op elkaar letten. Er is echter geen verschil in de mate waarin druk wordt ervaren om zich te conformeren aan groepsnormen naarmate men heel frequent (minstens één keer per week) of minder frequent contact heeft met Somalische buren/buurtgenoten. In lijn hiermee vinden we ook niet dat degenen die meer sociale controle en groepsdruk vanuit de

Somalische gemeenschap ervaren meer traditionele opvattingen hebben ten aanzien van genderrollen. Dat kan betekenen dat de gemeenschap geen belemmerende rol speelt in het kiezen of ontwikkelen van eigen overtuigingen. Het is ook mogelijk dat dit wel zo is, maar dat degenen die van de groepsnorm afwijken contact met andere Somalische Nederlanders uit de weg gaan.

Figuur 4.14
Mate van ervaren sociale controle en groepsdruk, naar etnische achtergrond, 2015 (in procenten)

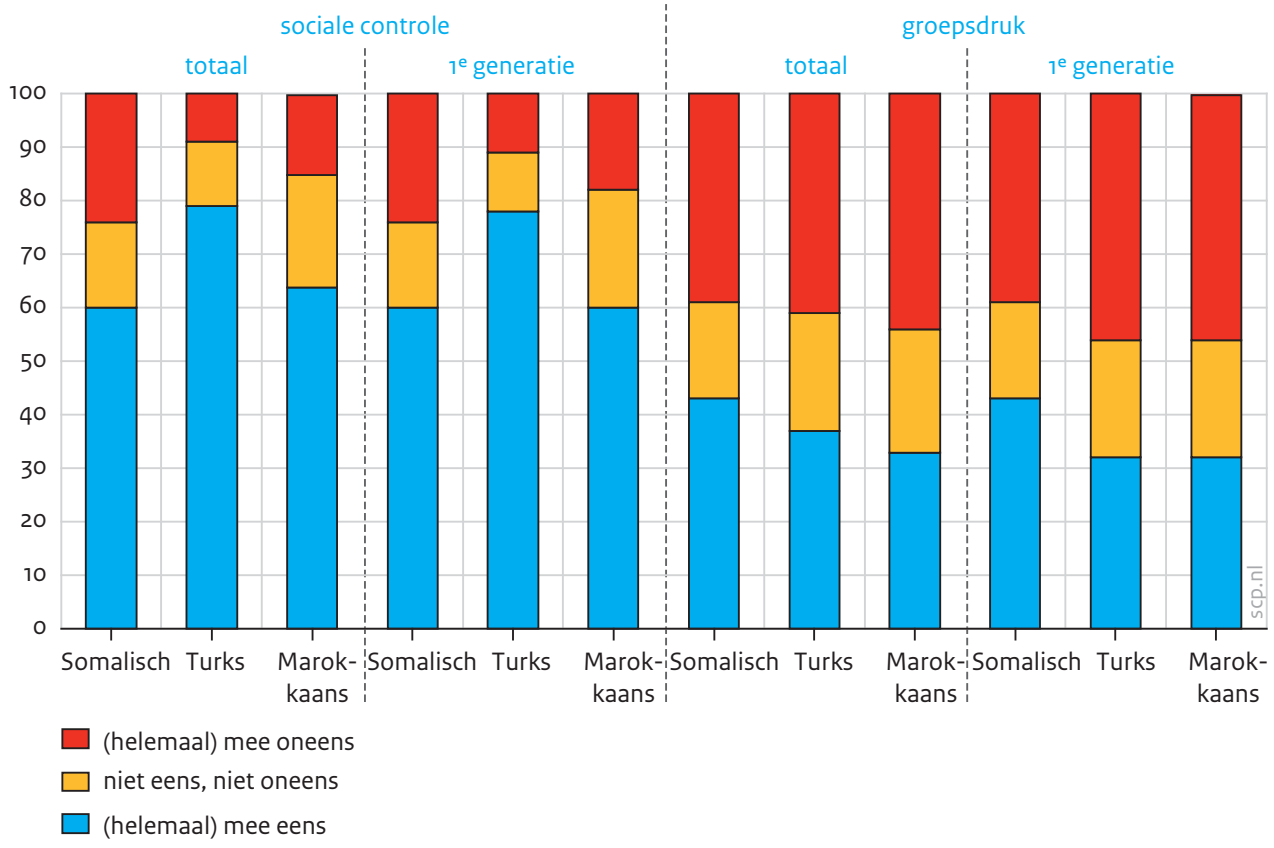

Bron: SCP/CBS (SIM'15)

4.5 Ervaren discriminatie

Discriminatie kan maatschappelijke positieverwerving hinderen. Etnische discriminatie op de arbeidsmarkt bijvoorbeeld verkleint de kansen op werk voor (bepaalde) etnische minderheidsgroepen of zorgt ervoor dat zij zich extra moeten bewijzen (bijvoorbeeld Andriessen et al. 2015). In verschillende studies is aangetoond dat etnische discriminatie op de arbeidsmarkt voorkomt (bijvoorbeeld Andriessen et al. 2010, 2012, 2015; Panteia 2015). Feitelijke discriminatie hoeft niet overeen te komen met ervaren discriminatie: niet alle discriminatie wordt herkend en niet alles wat als discriminatie wordt ervaren, hoeft ook feitelijke discriminatie te zijn (Andriessen 2017). Gepercipieerde discriminatie is van belang omdat deze het gedrag en gevoel van mensen kan beïnvloeden. Zo kunnen mensen door herhaalde discriminatie-ervaringen ontmoedigd raken, zelfvertrouwen verliezen of zich

terugtrekken van de arbeidsmarkt (Andriessen et al. 2014; Nievers 2007). Ervaren discriminatie kan ook gevolgen hebben voor het welbevinden en de gezondheid van mensen. Zo zijn er studies die laten zien dat mensen die herhaaldelijk ervaringen hebben met discriminatie minder gelukkig zijn, en worden er verbanden gevonden met depressie (Schmitt et al. 2014).
Ervaren discriminatie kan op verschillende niveaus gemeten worden: men kan zich ervan bewust zijn deel uit te maken van een gestigmatiseerde groep die te maken heeft met uitsluiting in de samenleving of persoonlijk discriminatie ervaren. Somalische Nederlanders hebben minder dan de klassieke migrantengroepen het idee dat etnische minderheden in Nederland gediscrimineerd worden door autochtone Nederlanders. Vier op de tien Somalische Nederlanders zeggen dat dit (bijna) nooit gebeurt; onder de klassieke migrantengroepen varieert dit tussen de 10% en 15%. De helft van de respondenten denkt dat Somalische Nederlanders in Nederland worden gediscrimineerd (tabel 4.6). Twee derde van de Somalische Nederlanders heeft (bijna) nooit zelf discriminatie ervaren door autochtone Nederlanders. Bij de andere groepen ligt dit rond de helft.

Tabel 4.6
Ervaren discriminatie door Somalische Nederlanders, naar mate en niveaus van discriminatie, 2015 (in procenten)

	van migranten	van Somalische Nederlanders	persoonlijk ervaren
(bijna) nooit	41	51	67
af en toe	43	38	25
(zeer) vaak	17	12	8

Bron: SCP/CBS (SIM'15)

In vergelijking met de meting in 2009 ervaren Somalische Nederlanders in 2015 vaker persoonlijk discriminatie. Destijds had driekwart van hen (bijna) nooit discriminatie ervaren en 5% (zeer) vaak. In 2015 is het aandeel dat (bijna) nooit discriminatie ervaart gedaald (naar 67%) en is het aandeel dat (zeer) vaak discriminatie ervaart gestegen (naar 8%).

We hebben gekeken welke achtergrondkenmerken samenhangen met meer of minder persoonlijk ervaren discriminatie. We vinden geen verschil in de mate waarin Somalisch-Nederlandse mannen en vrouwen discriminatie ervaren. Eerder zagen we dat het overgrote deel van de Somalisch-Nederlandse vrouwen een hoofddoek draagt, wat kwetsbaar kan maken voor negatieve ervaringen en uitsluiting. In 2015 werden bij de dat jaar opgerichte website Meld Islamofobie 158 meldingen ingediend (Abaâziz 2015). Eén op de vijf van deze meldingen betrof fysiek geweld. Met name vrouwen met een hoofddoek en mannen die zichtbare religieuze symbolen dragen hadden hiermee te maken. Bij de politie en bij antidiscriminatievoorzieningen is een stijging zichtbaar in het aantal meldingen van discriminatie door moslims vanwege hun geloof (Van Bon & Mink 2016). Dat Somalisch-Neder-

landse vrouwen ondanks hun zichtbare islamitische identiteit niet vaker met discriminatie te maken hebben dan mannen kan samenhangen met hun zichtbaarheid in de samenleving in het algemeen. Somalisch-Nederlandse vrouwen blijven volgens de experts meer thuis dan mannen, waardoor zij wellicht ook minder vaak in situaties komen waarin zij discriminatie kunnen ervaren.

Figuur 4.15
Frequentie van persoonlijk ervaren discriminatie van Somalische Nederlanders, 2009 en 2015 (in procenten)

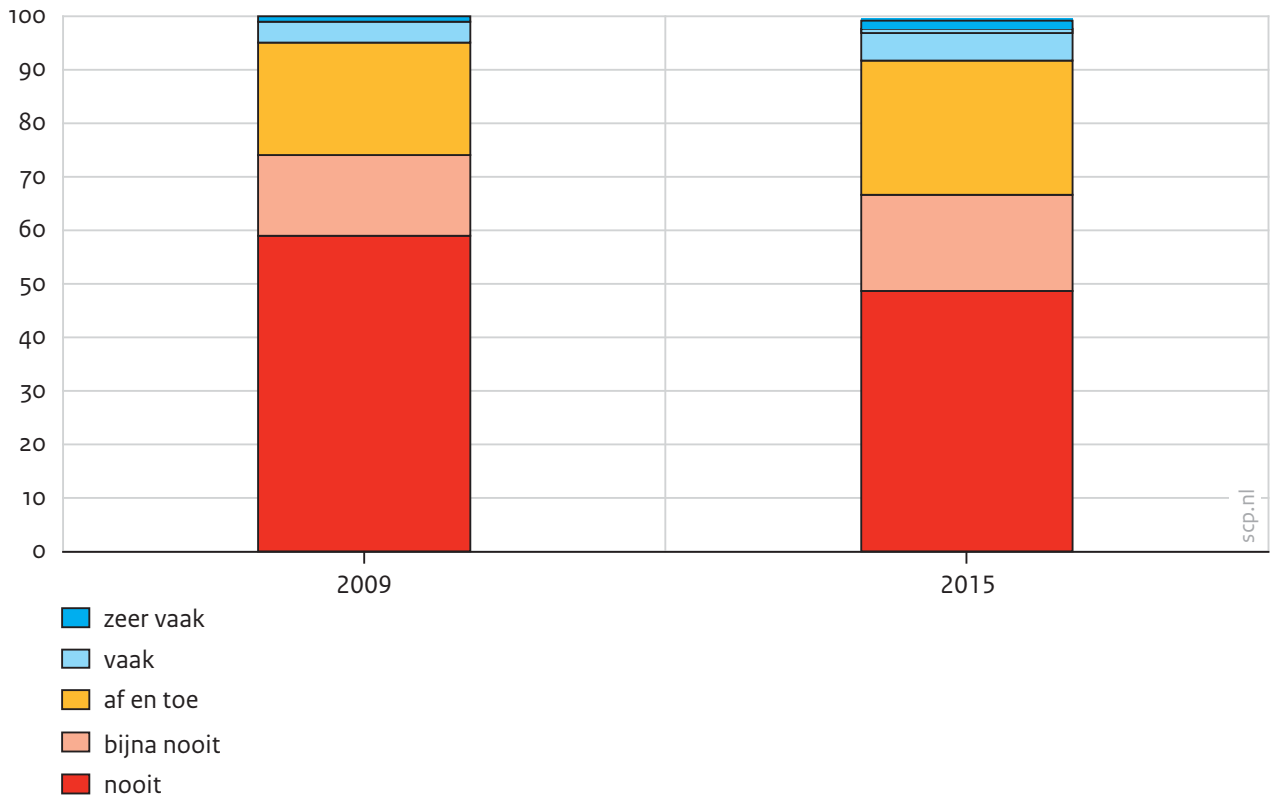

Bron: SCP/CBS (SIM'15)

Naarmate het opleidingsniveau van Somalische Nederlanders stijgt, wordt vaker discriminatie ervaren. Degenen die na 2005 naar Nederland zijn gekomen, ervaren minder vaak persoonlijk discriminatie dan degenen die al langer in Nederland verblijven. Ditzelfde patroon zien we als we naar migratieleeftijd kijken: degen die in Nederland zijn geboren of hier op jonge leeftijd naartoe zijn gekomen, ervaren het vaakst discriminatie, en dat neemt af met het stijgen van de migratieleeftijd. Beide bevindingen kunnen verband houden met het referentiekader dat wordt gehanteerd. Voor recenter gemigreerden is dat wellicht vaker de situatie in Somalië, terwijl onder degenen die langer in Nederland verblijven het referentiekader meer betrekking heeft op Nederland (vgl. Ogbu en Simons 1998).
Degenen die de Nederlandse taal minder goed beheersen, hebben minder last van discriminatie. Het is mogelijk dat dit samenhangt met hun verblijfsduur en dus met hun referentiekader, maar een mogelijkheid is ook dat zij verbale negatieve bejegening niet (goed) verstaan. Degenen die weinig contact hebben met autochtone Nederlanders hebben minder

last van discriminatie dan degenen met veel contact. Het ligt voor de hand dat zij minder vaak in situaties komen die als discriminerend ervaren kunnen worden.
Omdat kenmerken met elkaar kunnen samenhangen, hebben we ook een analyse uitgevoerd waarbij we de achtergrondkenmerken gelijktijdig in de analyse laten meelopen (multivariate analyse). We voorspellen de kans dat iemand zich (bijna) nooit persoonlijk gediscrimineerd heeft gevoeld en hebben de kenmerken in drie blokken ingevoegd (zie tabel 4.7). Met name de migratieperiode blijkt samen te hangen met ervaren discriminatie. Degenen die langer in Nederland verblijven, ervaren meer discriminatie dan de meer recent gemigreerde Somalische Nederlanders (na 2006). Dit zou dus verband kunnen houden met het referentiekader dat deze groepen hanteren. De andere samenhangen uit de bivariate analyses verdwijnen bijna allemaal in de multivariate analyse. Hier stuiten we op de paradox dat een hogere mate van inpassing in Nederland (degenen die al langer in Nederland verblijven, spreken de taal beter, participeren meer et cetera) samengaat met een grotere gevoelde uitsluiting.

Tabel 4.7
Multivariate analyse van nauwelijks tot geen persoonlijk ervaren discriminatie, 2015 (regressiecoëfficiënten)

	model 1	model 2	model 3
vrouw (t.o.v. man)	-.07	-.08	-.07
leeftijd	.01	.03	.03
vbo/mavo (t.o.v. max. bao)	-.50	-.18	-.12
mbo/havo/vwo (t.o.v. max. bao)	-.92***	-.74**	-.73*
hbo/wo (t.o.v. max. bao)	-1.28***	-.67	-.71
voor 1998 (t.o.v. 2010-2015)		-1.42**	-1.55**
1998-2005 (t.o.v. 2010-2015)		-1.40**	-1.42**
2006-2009 (t.o.v. 2010-2015)		-.50	-.49
soms moeite met Nederlandse taal (t.o.v. vaak)		-.19	-.09
nooit moeite met Nederlandse taal (t.o.v. 2010-2015)		-.11	.15
minimaal eens per week contact met Somalische vrienden (t.o.v. minder frequent contact)			.08
minimaal eens per week contact met Nederlandse vrienden (t.o.v. minder frequent contact)			-.29

Bron: SCP/CBS (SIM'15)

Relatie tussen ervaren discriminatie en culturele oriëntaties

Volgens Gordon (1964) hebben groepen die zich meer conformeren aan de dominante cultuur minder te maken met uitsluiting. Hierbij betreft het vooral de perceptie van cultuurverschil of culturele afstand door de dominante meerderheidsgroep. In Nederland wordt vaak een aantal kernwaarden genoemd waarop cultuurverschillen zich met name

manifesteren: opvattingen over genderrollen (gelijkheid tussen man en vrouw) en opvattingen over homoseksualiteit. Daarnaast wordt een zichtbare islamitische overtuiging ervaren als sterke culturele scheidslijn. De vraag is dan of de Somalische Nederlanders die meer traditionele opvattingen hebben of bijvoorbeeld een hoofddoek dragen meer discriminatie ervaren. Uit onze gegevens blijkt niet dat degenen met meer traditionele opvattingen over genderrollen vaker uitsluiting ervaren. Om een samenhang te kunnen nagaan met zichtbare uitingen van de geloofsovertuiging bevat onze steekproef te weinig vrouwen die geen hoofddoek dragen.

Volgens het concept *blocked acculturation* (vgl. Alba en Nee 2003) is cultuurverschil juist een reactie op ervaren uitsluiting. Men zou zich afkeren van de samenleving waarin het niet lukt om te integreren. We zagen eerder al dat een expert aangaf dat Somalische Nederlanders zich vaker terugtrekken in het geloof. Blocked acculturation kan ook betrekking hebben op een emotionele dimensie. Het culturaliseren van burgerschap, waarbij een goed burger niet alleen de taal spreekt, maar ook bepaalde waarden onderschrijft en zich exclusief loyaal betuigt aan de (ontvangende) natiestaat, leidt tot het zeer nauw definiëren van de Nederlandse identiteit. In gesprekken met jongeren met een Turkse en Marokkaanse achtergrond komt dit naar voren wanneer zij wijzen op de definitiemacht van de meerderheidsgroep, die hun een identiteit toekent. Deze is vaak eenzijdig etnisch ('Marokkaans' of 'Turks') en negeert hun binding met Nederland omdat 'zij nooit Nederlander genoeg zijn' (Geelhoed en Staring 2015; Sterckx en Van der Ent 2015). Onder Somalische Nederlanders in Denemarken werd een vergelijkbaar mechanisme gevonden (vgl. Valentine et al. 2009).

Tabel 4.8
Mate van persoonlijk ervaren discriminatie en emotionele binding met Nederland, 2015 (in procenten en rapportcijfers)

	(bijna) nooit discriminatie ervaren	af en toe discriminatie ervaren	(zeer) vaak discriminatie ervaren
identificatie als Nederlander			
(helemaal) niet	15	12	23
een beetje	42	39	49
(heel) sterk	43	49	35
thuis voelen in Nederland			
ja	75	54	55
soms wel soms niet	23	41	35
nee	2	5	9
tevredenheid met Nederland	7,96	7,05	6,62

Bron: SCP/CBS (SIM'15)

Ervaren discriminatie hangt samen met de mate waarin men zich thuis voelt in Nederland: degenen die meer discriminatie ervaren, voelen zich minder thuis in Nederland. Zij zijn ook minder tevreden over Nederland.[4] We vinden geen relatie tussen ervaren discriminatie en de mate waarin Somalische Nederlanders zich identificeren als Nederlander.

4.6 Samenvatting

Uit de voorgaande paragrafen rijst een beeld dat zich redelijk goed laat vergelijken met de sociaal-culturele positie van Turkse en Marokkaanse Nederlanders. Somalische Nederlanders hebben een wat sterkere oriëntatie op Nederland (men is wat tevredener over Nederland en voelt zich hier wat meer thuis en een groot deel verwacht hier over vijf jaar nog te wonen). Tegelijkertijd is er ook afstand tot de Nederlandse samenleving, bijvoorbeeld in culturele opvattingen over genderrollen, of voorkeuren voor contact, in de mate waarin interetnisch gehuwd wordt en in de emotionele binding met Nederland.
Die afstand tot Nederland lijkt te zijn gegroeid: de identificatie als Somaliër is in vergelijking met de meting in 2009 sterker geworden, de identificatie als Nederlander niet. Men is zich minder thuis gaan voelen, prefereert grotere sociale afstand tot autochtone Nederlanders en ervaart meer discriminatie. Een expert wijst op gevaar dat mensen zich terugtrekken uit de Nederlandse samenleving binnen hun geloof als veilig bastion.
Binnen de groep zien we vaak verschillen tussen de groep die voor 1998 naar Nederland is gekomen en de groepen die later zijn gekomen. De groep die voor 1998 is gekomen, is minder tevreden over Nederland en ziet zich minder vaak over vijf jaar nog in Nederland wonen. Tegelijkertijd is dit ook de groep die zich meer Nederlands voelt en die meer sociale controle ervaart vanuit de Somalische gemeenschap.
Een ander opvallend verschil is dat naar leeftijd van migratie. De groep die in Nederland is geboren of hier voor het dertiende levensjaar naartoe is gekomen, staat meer in de Nederlandse samenleving dan degenen die hier op latere leeftijd naartoe zijn gekomen, maar is wat emotionele binding betreft kritischer over Nederland. Zo zien we enerzijds dat de leden van deze groep het meest frequent contact onderhouden met autochtone vrienden, zich het sterkst Nederlands voelen, de minst grote terugkeerwens hebben, het minst gebruikmaken van Somalische media en zich het minst sterk identificeren als Somaliër. Tegelijkertijd voelen zij zich niet het meest thuis in Nederland, zijn ze minder tevreden over Nederland en ervaren zij meer discriminatie. Een mogelijke verklaring is dat deze groep een ander referentiekader (Nederland) hanteert dan de groepen die op latere leeftijd naar Nederland kwamen (Somalië). Dat neemt niet weg dat een zwakke emotionele binding met Nederland zorgwekkend is, zeker wanneer deze gepaard gaat met een lage participatie in die samenleving. Groepen die aan de kant staan of het gevoel hebben dat zij systematisch uitgesloten worden, kunnen zich terugtrekken uit de samenleving (De Vroome et al. 2014). Ook het gevaar van radicalisering of crimineel gedrag is niet ondenkbaar.

Noten

1 Studies gebruiken vaak een impliciete notie van cultuur als statisch gegeven, waarin waarden van generatie op generatie worden overgedragen, en niet zozeer een visie waarin collectieve waarden aanpassingen zijn op veranderende sociale omstandigheden (en dus zelf veranderlijk).

2 Deze drie items vormen samen een schaal met een alfa van .71 voor de Somalisch-Nederlandse groep, .66 voor de Marokkaans-Nederlandse groep en .68 voor de Turks-Nederlandse groep.

3 Bridging kapitaal is in deze studie gedefinieerd als interetnische contacten en progressieve familiewaarden

4 Deze relaties blijven bestaan als we rekening houden met de migratieperiode.

5 Arbeid, inkomen en informele participatie

5.1 Participatie in beeld

In dit hoofdstuk richten we ons op de participatie in de Nederlandse samenleving. We vatten het begrip participatie daarbij breed op en kijken niet alleen naar betaald werk, maar ook naar het doen van vrijwilligerswerk en het verlenen van informele hulp. Participatie kan nog meer vormen aannemen, maar daarover hebben we in dit onderzoek helaas geen informatie. Deelname aan onderwijs is in hoofdstuk 3 al besproken. In dit hoofdstuk bekijken we de arbeidsmarktpositie, deelname aan vrijwilligerswerk en het verlenen van informele hulp.
We gaan in op verschillende aspecten van de arbeidsmarktpositie: de nettoparticipatie, de werkloosheid en diverse kenmerken van werkenden, zoals het hebben van een vast contract, het aantal werkuren, het beroepsniveau en het zelfstandig ondernemerschap. Tevens richten we ons op de inkomenspositie, met daarbij nadrukkelijk aandacht voor personen met een laag inkomen en voor de afhankelijkheid van bijstandsuitkeringen. We vergelijken de positie van de Somalische Nederlanders met die van autochtone Nederlanders en relevante andere migrantengroepen. Een derde vergelijking die we maken is die door de tijd. Aan de hand van verklarende analyses trachten we meer inzicht te krijgen in de arbeidsmarktpositie van Somalische Nederlanders. Hierbij kijken we onder andere naar de invloed van de eerder beschreven hulpbronnen, zoals opleiding, gezondheid, sociale contacten en opvattingen die verbonden zijn aan de arbeidsmarktparticipatie.
In hoofdstuk 1 beschreven we op basis van voorgaand onderzoek dat de arbeidspositie van Somalische Nederlanders niet rooskleurig is. Gezien met name hun onderwijsachtergrond en Nederlandse taalbeheersing zal voor veel Somalische Nederlanders betaald werk vinden een brug te ver zijn. Daarom sluiten we het hoofdstuk af met een blik op de informele participatie: deelname aan vrijwilligerswerk en het verlenen van informele zorg.

5.2 De arbeidsmarktpositie beschreven

Nettoparticipatie

Betaald werk verschaft niet alleen economische zelfredzaamheid, maar kan bijvoorbeeld ook een belangrijke bron zijn van sociale contacten en welbevinden. Het aandeel van de totale bevolking dat betaald werk heeft (de werkzame beroepsbevolking), wordt de nettoparticipatie genoemd. Iedereen die ten minste één uur in de week werkt, wordt gerekend tot de werkzame beroepsbevolking (zie kader 5.1 voor een toelichting). Wij richten ons op de groep 15-64-jarigen.[1]

Kader 5.1 De nettoparticipatie en werkloosheid toegelicht

De bevolking kan worden ingedeeld in de beroepsbevolking en de niet-beroepsbevolking. De beroepsbevolking bestaat uit de werkzame en de werkloze beroepsbevolking. Iedereen met betaald werk, ongeacht het aantal uren, behoort tot de werkzame beroepsbevolking.[2] De werkloze beroepsbevolking wordt gevormd door personen die geen betaald werk hebben, maar wel actief op zoek zijn naar zo'n baan en daarvoor beschikbaar zijn. De nettoparticipatie verwijst naar het deel van de totale bevolking dat werkt. De werkloosheid wordt afgemeten aan de beroepsbevolking; de niet-beroepsbevolking (de mensen die niet kunnen of willen werken) wordt hierbij niet meegenomen. Deze groep bestaat onder meer uit arbeidsongeschikten en personen die niet werken vanwege zorg voor gezin of huishouden.

De nettoparticipatie van Somalische Nederlanders is zeer laag (zie tabel 5.1). Slechts een kwart van hen heeft betaald werk. Dat is meer dan drie keer zo laag als bij autochtone Nederlanders (77%). Maar ook vergeleken met andere migrantengroepen is het deel dat werkt erg klein. Bij de grote niet-westerse migrantengroepen varieert dit bijvoorbeeld van 50% bij de Marokkaanse Nederlanders tot 61% bij de Surinaamse Nederlanders (zie tabel B5.1 in de bijlage bij dit hoofdstuk). Naast algemene ongunstige kenmerken zoals een laag opleidingsniveau, een beperkte Nederlandse taalbeheersing en weinig kennis over de werking van de Nederlandse arbeidsmarkt drukt de vluchtelingengeschiedenis een stempel op de nettoparticipatie van Somalische Nederlanders (Bakker 2016). De (extra) achterstand die asielmigranten hebben ten aanzien van migranten die om andere redenen naar Nederland zijn gekomen, wordt ook wel de *refugee gap* genoemd (Connor 2010). Vanwege de oorlog zijn de onderwijs- en arbeidsloopbanen van migranten uit Somalië sterk verstoord. De vlucht en de asielperiode hebben de arbeidsmarktloopbaan nog verder onderbroken. Psychische problemen die samenhangen met traumatische ervaringen tijdens de oorlog, maar ook met stress om het hoofd boven water te houden in het dagelijks leven in Nederland kunnen het verrichten van betaald werk blokkeren. Ook etnische discriminatie kan – net als bij andere etnische groepen – de arbeidsmarktpositie belemmeren.
Binnen de groep Somalische Nederlanders verrichten bepaalde categorieën nog minder vaak betaald werk (zie tabel 5.1). Onder vrouwen (18%), migranten boven de 45 jaar (16%), laagopgeleiden (13%) en recent gemigreerden (8%) is de nettoparticipatie zeer laag.
Naast de genoemde oorzaken voor een lage participatie zoals beperkte hulpbronnen (bijvoorbeeld taal, gezondheid en opleiding) en discriminatie, speelt wellicht ook een beperkte oriëntatie op de Nederlandse arbeidsmarkt een rol (Klaver et al. 2010). Uit eerder onderzoek kwam bijvoorbeeld naar voren dat veel Somalisch-Nederlandse vrouwen sterk gericht zijn op het gezin en weinig georiënteerd op de arbeidsmarkt (Pels en De Gruijter 2005). Traditionele opvattingen over de rol van mannen en vrouwen in de samenleving kunnen hier een rol spelen, maar ook moeilijkheden in verband met de opvang van kinderen. Het vinden van kinderopvang is zeker voor laag- of niet geschoolden lastig, met name bij flexibele banen waarbij uren en werkdagen niet vastliggen. Verder kan meespelen dat de kansen op een goede baan voor veel Somalische Nederlanders gering zijn. Het vinden van werk gaat

verder vaak gepaard met zowel hogere belastingen als het wegvallen van bepaalde subsidies. Financieel gaan veel Somalische Nederlanders er vaak niet of nauwelijks op vooruit door werk te aanvaarden (de 'armoedeval').

Heel veel vrouwen zijn alleenstaand met kinderen, vader is uit beeld, soms is hij in Nederland of is verhuisd naar een ander land. Maar een alleenstaande moeder krijgt van de belasting kindgebonden budget, kinderbijslag, ze krijgt ook allerlei toeslagen en bijslagen en als je gaat werken, stopt dat allemaal. En ze kan niet alles bij elkaar verdienen. Dus ja, dan zegt ze: 'Ik kan niet alles doen.' Anderen hebben angst voor de inkomsten: als je aan het werk gaat en het inkomen is niet genoeg omdat je er niet fulltime kunt werken, dan blijf je gedeeltelijk afhankelijk van de gemeente. Dus ze zeggen: 'Als ik niet helemaal weg kan, waarom moet ik stoppen [met de uitkering], want als ik stop en het geld is niet genoeg, dan moet ik altijd achteraf aanvullend aanvragen.' Dus qua bureaucratie moet de gemeente eerst afschriften hebben van wat je ontvangen hebt en daarna moet je de formulieren opsturen en dan krijg je aanvullend. Dus het kost de mensen die ook laaggeletterd zijn heel veel moeite. (medewerker GGD)

Tabel 5.1

Nettoparticipatie, naar herkomst en achtergrondkenmerken, 15-64 jaar, 2015 (in procenten)

	Somalisch	autochtoon
totaal	25	77
man	31	83
vrouw	18	71
15-24 jaar	32	59
25-34 jaar	27	90
35-44 jaar	19	91
≥ 45 jaar	16	73
migratiejaar 2010-2015	8	-
2006-2009	20	-
1998-2005	20	-
voor 1998	39	-
max. bao	13	48
vbo/mavo	22	67
mbo/havo/vwo	35	77
hbo/wo	59	87

Tabel 5.1
(Vervolg)

	Somalisch	autochtoon
in NL geboren of voor 13de in NL gekomen	47	-
migratieleeftijd tussen 13-18 jaar	24	-
migratieleeftijd tussen 19-35 jaar	17	-
migratieleeftijd 36 jaar en ouder	8	-

Bron: SCP/CBS (SIM'15)

Bij migranten die voor 1998 naar Nederland zijn gevlucht, is het beeld wat minder ongunstig. Zij zijn gemiddeld hoger opgeleid dan de andere migratiecohorten (zie hoofdstuk 3). Hoogopgeleide Somalische Nederlanders hebben in vergelijking met andere Somalische Nederlanders vaak betaald werk. Het deel dat hoogopgeleid is, is echter beperkt (zie hoofdstuk 3). De Somalische Nederlanders die in Nederland zijn geboren of hier op jonge leeftijd naartoe zijn gekomen, hebben vaker werk dan degenen die hier op latere leeftijd naartoe zijn gekomen. Slechts 8% van degenen die ouder dan 35 jaar waren toe ze naar Nederland migreerden, heeft betaald werk.

Afname in betaald werk door de tijd

Op basis van Survey Integratie Migranten is het niet mogelijk om ontwikkelingen in de arbeidsmarktparticipatie van de groep Somalische Nederlanders te laten zien. Hiervoor gebruiken we de Enquête Beroepsbevolking (EBB). Het aantal Somalische respondenten is per jaargang beperkt (zie tabel B5.2 en B5.3 in de bijlage voor de exacte aantallen). Om dit te ondervangen, nemen we respondenten uit drie opeenvolgende jaren samen. In figuur 5.1 is het gemiddelde deel met betaald werk over een periode van drie jaar weergegeven.
Tot de periode 2008-2010 is sprake van een aanzienlijke toename in de nettoparticipatie van Somalische Nederlanders. Nadien is de nettoparticipatie gedaald: van 43% (2007-2009) naar 31% (2014-2016). Dit kan meerdere redenen hebben. De eerste is een effect van de economische crisis; de tweede is dat de samenstelling van de groep Somalische Nederlanders als geheel is veranderd (instroom van lager opgeleide migranten). Ook bij de totale groep niet-westerse migranten is de nettoparticipatie gedurende deze jaren afgenomen, maar veel minder sterk. Het aantrekken van de economie in de laatste jaren zien we niet terug in een toename van de nettoparticipatie van de groep Somalische Nederlanders. Bij de andere groepen zien we deze evenmin, wat ook te maken heeft met het weergeven van voortschrijdende gemiddelden over drie jaar.

Figuur 5.1

Nettoparticipatie (drie jaar gemiddelden)[a], naar herkomst, 15-64 jaar, 2003-2016 (in procenten)

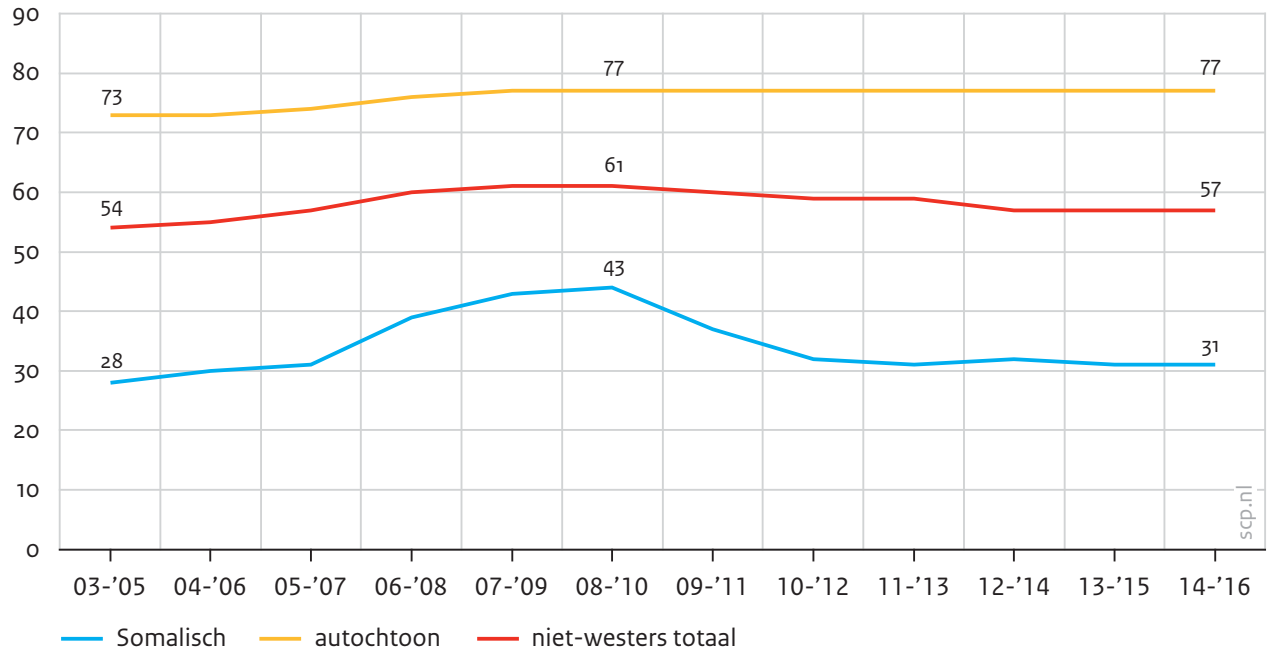

a Ten minste driehonderd respondenten per meting (zie tabel B5.3 in de bijlage voor details).

Bron: CBS (EBB'03-EBB'16)

Nog altijd hoge werkloosheid

Tijdens de economische crisis is de werkloosheid van Somalische Nederlanders toegenomen (zie figuur 5.2). Werkloosheidsverschillen zijn sinds 2007-2009 niet alleen toegenomen ten opzichte van autochtone Nederlanders, maar ook in vergelijking met de totale groep niet-westerse migranten. Ongeveer één op de drie Somalische Nederlanders (34%) is in de periode 2014-2016 werkloos. De werkloosheid is ruim twee keer zo hoog als bij de totale groep niet-westerse migranten en bijna zes keer zo hoog als bij autochtone Nederlanders.

Figuur 5.2 laat zien dat de schommelingen in werkloosheid groot zijn bij de Somalische Nederlanders. Dit kan deels te maken hebben met een relatief sterke afhankelijkheid van de conjunctuur, maar ook met de relatief beperkte omvang van de steekproef; hierdoor kunnen fluctuaties tussen de jaren sterker zijn. Dit laat onverlet dat het beeld over de hele periode kraakhelder is: het werkloosheidspercentage onder Somalische Nederlanders is structureel aanzienlijk hoger – vaak twee keer of zelfs meer – dan onder de totale groep niet-westerse migranten.

Figuur 5.2
Werkloosheid[a] (drie jaar gemiddelden), naar herkomst, 15-64 jaar, 2003-2016 (in procenten)

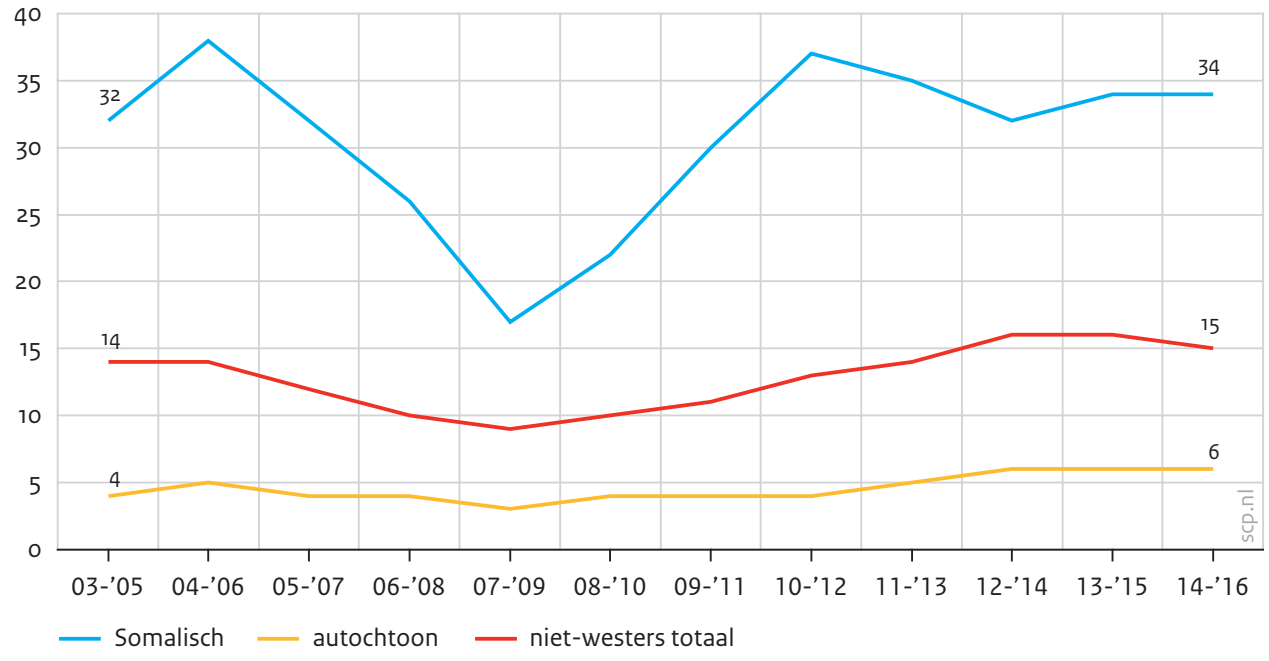

a Ten minste 140 respondenten per meting (zie tabel B5.3 in de bijlage voor details).

Bron: CBS (EBB'03-EBB'16)

5.3 Kenmerken van werkende Somalische Nederlanders

We kijken nu in meer detail naar de Somalische Nederlanders met betaald werk. In de survey is het aantal werkende Somalische Nederlanders beperkt, zodat uitsplitsingen niet altijd goed mogelijk zijn.[3]

Slechts een derde van de werkende Somalische Nederlanders heeft een voltijdbaan

In figuur 5.3 is de omvang van de banen in aantal uren (volgens het contract) weergegeven. Van de Somalisch-Nederlandse werknemers heeft ongeveer een derde (33%) een voltijdbaan; bij autochtone werknemers geldt dit voor bijna de helft (48%). Ook bij de grootste vier niet-westerse migrantengroepen ligt het aandeel voltijdbanen rond de helft (zie B5.5). Somalische Nederlanders zijn vaak werkzaam in een kleine baan. Bijna een derde (31%) van hen heeft een baan van minder dan twaalf uur per week. Bij werkende autochtone Nederlanders geldt dit voor ongeveer één op de acht (12%).
Bij de Somalisch-Nederlandse werkenden is in vergelijking met autochtone Nederlandse werkenden een relatief groot deel schoolgaand (49% versus 15%). Voor niet-schoolgaande werkenden zijn de verschillen in voltijdwerk tussen autochtone en Somalische Nederlanders geringer, waarbij moet worden aangetekend dat de aantallen relatief klein zijn.

Figuur 5.3

Aantal werkuren volgens contract, Somalische[a] en autochtone Nederlanders, 15-64 jaar, 2015 (in procenten)

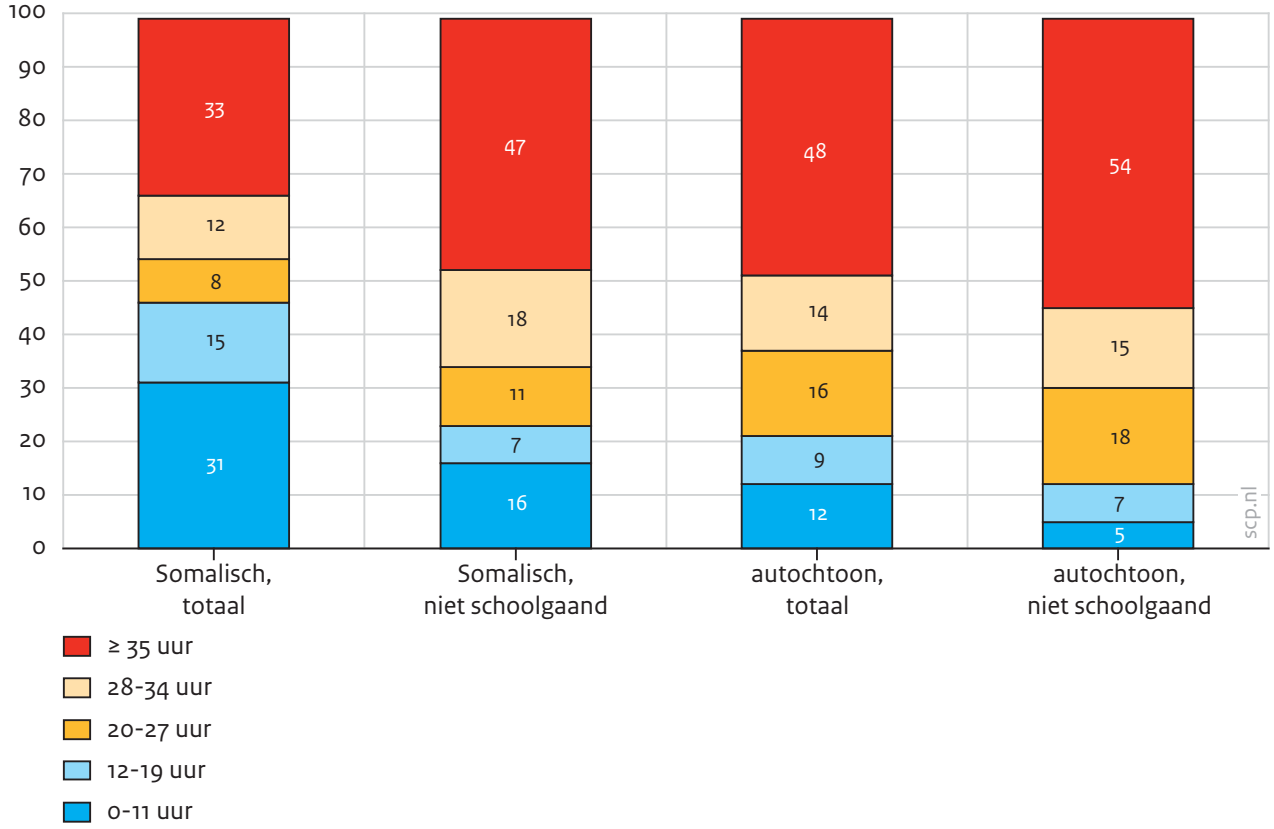

a Er zijn 68 werkende Somalische Nederlanders die schoolgaand zijn en 78 werkende Somalische Nederlanders die niet-schoolgaand zijn.

Bron: SCP/CBS (SIM'15)

Vooral mannen, ouderen en migranten met langere verblijfsduur werken voltijd

Net als bij autochtone Nederlanders zijn het bij de groep Somalische Nederlanders vooral mannen (43%) die werkzaam zijn in een baan van ten minste 35 uur per week (tabel 5.2). Van de werkzame Somalische Nederlanders die voor 1998 zijn gemigreerd, werkt meer dan de helft in een voltijdbaan. Zij zijn ouder en hebben al langer de tijd gehad om hun plek te vinden op de arbeidsmarkt. Daarnaast zijn zij als gezegd gemiddeld hoger opgeleid dan de andere migratiecohorten (zie hoofdstuk 3).

Tabel 5.2
Voltijdwerk, naar herkomst en achtergrondkenmerken, 15-64 jaar, 2015 (in procenten)

	totaal	man	vrouw	migratie vanaf 1998	migratie voor 1998
Somalisch[a]	33	43	15	25	53
autochtoon	49	76	19	-	-

a Het aantal respondenten van de subgroepen van werkende Somalische Nederlanders is: mannen (n = 88), vrouwen (n = 58), migratie vanaf 1998 (n = 63), migratie voor 1998 (n = 59).

Bron: SCP/CBS (SIM'15)

Meerderheid van Somalische Nederlanders afhankelijk van flexwerk

Het grootste deel van de Somalisch-Nederlandse werkenden heeft geen vast werk. Bijna drie op de vijf Somalisch-Nederlandse werknemers hebben een flexibele arbeidsrelatie (59%) (tabel 5.3). Dat is bijna drie keer zo veel als bij autochtone werkenden (22%). Het is ook meer dan bij de grote vier niet-westerse migrantengroepen (zie tabel B5.6 in de bijlage). Daar varieert het aandeel flexwerkers van 26% bij de Surinaamse Nederlanders tot 37% bij de Marokkaanse Nederlanders.

Tabel 5.3
Flexwerk, naar herkomst en achtergrondkenmerken, 15-64 jaar, 2015 (in procenten)

	totaal
Somalisch	59
autochtoon	22

Bron: SCP/CBS (SIM'15)

Somalische Nederlanders zelden in hogere functies

Het beroepsniveau brengen we in beeld aan de hand van de International Standard Classification of Occupations (ISCO).[4] De ISCO is een classificatie van beroepen op grond van overeenkomst qua niveau en specialisatie van de vaardigheden die nodig zijn om het beroep uit te oefenen. De ISCO wordt veel gebruikt in (internationaal vergelijkend) onderzoek en kan worden teruggebracht tot vier overkoepelende categorieën. In figuur 5.4 is het beroepsniveau te zien van de diverse herkomstgroepen, waarbij niveau 1 het laagste niveau is en niveau 4 het hoogste.
Weinig Somalische Nederlanders oefenen een beroep uit op het hoogste beroepsniveau (13%). Dit aandeel is vergelijkbaar met dat bij Turkse en Marokkaanse Nederlanders, maar bijvoorbeeld aanzienlijk kleiner dan bij Surinaamse (23%) en Antilliaanse (21%) Nederlanders. Bij autochtone Nederlanders is het deel van de werkenden dat werkzaam is op het hoogste niveau ongeveer twee keer zo hoog (28%). Een derde van de groep Somalische Nederlanders is werkzaam op het laagste beroepsniveau, dit is aanzienlijk

hoger dan bij de autochtone, Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders. Van de hier onderzochte groepen is het beroepsniveau van de werkende Somalische Nederlanders redelijk vergelijkbaar met dat van de Turkse en Marokkaanse Nederlanders.

Figuur 5.4
Beroepsniveau, naar herkomst en achtergrondkenmerken, 15-64 jaar, 2015 (in procenten)

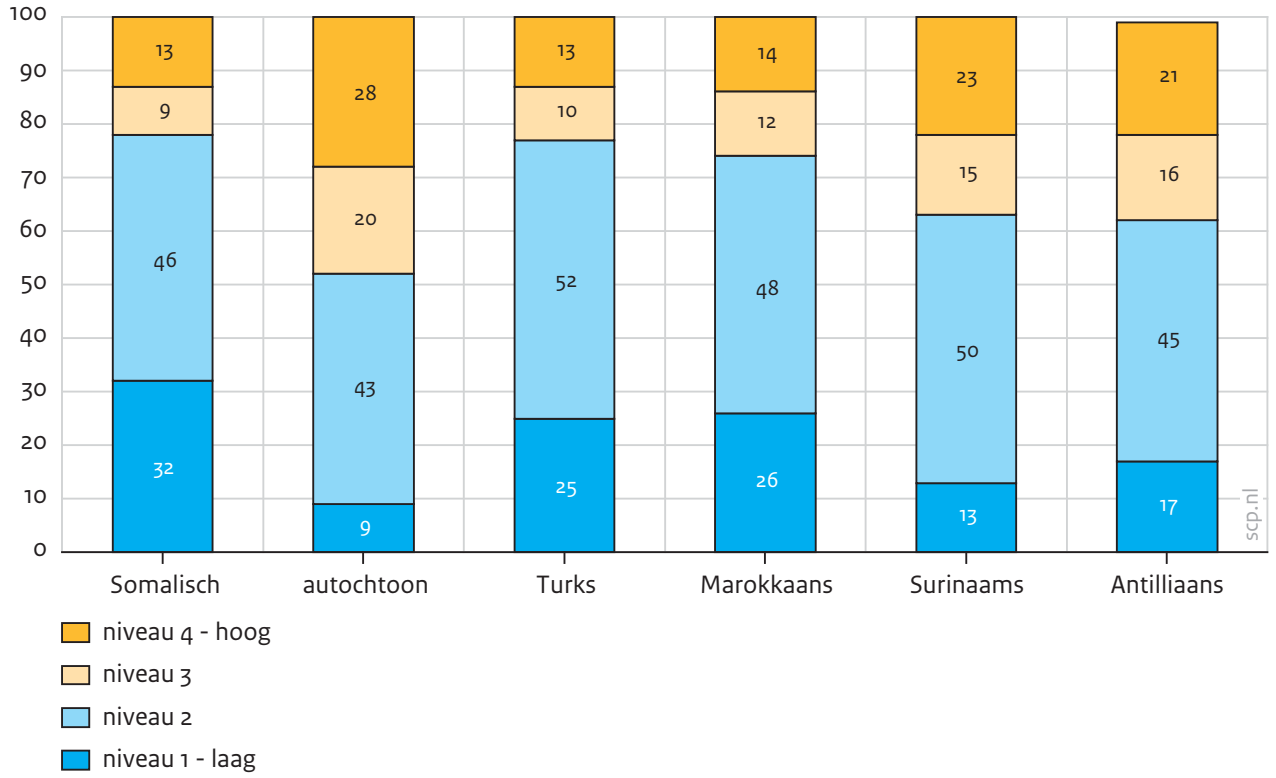

Bron: SCP/CBS (SIM'15)

Arbeidsomstandigheden

Het werken op een hoger beroepsniveau gaat vanzelfsprekend samen met een hoger loon, maar is ook van invloed op de omstandigheden waarin het werk wordt verricht. Uit eerder onderzoek kwam naar voren dat niet-westerse migranten ongunstigere arbeidsomstandigheden ervaren dan autochtone Nederlanders (Van den Eerenbeemt et al. 2016). Het verschil betrof vooral psychosociale risico's, zoals burn-outklachten en het ervaren van minder steun van leidinggevenden, en had in mindere mate betrekking op verschillen in ervaren fysieke arbeidsrisico's. Ook ervaren relatief veel 'overig' niet-westerse migranten een slechte aansluiting tussen de functie-eisen en de kwalificaties van de medewerkers (Van den Eerenbeemt et al. 2016). Op de psychosociale kanten van het werk kunnen we hier niet ingaan, omdat deze ontbreken in de Survey Integratie Migranten 2015. We richten ons op drie fysieke aspecten van het werk: het uitoefenen van gevaarlijk werk, lichamelijk zwaar werk en erg snel werk.

Figuur 5.5
Arbeidsomstandigheden, naar herkomst, 15-64 jaar, 2015 (in procenten)

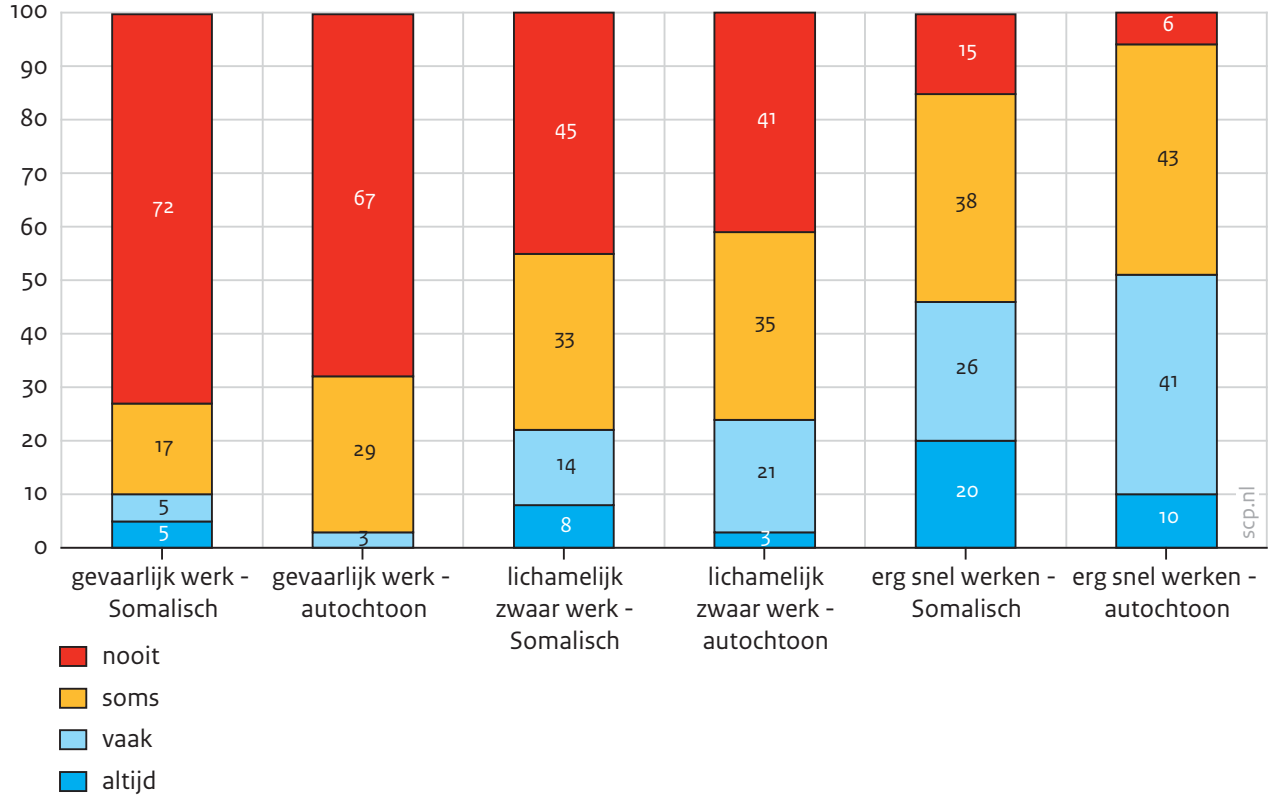

Bron: SCP/CBS (SIM'15)

Somalische Nederlanders ervaren niet eenduidig zwaardere arbeidsomstandigheden dan autochtone Nederlanders (zie figuur 5.5). Van de Somalisch-Nederlandse werkenden geeft 5% aan altijd gevaarlijk werk te doen, rapporteert 8% altijd lichamelijk zwaar werk te verrichten en geeft 20% aan altijd erg snel te moeten werken. Deze aandelen liggen bij de autochtone werkenden lager (respectievelijk 0%, 3% en 10%). Het deel dat aangeeft nooit gevaarlijk, fysiek zwaar of snel werk te verrichten, is bij de Somalische Nederlanders echter ook groter.

Weinig zelfstandig ondernemerschap bij de groep Somalische Nederlanders

Het zelfstandig ondernemerschap kan een aantrekkelijk alternatief zijn voor het werken in loondienst, met name wanneer de aansluiting op de arbeidsmarkt moeizaam verloopt. Voor migranten kunnen de vaak geringe waarde van diploma's uit het herkomstland, het niet goed spreken van de Nederlandse taal en/of arbeidsmarktdiscriminatie drempels vormen bij het vinden van een (passende) baan (Kanas et al. 2009; Aldrich en Waldinger 1990). Het spreken van de herkomsttaal kan voor het ondernemerschap juist een voordeel zijn bij het in contact komen met werknemers, klanten en leveranciers uit de eigen herkomstgroep. Voor de samenleving kan het migrantenondernemerschap bijdragen aan innovatie, het creëren van nieuwe banen en het bevorderen van diversiteit (Ottaviano en Peri 2006; Glaeser et al. 2001). Over het zelfstandig ondernemerschap bij Somalische Nederlanders is

niet veel bekend. Op basis van gegevens uit de registers van de Kamer van Koophandel bleek dat in 2008 minder dan 1% van de Somalische Nederlanders geregistreerd stond als zelfstandig ondernemer (Dagevos 2011). Dit was veel minder dan bij autochtone Nederlanders (7%) en ook veel minder dan bij migranten uit andere vluchtelingengroepen zoals Iraanse, Irakese en Afghaanse Nederlanders (respectievelijk 7%, 5%, en 6%).
Het zelfstandig ondernemerschap stellen we hier vast op basis van de Survey Integratie Migranten 2015. Aan personen met betaald werk is gevraagd of ze in loondienst werken of werkzaam zijn als zelfstandige (zie figuur 5.6). Somalisch-Nederlandse werkenden zijn ongeveer de helft minder vaak zelfstandig ondernemer (7%) dan autochtone werkenden (15%) en ook minder vaak dan andere niet-westerse groepen. Dit lijkt voor een belangrijk deel te maken te hebben met het relatief grote deel schoolgaanden onder de Somalisch-Nederlandse werkenden (zie tabel B5.7 in de bijlage). Uit eerder onderzoek kwam daarnaast naar voren dat veel Somalische Nederlanders de ingewikkelde Nederlandse regelgeving aanvoeren als reden om geen eigen bedrijf op te zetten, hoewel ze dit wel graag zouden willen doen (Klaver et al. 2010; Van den Reek en Hussein 2003). De vraag naar diploma's en de vele regels en vergunningen maken het – zo zeggen de geïnterviewde Somalische Nederlanders uit deze studie – moeilijk om een plan uit te voeren. Uit eerder (kwalitatief) onderzoek kwam naar voren dat een van de redenen dat het Verenigd Koninkrijk een jaar of tien geleden zo aantrekkelijk was voor Somalische Nederlanders te maken had met de flexibele wetgeving voor kleine ondernemers (Klaver et al. 2010; Van den Reek en Hussein 2003).
Tegelijkertijd lijkt het aandeel zelfstandigen binnen de groep Somalische Nederlanders te zijn toegenomen in vergelijking met 2008 (Dagevos 2011). Deze conclusie dient met de nodige voorzichtigheid te worden geïnterpreteerd vanwege de beperkte vergelijkbaarheid van de verschillende cijfers door het gebruik van verschillende bronnen. Het past wel binnen de algemene trend naar een toename van het aantal zelfstandigen in Nederland (CBS 2016). Sinds begin deze eeuw is met name het aantal zzp'ers (zelfstandigen zonder personeel) vrijwel voortdurend gestegen.

Figuur 5.6
Zelfstandigen, naar herkomst en achtergrondkenmerken, 15-64 jaar, 2015 (in procenten)

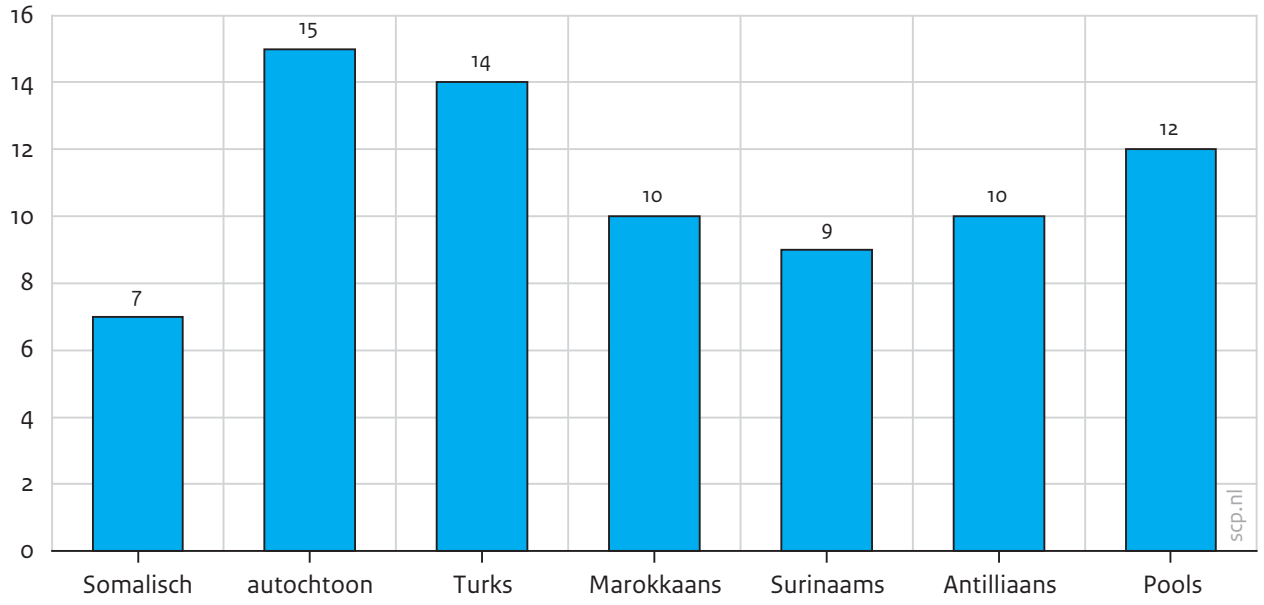

Bron: SCP/CBS (SIM'15)

5.4 Bijstand en inkomen

Uit eerder onderzoek kwam naar voren dat de bijstandsafhankelijkheid van Somalische migranten en andere migranten uit vluchtelingengroepen bijzonder hoog is (Dourleijn en Dagevos 2011; CBS 2016c). Een groot deel vindt geen aansluiting op de arbeidsmarkt. In kader 5.2 wordt toegelicht wat we precies bedoelen met de bijstand.

Kader 5.2 Bijstand

We rapporteren hier over personen met een uitkering op grond van de Wet werk en bijstand (Wwb t/m 2014) en de Participatiewet (vanaf 2015). Het recht op bijstand is verbonden aan een aantal voorwaarden. Men moet minimaal 18 jaar oud zijn en rechtmatig in Nederland wonen. Er zijn eisen aan het inkomen en het vermogen, bijvoorbeeld het spaargeld en de overwaarde van een huis. Het bedrag dat men maximaal aan vermogen mag bezitten is afhankelijk van de leefsituatie. Dit wordt bezien op huishoudniveau; het inkomen en vermogen van partners of anderen met wie een gezamenlijk huishouden wordt gevoerd tellen mee. Ook mag men niet in aanmerking komen voor een andere uitkering. Mensen die in de gevangenis of een huis van bewaring zitten, hebben geen recht op bijstand. Ook is er een verplichting om mee te doen aan activiteiten die de gemeente aanbiedt om werk te vinden.
De leefsituatie is van belang voor het recht op en de hoogte van de bijstandsuitkering. Als twee samenwonende partners voldoen aan de voorwaarden voor het recht op bijstand kunnen zij recht hebben op een bijstandsuitkering voor een gezin. Beide partners hebben dan volgens de statistieken een bijstandsuitkering. Nadat een bijstandsuitkering is aangevraagd, moet eerst 28 dagen zelf gezocht worden naar werk of een opleiding (de zoekperiode/inspanningsperiode). Voor jongeren tot 27 jaar geldt deze zoekperiode altijd, voor personen van 27 jaar of ouder beslist de gemeente

of de zoekperiode geldt. Na deze periode bepaalt de gemeente of iemand een bijstandsuitkering krijgt.
Op 1 januari 2017 is de bijstandsnorm voor personen van 21 jaar tot de pensioengerechtigde leeftijd 982,79 euro voor alleenstaanden en 1403,98 euro voor samenwonende partners. Voor personen van 18, 19 en 20 jaar is de bijstand minder hoog, omdat ouders dan nog financieel verantwoordelijk zijn.

Meer dan de helft van de Somalische Nederlanders heeft een bijstandsuitkering

Uit tabel 5.4 komt naar voren dat meer dan de helft van de Somalische Nederlanders (52%) een bijstandsuitkering heeft. Bij de totale groep niet-westerse migranten is dit aanzienlijk minder vaak zo (15%). Bij de grote vier niet-westerse migrantengroepen varieert de bijstandsafhankelijkheid bijvoorbeeld tussen de 10% en 16% (zie tabel B5.8 in de bijlage). Onder autochtone Nederlanders is het deel dat in de bijstand zit veel kleiner (2%). Er zijn ook grote verschillen tussen migrantengroepen waarvan een groot deel hier als asielzoeker is gekomen (zie tabel B5.7 in de bijlage). Bij de Iraanse en Afghaanse Nederlanders is het aandeel met een bijstandsuitkering ongeveer een kwart, bij de Irakese Nederlanders iets meer dan een derde. Bij de Syrische (57%) en Eritrese Nederlanders (65%) is het deel met een uitkering groter dan bij Somalische Nederlanders. Het grootste deel van de migranten uit deze groepen is nog relatief kort in Nederland, waardoor verwacht kan worden dat de bijstandsafhankelijkheid afneemt (Klaver et al. 2014).
De bijstandsafhankelijkheid bij Somalische Nederlanders is toegenomen sinds de crisis – net als bij andere migrantengroepen (CBS 2016). In 2009 had 36% een bijstandsuitkering en in 2012 49% (Dagevos 2011; Huijnk et al. 2014). Ook hier kan echter de veranderde samenstelling van de groep als geheel een rol spelen.
De hoge bijstandsafhankelijkheid van Somalische Nederlanders heeft onder meer te maken met ongunstige kenmerken die vrij algemeen gelden voor migranten, zoals een gemiddeld lager opleidingsniveau, een beperktere beheersing van het Nederlands, de beperkte waarde van buitenlandse diploma's op de Nederlandse arbeidsmarkt en arbeidsmarktdiscriminatie. Daarbovenop komen de al eerder genoemde specifieke factoren die gelden voor vluchtelingen, zoals psychologische problemen, de door oorlog vaak langdurig onderbroken arbeidsloopbaan, de vlucht en de 'verloren' tijd tijdens de asielprocedure (Bakker 2016). Ook lijken culturele opvattingen over de rol van de vrouw en de (beperkte) oriëntatie op de arbeidsmarkt van invloed te zijn (Dagevos 2011). Veel Somalisch-Nederlandse vrouwen zijn streng praktiserende moslims. Zij denken duidelijk conservatiever over de positie van de vrouw en participeren minder op de arbeidsmarkt (Maliepaard en Gijsberts 2012).

Tabel 5.4

Personen met een bijstandsuitkering, 18-64 jaar, naar herkomst en achtergrondkenmerken, laatste september van 2015 (in procenten)

	totaal	man	vrouw	18-24 jaar	25-34 jaar	35-44 jaar	45 jaar en ouder	tweede generatie	migratie 2010-2015	migratie 2006-2009	migratie 1998-2005	migratie <1998
Somalisch	52	44	62	24	56	67	67	3	62	67	47	34
niet-westers totaal	15	13	16	5	13	17	20	6	21	20	18	14
autochtoon	2	2	3	1	2	3	3	-	-	-	-	-

Bron: CBS (Bijstandpersoon'15)

Gemiddeld inkomen zeer laag bij Somalische Nederlanders

Tot nu toe zagen we dat onder Somalische Nederlanders het aandeel werkenden laag is, de bijstandsafhankelijkheid hoog en dat werkenden vaak werkzaam zijn in tijdelijke, parttime banen op een laag niveau. Dit heeft vanzelfsprekend zeer negatieve gevolgen voor de inkomenspositie (zie tabel 5.4). In kader 5.3 is toegelicht op welke indicator van het inkomen wij ons richten.

Kader 5.3 Gestandaardiseerd besteedbaar huishoudinkomen

Het gestandaardiseerd besteedbaar huishoudinkomen is het brutojaarinkomen van alle leden van het huishouden, verminderd met betaalde inkomensoverdrachten, premies en belasting. De kinderbijslag en de toeslagen voor huur en zorg zijn hierin verrekend, maar de kinderopvangtoeslag niet. Dit bedrag wordt vervolgens gecorrigeerd voor verschillen in samenstelling en grootte van het huishouden en wordt aan iedere persoon van het betreffende huishouden toegekend (ontleend aan cbs.nl). Met 'inkomen' bedoelen we in dit hoofdstuk altijd het aan de persoon toegekende gestandaardiseerd besteedbaar huishoudinkomen van een jaar, tenzij expliciet anders is vermeld.

Het veelal ontbreken van betaald werk, de grote bijstandsafhankelijkheid en het gemiddeld lage beroepsniveau van werkenden vertalen zich inderdaad in een uitermate zwakke inkomenspositie van de Somalische Nederlander. Het gemiddelde inkomen (12.200 euro) bedraagt minder dan de helft dan dat van de autochtone Nederlanders (26.300 euro) (zie figuur 5.7). De inkomenspositie is ook ongunstig in vergelijking met de vier grootste niet-westerse groepen. Van die groepen is het inkomen van de Marokkaanse Nederlanders het laagst, maar dat inkomen ligt nog steeds 5.000 euro hoger dan dat van de Somalische Nederlanders.

Met name de inkomenspositie van jongere (11.500 euro) en recent gemigreerde Somalische Nederlanders (10.600 euro) is zorgwekkend. Ten opzichte van de andere migratiecohorten hebben de Somalische Nederlanders die het langste in Nederland wonen (voor 1998 gemigreerd) gemiddeld het hoogste inkomen (16.100 euro). Somalisch-Nederlandse vrouwen hebben gemiddeld een lager inkomen dan Somalisch-Nederlandse mannen, maar de verschillen naar geslacht zijn geringer dan bij autochtone Nederlanders.

Figuur 5.7
Gemiddeld gestandaardiseerd huishoudinkomen, naar herkomst, 2014 (in euro's x 1000)

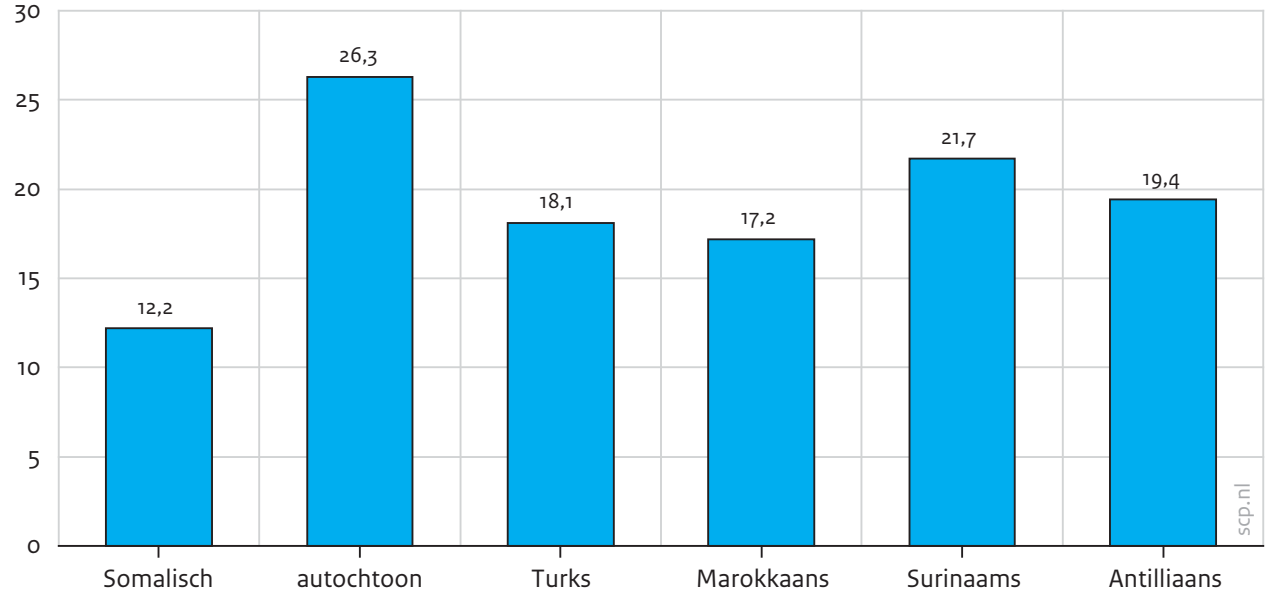

Bron: CBS (IPO'14)

Tabel 5.5
Gemiddeld gestandaardiseerd huishoudinkomen, naar herkomst en achtergrondkenmerken, 2014 (in euro's x 1000)

	Somalisch	autochtoon
man	12,3	26,8
vrouw	12,0	25,6
0-17 jaar	11,5	25,2
18-24 jaar	11,4	23,0
25-34 jaar	13,5	25,2
35-44 jaar	12,9	26,5
≥ 45 jaar	12,9	27,4
2010-2015	10,6	-
2006-2009	10,7	-
1998-2005	13,8	-
voor 1998	16,1	-

Bron: CBS (IPO'14)

Armoede

Het gemiddeld inkomen is een belangrijke graadmeter voor de inkomenspositie van een bepaalde groep. Tegelijkertijd is het ook belangrijk om inzicht te krijgen in het deel dat door een ondergrens van het inkomen heen zakt. Wij richten ons op de armoedegrens. Hiervan zijn verschillende definities en metingen. Het SCP hanteert het 'niet-veel-maar-toereikendcriterium' als een maatstaf voor armoede (zie kader 5.4).

Kader 5.4 Het niet-veel-maar-toereikendcriterium voor armoede

Het niet-veel-maar-toereikendcriterium is een maatstaf voor armoede. Deze weerspiegelt een aantal achterliggende aannames over armoede (Soede 2006). Armoede betreft ten eerste een toestand van personen en verwijst daarnaast naar een langer durende situatie. Het is deels een absoluut verschijnsel: armoede hangt uitsluitend af van het eigen budget, niet van dat van de rest van de bevolking. Tegelijkertijd kent armoede ook een relatief aspect. De minimaal noodzakelijk geachte uitgaven zijn afhankelijk van de tijd en plaats waarin men leeft. Ten slotte gaat het erom of iemand de mogelijkheid heeft om de noodzakelijke kosten te betalen, niet of hij dat ook daadwerkelijk doet. De grens voor het niet-veel maar-toereikendcriterium is ontwikkeld op basis van minimumvoorbeeldbegrotingen van het Nationale Instituut voor Budgetvoorlichting (NIBUD).
Het niet-veel-maar-toereikendbudget dekt de onvermijdelijke uitgaven voor voedsel, kleding en wonen plus enkele moeilijk vermijdbare uitgaven, zoals voor persoonlijke verzorging en onvergoede ziektekosten. Daarnaast biedt het enige ruimte voor bescheiden uitgaven voor sociale participatie, maar zonder luxe zoals een auto of een buitenlandse vakantie (Soede en Vrooman 2010).

Armoede en een laag inkomen gaan vanzelfsprekend hand in hand. In die zin is het niet verrassend dat het aandeel Somalische Nederlanders met een inkomen onder de armoedegrens relatief hoog is (figuur 5.8). Ook absoluut gezien is het aandeel Somalische Nederlanders dat in een arm huishouden leeft schrikbarend hoog. Ruim twee derde (68%) van de Somalische Nederlanders leeft onder de armoedegrens. Ter vergelijking: dit geldt voor slechts 5% van de autochtone Nederlanders en 21% van de totale groep niet-westerse migranten. Nog alarmerender is het beeld bij Somalisch-Nederlandse jongeren. Van de Somalisch-Nederlandse kinderen (<18 jaar) jaar leeft maar liefst 82% in een arm huishouden.

Figuur 5.8
Armoede, naar herkomst, 2014 (in procenten)

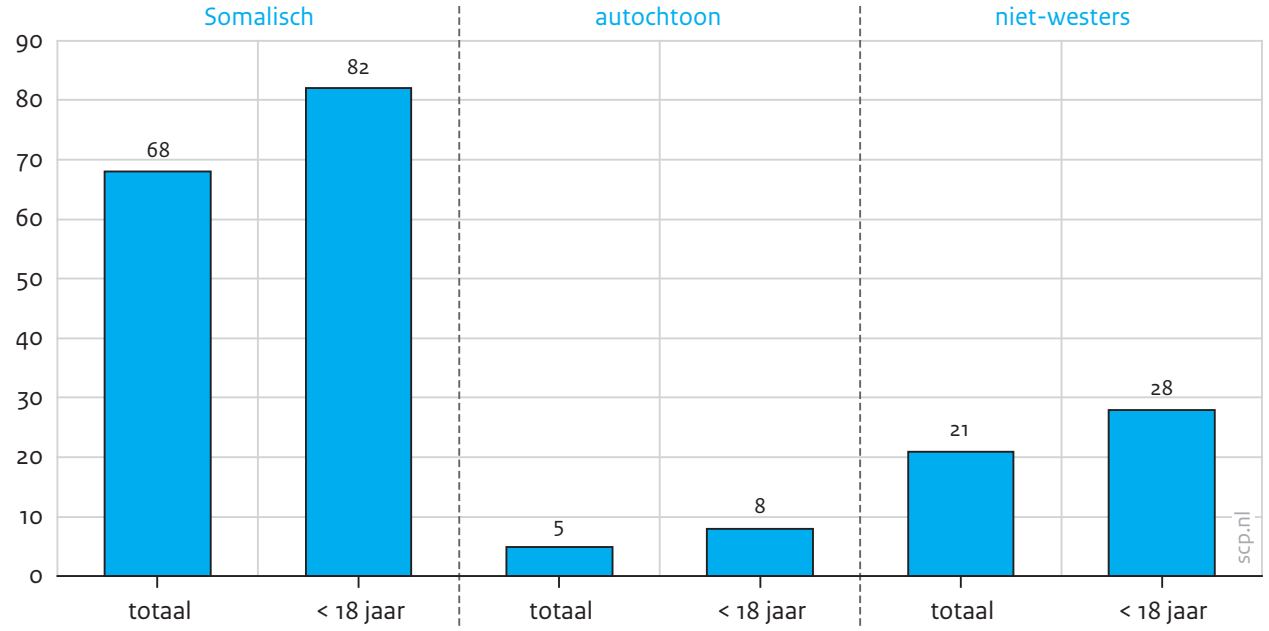

Bron: CBS (IPO'14)

Schuldenproblematiek

Uit eerder onderzoek bleek dat veel Somalische Nederlanders kampen met schuldenproblematiek (Moors et al. 2009; Klaver et al. 2010). Dit heeft niet alleen te maken met het lage inkomen. Veel Somalische Nederlanders blijken financiële verplichtingen te voelen jegens achtergebleven familieleden. Dit maakt het krappe budget nog beperkter. Bij de schuldenproblematiek spelen mogelijk ook beperkte budgettaire vaardigheden (bijvoorbeeld een financiële planning kunnen maken) een rol (Nijenhuis en Van Liempt 2014; Klaver et al. 2010), zoals de experts van de gemeente Tilburg signaleren:

I: Je noemt schulden, dat zien we ook terug, waar heeft dat mee te maken?
R: Met een culturele overgang. Men komt van een samenleving waar maar weinig beschikbaar is en men van dag tot dag moet leven naar een samenleving met overvloed waar een meer planmatige manier van besteden noodzakelijk is. Als je uit Somalië komt en je hebt geen geld, maar er is ook niks te koop, dan heb je een heel ander leven. Maar als je hier ineens overladen wordt met mogelijkheden zonder dat je eigenlijk geld hebt, dan is het makkelijk schulden maken.
R2: Mensen krijgen de uitkering, zeg voor het gemak 1000 euro per maand, maar men vergeet dat daar ook de huur, zorgverzekering, daar gaan een heleboel kosten vanaf en dat is al...
R: Inderdaad, daar moet je ook een financiële planning voor maken.
R2: Dat zijn ze niet gewend.
R: Dat is ook niet te verwijten, dat moet ze gewoon geleerd worden, daarom hebben ze hulp nodig. (experts gemeente)

5.5 Verklaringen voor de achterstand in betaald werk

In de voorgaande hoofdstukken hebben we in kaart gebracht in welke mate Somalische Nederlanders beschikken over structurele en sociaal-culturele hulpbronnen. In deze paragraaf kijken we op welke manier de hulpbronnen samenhangen met de participatie in de Nederlandse samenleving. We analyseren de achtergronden van het al dan niet hebben van betaald werk in twee stappen. Eerst kijken we naar verschillen in betaald werk onder zowel autochtone Nederlanders als diverse migrantengroepen. Hierbij vergelijken we de positie van Somalische Nederlanders met die van autochtone Nederlanders en de vier grootste niet-westerse migrantengroepen (van Turkse, Marokkaanse, Surinaamse, Antilliaanse herkomst). Groepsverschillen in hulpbronnen liggen mogelijk ten grondslag aan groepsverschillen in arbeidsmarktparticipatie. We kijken hierbij naar vier typen hulpbronnen die elk staan voor een bepaalde vorm van kapitaal:

- opleidingsniveau (economisch kapitaal);
- opvattingen over man-vrouwrollen (cultureel kapitaal);
- contacten binnen en buiten de herkomstgroep (sociaal kapitaal);
- gezondheid (persoonlijk kapitaal).

Deze hulpbronnen kunnen de kansen van mensen, waaronder de kans op betaald werk, beïnvloeden (Vrooman 2014). De verwachting is dat een hogere opleiding, een betere gezondheid, meer egalitaire opvattingen over man-vrouwrollen en meer sociale contacten de kans op betaald werk vergroten.
Naast deze vormen van kapitaal kijken we naar huishoudkenmerken (partner, thuiswonende kinderen) en geslacht. In de analyses wordt verder gecontroleerd voor leeftijd, het al dan niet nog op school zitten en gemeentegrootte.
In de tweede stap richten we ons alleen op de migrantengroepen. Hierdoor krijgen we een beter beeld van samenhang tussen betaald werk en migrantenkenmerken, zoals de verblijfsduur, generatie, identificatie als Nederlander, discriminatie, Nederlandse taalvaardigheid en het hebben van de Nederlandse nationaliteit. De beheersing van de Nederlandse taal is ook een belangrijke hulpbron voor het vinden (en uitoefenen) van betaald werk.
De verwachting is dat verblijfsduur en het opvolgen van de generaties de kans op betaald werk vergroten. Een belangrijk deel van dit effect zal verlopen via de diverse type hulpbronnen. Ook het hebben van de Nederlandse nationaliteit (voor asielmigranten) hangt positief samen met betaald werk (Maliepaard et al. 2017). Discriminatie kan enerzijds een belemmering vormen voor het vinden (of houden) van betaald werk. Anderzijds is het ook mogelijk dat mensen die zich op de arbeidsmarkt bevinden meer discriminatie-ervaringen opdoen, bijvoorbeeld in het contact met collega's, klanten of leidinggevenden – de al eerder genoemde paradox (zie hoofdstuk 4) dat degenen die meer in de samenleving staan ook meer te maken hebben met gevoelens van uitsluiting.
Om de onderlinge relaties te onderzoeken, maken we gebruik van multipele imputatie logistische regressie analyses.[5]

Verschillen in werk tussen Somalische Nederlanders en andere groepen beperkt verklaarbaar

De verschillen in betaald werk tussen Somalische Nederlanders enerzijds en autochtone Nederlanders en de vier grote migrantengroepen anderzijds kunnen maar beperkt worden verklaard door de hier onderzochte kenmerken (tabel 5.6, model 1b). Het effect van autochtoon versus Somalisch neemt slechts beperkt af van 2.28 naar 1.88. Ook het effect van het behoren tot een van de grote niet-westerse migrantengroepen versus tot de groep Somalische Nederlanders is in model 1b slechts een beetje kleiner dan in model 1a (respectievelijk 1.33 en 1.28).

De hypothesen over de invloed van de diverse kapitaalvormen worden hier (net als ook in veel eerder onderzoek onder migrantengroepen) grotendeels bevestigd. Zowel opleiding (economisch kapitaal) als fysieke en mentale gezondheid (persoonlijk kapitaal) en egalitaire opvattingen over man-vrouwrollen (cultureel kapitaal) hangen positief samen met het hebben van betaald werk. Uit tabel B5.9 blijkt dat bij mannen opvattingen over man-vrouwrollen geen effect hebben op betaald werk, maar dat deze wel samenhangen met de arbeidsmarktparticipatie van vrouwen. We vinden weinig bewijs voor de invloed van sociaal kapitaal. Sociale contacten met autochtone Nederlanders vertonen (net) geen significant verband (p=.07) met betaald werk. Dit verband is er ook niet voor contacten met migranten. Ook als rekening wordt gehouden met allerlei kenmerken hebben vrouwen minder vaak betaald werk dan mannen. Daar komt bij dat het hebben van thuiswonende kinderen (alleen) een negatief effect heeft op het hebben van betaald werk van vrouwen (zie B5.11).

Nederlandse taalbeheersing en man-vrouw opvattingen van invloed op participatie

In model 2 zijn de specifieke migrantenkenmerken toegevoegd. Dat betekent dat autochtone Nederlanders hier buiten beschouwing worden gelaten. Verschillen tussen de groep Somalische Nederlanders en de vier grote migrantengroepen kunnen beter verklaard worden aan de hand van dit model: het effect in model 2b is .79, terwijl die in model 1b 1.22 was. Dit komt met name door verschillen in de beheersing van de Nederlandse taal. De in vergelijking met de andere migrantengroepen zwakkere beheersing van de Nederlandse taal van de Somalische Nederlanders heeft als gevolg dat zij minder vaak betaald werk hebben. Ook de migratiegeschiedenis speelt mee. Verblijfsduur is namelijk van invloed op het hebben van werk. Bij de Somalische Nederlanders is de verblijfsduur relatief kort. Recente migranten (2010-2015) hebben minder vaak betaald werk dan migranten die voor 2005 naar Nederland zijn gekomen.

Tabel 5.6
Betaald werk verklaard 15-64 jaar[a], 2015

	model 1 (n = 5188) (alle herkomstgroepen)		model 2 (n = 4362) (alleen migrantengroepen)	
	a) herkomst	b) volledig model	a) herkomst	b) volledig model
etnische groepen (Somalisch=ref.)				
autochtoon	2.28***	1.88***		
niet-westers	1.33***	1.28***	1.33***	.79***
kenmerken				
vrouw		-.64***		-.64***
partner		.53***		.66***
thuiswonend kind		-.21*		-.27**
opleiding		.24***		.21***
fysieke gezondheid		.02***		.02***
mentale gezondheid		.01***		.01***
man-vrouwattitudes		.25***		.25***
contacten met autochtone NL		-.02		-.00
contacten met herkomstgroep		.06		.05
migrantenkenmerken				
Nederlandse taalvaardigheid				.15**
discriminatie				.06
identificatie als Nederlander				-.05
Nederlandse nationaliteit				.25
verblijfsduur (ref = 2010-2015)				
2006-2009				.48
1998-2005				.83***
voor 1998				.86***
intercept	-1.11	-7.49	-1.11	-8.70

a In deze modellen is ook gecontroleerd voor leeftijd, leeftijd in het kwadraat, schoolgaand en gemeentegrootte (zie B5.11).
* p < 0,05
** p < 0,01
*** p < 0,001 (tweezijdig getoetst)

Bron: SCP/CBS (SIM'15)

Andere sociaal-culturele kenmerken, zoals identificatie als Nederlander, discriminatie en het hebben van de Nederlandse nationaliteit, zijn niet van invloed op de arbeidsmarktparticipatie. Tegelijkertijd is het zo dat het hebben van de Nederlandse nationaliteit wel positief samenhangt met betaald werk als we alleen de groep Somalische Nederlanders analyseren (zie tabel B5.9, model 3 in de bijlage). Dat ervaren discriminatie niet samen-

hangt met het hebben van betaald werk kan ermee te maken hebben dat enerzijds discriminatie het hebben van betaald werk bemoeilijkt, maar anderzijds juist het hebben van betaald werk migranten tot situaties kan leiden waarin migranten negatief bejegend worden, bijvoorbeeld bij klantencontact of in de interactie met collega's (zie ook hoofdstuk 4).

5.6 Informele participatie

Minder vrijwilligerswerk dan autochtone Nederlanders, maar wel toename

Een andere vorm van participatie in de Nederlandse samenleving is het verrichten van vrijwilligerswerk. Vrijwilligerswerk kan zowel voor de samenleving als voor de vrijwilligers zelf baten opleveren. Zo kunnen vluchtelingen de taal oefenen of (meer diverse) sociale contacten opdoen, wat de kans op het vinden van betaald werk kan vergroten. Andersom is het waarschijnlijk ook zo dat het spreken van de taal en het hebben van contacten met autochtone Nederlanders de bekendheid met vrijwilligerswerk en het doen daarvan bevordert.

Nederlanders met een Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en Antilliaanse achtergrond verrichten minder vrijwilligerswerk dan autochtone Nederlanders, ook wanneer rekening gehouden wordt met verschillen in achtergrondkenmerken (Van Houwelingen et al. 2016). Onbekendheid met het fenomeen vrijwilligerswerk en daarmee samenhangende verschillen in interpretatie van wat vrijwilligerswerk is zouden hierbij een rol kunnen spelen (Lindo et al. 1997). Migranten zijn ook minder vaak lid van verenigingen, en lidmaatschap is vaak een opstap voor het doen van vrijwilligerswerk (Van Houwelingen et al. 2016). De beheersing van de Nederlandse taal kan eveneens een barrière vormen, net als een mismatch in de manier waarop vrijwilligerswerk georganiseerd is (idem).

Van de Somalische Nederlanders heeft 30% in het jaar voorafgaand aan het onderzoek vrijwilligerswerk gedaan. Dat is vaker dan de vier grote migrantengroepen (Turkse herkomst: 18%; Marokkaanse herkomst: 22%; Surinaamse herkomst: 22%; Antilliaanse herkomst: 25%). Het is echter nog wel minder dan onder autochtone Nederlanders, van wie 37% in de afgelopen twaalf maanden vrijwilligerswerk heeft verricht.[6] In 2009 is ook gevraagd naar het verrichten van vrijwilligerswerk. Tussen 2009 en 2015 zien we een forse stijging in het aandeel Somalische Nederlanders dat vrijwilligerswerk doet: in 2009 deed nog maar 13% vrijwilligerswerk, in 2015 was dat 30%. Volgens een expert moet de verklaring mogelijk gezocht worden in de tegenprestaties die een gemeente aan bijstandsgerechtigden kan vragen sinds het invoeren van de Participatiewet (1 januari 2015). Het niet voldoen aan de gevraagde tegenprestatie kan consequenties hebben voor de hoogte van de uitkering.

> *R: Wij hebben een orale cultuur. Dus mensen vertellen aan elkaar dat als je een tegenprestatie doet, zoals vrijwilligerswerk, dat je dan niet bang hoeft te zijn voor je uitkering.* (medewerker Stichting Asiya)

Een andere mogelijke verklaring is dat in de vraagstelling in 2015 aan de verschillende voorbeelden van vrijwilligerswerk 'activiteiten voor de moskee' is toegevoegd. Het is mogelijk

dat meer mensen deze activiteiten daardoor herkennen als vrijwilligerswerk. Daarnaast zijn er verschillen in de samenstelling van de populaties van de bestanden uit 2009 en 2015. Zo bevat het bestand uit 2015 een groter aandeel Somalische Nederlanders die hier zijn gekomen toen ze tussen 19 en 35 jaar waren. In deze groep zien we een forse toename van het aandeel personen dat zegt vrijwilligerswerk te doen (van 15% in 2009 naar 34% in 2015). De migratieleeftijd verklaart het verschil in vrijwilligerswerk maar zeer beperkt. Het is dan ook aannemelijk dat de stijging vooral samenhangt met de verandering in beleidscontext (de tegenprestatie) en de beperkte verandering in de vraagstelling.

Hulpbronnen en vrijwilligerswerk

Vrijwilligerswerk wordt gezien als waardevolle vorm van maatschappelijke participatie, die een opstap zou kunnen zijn naar betaald werk (Baert en Vujic 2016) en meer diverse contacten (Wilson en Musick 1997). We wezen er al eerder op dat de relaties ook andersom kunnen lopen en dat gemengde sociale contacten en het hebben van werk een impuls kunnen zijn voor het verrichten van vrijwilligerswerk. Via dergelijke kanalen kan men immers kennismaken met het fenomeen vrijwilligerswerk, dat niet in alle etnische groepen als zodanig bestaat of bekend is (Rozema et al. 2016). In deze paragraaf kijken we naar die samenhang. We gaan na of Somalische Nederlanders die vrijwilligerswerk doen ook vaker betaald werk hebben, de Nederlandse taal beter beheersen, meer contact hebben met autochtone Nederlanders en een betere gezondheid hebben. Daarbij is dus onduidelijk in welke richting dit verband loopt.

Bivariate analyses wijzen uit dat Somalische Nederlanders vaker vrijwilligerswerk doen als ze tussen de 25 en 44 jaar oud zijn. Er is geen lineair verband met opleidingsniveau, noch met verblijfsduur of leeftijd van migratie. Ook vinden we geen lineair verband met Nederlandse taalbeheersing. Het is dus niet zo dat Somalische Nederlanders die de Nederlandse taal beter beheersen vaker vrijwilligerswerk doen. Wel is er een verband tussen het doen van vrijwilligerswerk en het contact met autochtone vrienden/kennissen: vrijwilligers hebben frequenter contact met autochtone vrienden/kennissen. Een dergelijk verband ontbreekt echter waar het contact met autochtone buren/buurtgenoten betreft. Het doen van vrijwilligerswerk en het hebben van betaald werk zijn niet aan elkaar gerelateerd. Volgens een expert is vrijwilligerswerk in het kader van een tegenprestatie voor de bijstandsuitkering te weinig gericht op het toeleiden naar betaald werk:

> *R: Zoals de tegenprestatie: de gemeente wil dat ze iets doen. Mensen doen dat dan, ook omdat ze dan denken dat hun uitkering dan halal is.*
> *I: O ja, ja, dan heb je hem verdiend zeg maar.*
> *R: Precies, je verdient het. Maar de tegenprestatie is vooral het bezighouden van mensen. Ik zou graag willen zien dat die tegenprestatie meer een structurele uitdaging geeft. Dat iemand straks zelfstandig kan werken. Maar het is alleen maar bedoeld om mensen bezig te houden. Elke keer komt er weer een nieuw project met een mooie naam, maar niemand gaat weg richting werk en dat is niet de bedoeling denk ik.* (medewerker Stichting Asiya)

Bijna drie op de tien verlenen mantelzorg

Een andere vorm van informele participatie is het verlenen van mantelzorg: het geven van hulp aan bekenden met gezondheidsproblemen. Somalische Nederlanders verlenen even vaak mantelzorg als Turkse en Marokkaanse Nederlanders (resp. 28%, 30% en 32%). Er is wel verschil met autochtone Nederlanders; zij verlenen vaker mantelzorg (41%). Een verklaring hiervoor kan zijn dat Somalische Nederlanders minder vaak familieleden in Nederland hebben die afhankelijk zijn van zorg – denk aan (groot)ouders (Van Houwelingen et al. 2016).

Mannen en vrouwen verrichten naar eigen zeggen evenveel mantelzorg (figuur 5.9). Dat is een opvallend gegeven, gezien de opvattingen over genderrollen waarbij met name vrouwen de zorg hebben voor kinderen en huishouden. Verschillende experts herkennen dit beeld dan ook niet direct. Volgens hen nemen met name vrouwen de zorg voor anderen op zich. Wellicht hebben de respondenten een brede opvatting van mantelzorg en denken zij daarbij ook aan bijvoorbeeld vertalen en tolken, helpen bij contacten met instanties, mensen ergens naartoe brengen of meegaan naar het ziekenhuis.

> *R: Het zit in de Somalische cultuur dat je mensen helpt. De laatste jaren is de maatschappij harder geworden voor Somaliërs. Heel veel vormen van begeleiding zijn minder geworden. Vroeger had je allerlei instanties waar je terecht kon, bijvoorbeeld bij Vluchtelingenwerk. Dat is minder geworden en daarom helpen Somaliërs elkaar meer. Iedereen die de taal spreekt, helpt wel met tolken of doet een telefoontje. En niet iedereen heeft een auto, dus je brengt ook wel mensen ergens naartoe of je gaat mee naar het ziekenhuis.* (medewerker stichting Somaliland)

Naar leeftijd vinden we evenmin een significant verschil, maar naar migratieperiode wel: degenen die tussen 2006 en 2009 naar Nederland kwamen, geven significant minder aan mantelzorg te verlenen dan degenen die eerder naar Nederland kwamen. Lager opgeleiden verlenen minder mantelzorg dan degenen die meer dan basisonderwijs hebben afgerond. Tot slot zien we dat degenen die naar Nederland kwamen toen ze tussen 19 en 35 jaar waren minder mantelzorg verlenen dan degenen die op jongere leeftijd arriveerden (maar dus niet minder dan degenen die bij de migratie al ouder waren dan 36). Degenen die als minderjarige naar Nederland zijn gekomen, hebben waarschijnlijk vaker ouders die in Nederland wonen, waardoor zij meer 'gelegenheid' hebben om mantelzorg te verlenen dan degenen die als volwassene naar Nederland zijn gekomen. Wanneer we Somalische Nederlanders die als minderjarige naar Nederland zijn gekomen vergelijken met autochtone Nederlanders vinden we geen verschil in de mate waarin zij mantelzorg verlenen. Dit duidt erop dat de gelegenheid om mantelzorg te verlenen een rol speelt in het verschil tussen Somalische en autochtone Nederlanders.

Figuur 5.9
Verlenen van mantelzorg, naar achtergrondkenmerken, 2015 (in procenten)

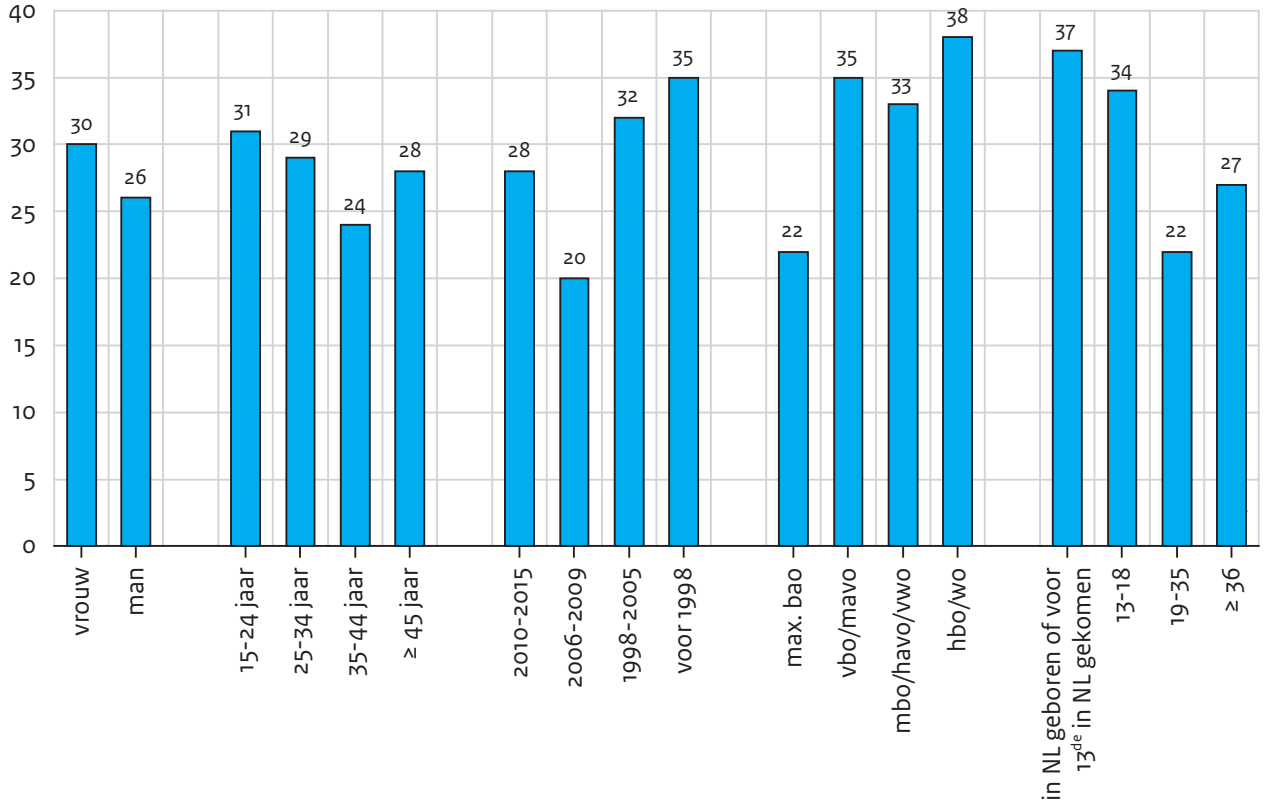

Bron: SCP/CBS (SIM'15)

5.7 Conclusie

De arbeidsmarktpositie van Somalische Nederlanders is niet rooskleurig: er is sprake van weinig betaald werk, hoge werkloosheid en grote bijstandsafhankelijkheid. Deze groep heeft niet alleen een grote achterstand ten aanzien van autochtone Nederlanders, maar ook ten aanzien van andere migrantengroepen. De verschillen met andere groepen kunnen niet goed verklaard worden, hoewel duidelijk is dat verschillen in hulpbronnen (economisch, cultureel en fysiek) hierbij een rol spelen. De startpositie van veel Somalische Nederlanders van de eerste generatie was, mede door de langdurige oorlog in het herkomstland, erg slecht. De grote afstand tot de arbeidsmarkt heeft onder meer te maken met het gemiddeld lage onderwijsniveau, de beperkte beheersing van het Nederlands, de weinige relevante arbeidservaring en de slechte psychische gezondheid (Bakker 2016). Daarnaast is het waarschijnlijk dat de beperkte arbeidsmarktoriëntatie participatie in de weg staat. Voor vrouwen blokkeren bijvoorbeeld traditionele opvattingen over man-vrouwrollen de participatie op de arbeidsmarkt (Gijsberts en Dagevos 2015). Wat wellicht ook meespeelt bij de arbeidsoriëntiatie is dat het zicht op een goede baan voor veel Somalische Nederlanders zeer beperkt is. Betaald werk kan zelfs leiden tot de armoedeval; de extra inkomsten uit arbeid wegen dan niet of nauwelijks op tegen het verlies aan subsidies. Een dergelijk scenario is voor veel Somalische Nederlanders reëel en kan de stap naar

de arbeidsmarkt verhinderen. Tegelijkertijd moet 'de samenleving' deze groep kansen bieden. Arbeidsmarktdiscriminatie en vooroordelen bemoeilijken de toegang tot en de doorstroming op de arbeidsmarkt van Somalische Nederlanders (en andere migrantengroepen). Ook kan de perceptie dat zij toch geen optimaal rendement uit hun opleiding zullen halen jongeren ontmoedigen om door te leren of zich sterk te richten op de arbeidsmarkt.
De zwakke arbeidsmarktpositie heeft vanzelfsprekend grote gevolgen voor de inkomenspositie; het gemiddeld inkomen van Somalische Nederlanders is zeer laag en de armoede is groot. Een zeer groot deel van de Somalisch-Nederlandse kinderen groeit op in armoede. Het lage inkomen gaat vaak gepaard met beperkte budgetaire vaardigheden, waardoor de toch al krappe financiele situatie nog verder verslechtert (Nijenhuis en Van Liempt 2014; Klaver et al. 2010).
De positie van werkende Somalische Nederlanders is ook ongunstig. Het kleine deel dat werk verricht, is vaak afhankelijk van flexcontracten en werkzaam in kleine banen op een laag niveau. Degenen die het slechtst waren toegerust voor de arbeidsmarkt zijn tijdens de crisis waarschijnlijk als eerste hun baan kwijtgeraakt. Het arbeidspotentieel dat op dit moment aan de kant staat, is wat dat betreft waarschijnlijk niet hoog. Ook het zelfstandig ondernemerschap, dat als alternatief kan dienen wanneer de aansluiting op de reguliere arbeidsmarkt moeizaam verloopt, is beperkt.

Wat betreft het verrichten van vrijwilligerswerk, een andere vorm van participatie, is er enige achterstand op autochtone Nederlanders: 38% van de autochtone en 30% van de Somalische Nederlanders heeft in de afgelopen twaalf maanden vrijwilligerswerk gedaan. Somalische Nederlanders doen daarmee vaker vrijwilligerswerk dan de klassieke migrantengroepen. De laatste jaren lijken Somalische Nederlanders een inhaalslag te hebben gemaakt: in 2009 deed nog maar 13% vrijwilligerswerk. Mogelijk houdt deze toename verband met de tegenprestatie die door gemeenten aan bijstandsgerechtigden kan worden gevraagd.
Somalische Nederlanders verlenen even vaak als Turkse en Marokkaanse Nederlanders mantelzorg, maar minder vaak dan autochtone Nederlanders. Dit hangt zeer waarschijnlijk samen met de afwezigheid van familieleden die zorg behoeven. De familie van vluchtelingen woont minder vaak in hetzelfde land, zodat er minder 'gelegenheid' is voor het verlenen van mantelzorg.
Het doen van vrijwilligerswerk wordt vaak aangeprezen als opstap naar andere hulpbronnen, zoals een betere taalbeheersing en diversere contacten, of andere vormen van participatie, zoals betaald werk. Bij de Somalische Nederlanders vinden we alleen dat vrijwilligers frequenter contact hebben met autochtone vrienden/kennissen, maar lijkt geen samenhang te bestaan met betaald werk of Nederlandse taalbeheersing. Mogelijk zijn de hulpbronnen waarover Somalische Nederlanders beschikken zo beperkt (denk aan opleidingsniveau) dat doorstroming naar betaald werk ook vanuit vrijwilligerswerk nauwelijks een mogelijkheid is. De gemengde contacten wijzen er wel op dat het verichten van vrijwilligerswerk een manier is om in de Nederlandse samenleving te participeren. Het is echter de vraag of dat dan een eindstation is en – als dat het geval is – of mensen zich

voldoende gewaardeerd weten om dit op de langere termijn vol te houden. Vluchtelingen verrichten vrijwilligerswerk namelijk vaak juist met het oog op het verrichten van betaald werk of om beschikbaarheid van hulpbronnen als contacten en taal te vergroten (Rozema et al. 2016). Een andere motivatie is iets terugdoen voor de Nederlandse samenleving. Het is onduidelijk hoe lang deze motivatie standhoudt als blijkt dat de toeleiding naar betaald werk beperkt is.

Noten

1 Sinds het oprekken van de pensioengerechtigde leeftijd worden soms ook personen van boven de 64 meegenomen in de cijfers van de nettoparticipatie. Aangezien de groep van 65 jaar en ouder weinig Somalische Nederlanders omvat, kiezen wij ervoor om deze leeftijdsgroep niet mee te nemen.

2 Tot 26 februari 2015 hanteerde het CBS de nationale definitie van nettoparticipatie en werkloosheid. Alleen personen met een baan van ten minste twaalf uur werden tot de werkzame beroepsbevolking gerekend.

3 We houden een ondergrens aan van ten minste vijftig respondenten per categorie waarover uitspraken worden gedaan. Zo vinden wij het niet betrouwbaar om uitspraken te doen over werkende Somalische Nederlanders van boven de 35, gezien het beperkt aantal respondenten (N=43), maar doen wij dit wel over bijvoorbeeld werkende Somalisch-Nederlandse vrouwen (N=58). Tegelijkertijd zullen we rapporteren wanneer een N tussen de 50 en 100 is om duidelijk te maken dat de bevindingen dan op een beperkt aantal waarnemingen gebaseerd zijn.

4 De internationale standaardberoepenclassificatie (ISCO) wordt gebruikt voor het classificeren van beroepen in een gedefinieerde set van groepen volgens de taken die verricht worden. De basiscriteria om het systeem te definiëren zijn het vaardigheidsniveau en de specialisatie die nodig zijn om de taken en plichten van de beroepen vakkundig uit te voeren. De ISCO'08 maakt het mogelijk om beroepen in te delen in vier overkoepelende niveaus van beroepsvaardigheden. Niveau 1 bestaat uit beroepen die gekenmerkt worden door de uitoefening van simpele of routinematige fysieke of handmatige activiteiten. De vereiste om dit soort beroepen goed uit te oefenen, is de voltooiing van het basisonderwijs of het begin van een basisopleiding bij het voortgezet onderwijs. Voorbeelden van beroepen op dit niveau zijn ongekwalificeerde arbeiders en bedienden. Het andere uiteinde van de classificatie is niveau 4. Beroepen op dit niveau worden gekarakteriseerd door het uitoefenen van taken die vaardigheden vergen zoals het oplossen van complexe problemen, besluitvorming en creativiteit gebaseerd op uitgebreide theoretische en feitelijke kennis in een gespecialiseerd veld. De kennis en vaardigheden die nodig zijn voor het competent uitoefenen van een beroep op dit niveau zijn over het algemeen verkregen aan de hand van een afgeronde opleiding in het hoger onderwijs voor vier tot zes jaar. Voorbeelden van beroepsgroepen op dit niveau zijn hogere kaderleden, bedrijfsleiders en specialisten in wetenschappelijke beroepen.

5 Het is een logistische regressie aangezien de afhankelijke variabele dichotoom van aard is (wel of geen werk). Multipele imputatie is een statistische methode voor het analyseren van incomplete data, dus data met ontbrekende waarden. Bij deze methode worden de ontbrekende waarden meerdere keren geschat en opgeslagen in verschillende complete datasets. Daarna worden al deze datasets apart geanalyseerd en vervolgens worden de resultaten gepooled (Rubin 1987).

6 Het rapport Integratie in zicht (Huijnk en Andriessen 2016) rapporteert een percentage van 38%. Het verschil wordt veroorzaakt door het gebruik van een andere weegfactor. In dit rapport maken we gebruik van een uitgebreidere weegfactor, waarvan bijvoorbeeld ook inkomen onderdeel uitmaakt. In het eerdere rapport is een weegfactor gebruikt die consistent was met de weegfactoren die in eerdere metingen zijn gebruikt.

6 Slot

Uit eerdere studies doemt een somber beeld op van de positie van Somalische Nederlanders in Nederland: een zwakke positie op de arbeidsmarkt, een ongunstige positie in het onderwijs en een hoge mate van armoede. Deze studie brengt de positie van Somalische Nederlanders opnieuw in kaart. We kijken naar hun deelname aan en hun oriëntatie op de Nederlandse samenleving op basis van gegevens van een survey die in 2015 is gehouden onder ruim zeshonderd Somalische Nederlanders. Het betreft voornamelijk Somalische Nederlanders van de eerste generatie. De leden van de tweede generatie, die een derde van de totale groep beslaat, zijn vanwege hun jonge leeftijd nauwelijks in onze survey vertegenwoordigd (de survey richt zich op Somalische Nederlanders van 15 jaar en ouder). De gegevens uit 2015 zijn vergeleken met de gegevens die in 2009 onder Somalische Nederlanders zijn verzameld. Deze vergelijking stemt niet optimistisch.
De meer recent gevluchte Somalische Nederlanders beschikken over nog minder bagage om hun bestaan in Nederland tot een succes te kunnen maken. Door de aanhoudende onrust in Somalië heeft deze groep nauwelijks onderwijs kunnen volgen. Van degenen die in de periode tussen 2010 en 2015 in Nederland aankwamen, geeft 84% aan niet meer dan basisonderwijs te hebben gevolgd. Het gemiddelde opleidingsniveau van Somalische Nederlanders is hierdoor tussen 2009 en 2015 gedaald. Een deel van de nieuwe migranten is zelfs nooit naar school geweest en kan niet lezen en schrijven. Het leren van een nieuwe taal en het deelnemen aan een onbekende en sterk geletterde samenleving zijn dan extra lastig. Dat mondt uit in een beeld dat zorgelijk stemt.

Ongunstige positie op de arbeidsmarkt...

De positie op de arbeidsmarkt van de Somalische Nederlanders van de eerste generatie is zeer zwak. Slechts een kwart heeft betaald werk, de werkloosheid is hoog (34%) en het zelfstandig ondernemerschap is beperkt (7%). Degenen die wel betaald werk hebben, zijn vaak werkzaam in kleine banen (een kwart heeft een contract voor minder dan 20 uur) op een laag beroepsniveau (32%) en zijn vaak afhankelijk van tijdelijke banen (59%). Het verbaast dan ook niet dat het inkomen zeer laag is en dat de afhankelijkheid van de bijstand en de armoedeproblematiek groot zijn.

... door beperkte hulpbronnen

De ongunstige positie op de arbeidsmarkt weerspiegelt de geringe mate waarin deze groep beschikt over hulpbronnen. Het gerealiseerd opleidingsniveau is bijzonder laag: 68% van de Somalische Nederlanders van 15 jaar en ouder heeft helemaal geen onderwijs gevolgd of maximaal basisonderwijs afgerond. Een aanzienlijk deel is grotendeels ongeletterd.
De beheersing van de Nederlandse taal is gebrekkig: twee derde geeft aan hiermee soms of vaak moeite te hebben. Wel redden sommige Somalische Nederlanders zich redelijk in het Engels. De door de Somalische Nederlanders zelf gerapporteerde gezondheid is goed, zowel wat betreft de fysieke als de psychische gezondheid. Gezondheidsonderzoeken laten

echter wel een hogere prevalentie van bepaalde gezondheidsproblemen zien binnen deze groep (diabetes, PTST, depressie). Het is onduidelijk in welke mate de goede zelf gerapporteerd mentale gezondheid van Somalische Nederlanders vertekend is als gevolg van een stigma op dergelijke problematiek of juist verschillen weerspiegelt in de beleving van die problematiek door autochtone en Somalische Nederlanders.

Uitgangspositie ongunstiger dan zes jaar geleden

Een vergelijking van de positie van Somalische Nederlanders tussen 2009 en 2015 geeft weinig aanleiding tot optimisme. Het aandeel Somalische Nederlanders dat betaald werk heeft, is blijvend laag en de werkloosheid is fors hoger dan onder andere migrantengroepen. Veder lijkt geen sprake van een verbetering in hulpbronnen: de Nederlandse taalbeheersing is niet toegenomen en het gemiddeld opleidingsniveau is zelfs gedaald.
We zien hier terug dat de meer recente instroom als gevolg van de situatie in Somalië minder beschikt over hulpbronnen en vaardigheden die in Nederland van pas komen. Een zeer grote groep heeft geen tot nauwelijks opleiding genoten en moet bij aankomst in Nederland eerst gealfabetiseerd worden alvorens te kunnen doorstromen naar inburgering of onderwijs. Naar verwachting zal participatie voor een groep die zo laagopgeleid is heel lastig zijn. We zien dit ook terug in de gegevens: degenen die voor 1998 naar Nederland zijn gekomen, neemt op veel fronten een betere positie in dan degenen die later zijn gevlucht. De eerste groep heeft vaker (voltijds) betaald (vast) werk en een relatief betere inkomenspositie, is hoger geschoold en beheerst de Nederlandse taal beter. Deze groep heeft meer tijd gehad om deze zaken in Nederland te realiseren, maar waarschijnlijk speelt hier ook een rol dat deze groep met een betere uitgangspositie uit Somalië vertrok.

Wel veel onderlinge hulp

De groep Somalische Nederlanders kent weliswaar een zeer lage arbeidsparticipatie, maar kenmerkt zich ook door een relatief hoge mate van informele participatie. Het aandeel dat vrijwilligerswerk doet (30%) is wat lager dan bij autochtone Nederlanders (37%), maar hoger dan onder andere migrantengroepen. Bijna drie op de tien Somalische Nederlanders verrichten mantelzorg. Dat is minder dan autochtone Nederlanders (41%), waarschijnlijk doordat er minder 'gelegenheid' is om voor familieleden te zorgen aangezien die vaak niet in Nederland wonen. Degenen van wie waarschijnlijk ook de ouders in Nederland wonen (als minderjarige gemigreerd), verschillen niet van autochtone Nederlanders in de mate waarin zij mantelzorg verlenen.

Grotere afhankelijkheid van onderlinge hulp richt aandacht naar binnen?

Het aandeel dat vrijwilligerswerk doet, is de laatste jaren fors gestegen, wellicht als gevolg van het invoeren van de tegenprestatie voor bijstandsgerechtigden in het kader van de Participatiewet. Volgens de experts is het ook mogelijk dat het verminderen van ondersteuning voor deze groep van overheidswege wordt gecompenseerd door hulp en ondersteuning uit de gemeenschap zelf. Dit wijst enerzijds op de veerkracht van de gemeenschap. Anderzijds bestaat het gevaar dat de interne binding en afhankelijkheid hierdoor

versterkt worden zonder dat de externe binding en oriëntatie op de bredere Nederlandse samenleving meegroeien. Wat dat betreft zien we dat Somalische Nederlanders in de afgelopen jaren meer georiënteerd zijn geraakt op de herkomstgroep. Tegelijkertijd worden de banden van de Somalische gemeenschap soms als knellend ervaren: 60% vindt dat de sociale controle binnen de gemeenschap groot is en volgens 43% wordt druk uitgeoefend om mensen zich te laten conformeren aan de Somalische regels en gewoonten. In de Turkse gemeenschap wordt meer sociale controle ervaren, maar de druk tot conformisme aan groepsregels en gewoonten wordt door Turkse en Marokkaanse Nederlanders minder sterk ervaren.

In vergelijking met Turkse en Marokkaanse Nederlanders positief over Nederland...

De groep Somalische Nederlanders kenmerkt zich door een redelijk positieve kijk op het leven in Nederland. Twee derde voelt zich hier thuis, wat net iets meer is dan onder Turkse en Marokkaanse Nederlanders. Ook de tevredenheid over de Nederlandse samenleving is groter dan onder deze klassieke arbeidsmigranten: Somalische Nederlanders geven de Nederlandse samenleving het rapportcijfer 7,6, terwijl Turkse en Marokkaanse Nederlanders deze gemiddeld een 6,3 en een 6,6 geven. Ook autochtone Nederlanders geven de Nederlandse samenleving een 6,6. Wat betreft ervaren discriminatie zijn de antwoorden van Somalische Nederlanders eveneens positiever dan die van andere groepen. Twee derde heeft (bijna) nooit zelf discriminatie ervaren; onder Turkse en Marokkaanse Nederlanders is dit ongeveer de helft. De positieve kijk op Nederland houdt waarschijnlijk verband met het referentiekader dat gehanteerd wordt. In vergelijking met een land in oorlog en anarchie is Nederland veilig en georganiseerd.
Somalische Nederlanders hebben veel vertrouwen in de Nederlandse gezondheidszorg; meer dan autochtone, Turkse en Marokkaanse Nederlanders. Tegelijkertijd is sprake van veel onbekendheid met en angst voor instanties, zo horen we van de experts. Men is vaak niet goed geëquipeerd voor de omgang met de administratieve en communicatieve belasting vanuit dergelijke instanties (formele brieven in het Nederlands). Dat zorgt voor angst en onzekerheid. Met name de angst dat kinderen uit huis geplaatst worden of dat uitkeringen in gevaar komen, wordt genoemd. De dagelijkse stress van het leven in Nederland kan een weerslag hebben op de gezondheid, en daarmee op de energie die mensen hebben om deel te nemen aan de samenleving.

... maar oriëntatie op Nederland is verminderd

In vergelijking met de gegevens uit 2009 is de sociale afstand tot autochtone Nederlanders die Somalische Nederlanders prefereren gegroeid: men heeft wat meer bezwaar tegen interetnische vriendschappen en gemengde huwelijken, al blijft men hier overwegend positief tegenover staan (79% heeft geen bezwaar tegen interetnische vriendschappen, 76% niet tegen een gemengd huwelijk). De emotionele binding met Nederland is niet heel sterk (44% voelt zich (heel) sterk Nederlands) en is in de afgelopen zes jaar niet sterker geworden. De emotionele binding met de herkomstgroep is daarentegen wel sterker geworden: 84% van de Somalische Nederlanders voelt zich (heel) sterk Somalisch. In 2009

was dat nog 68%. Ook is men zich minder thuis gaan voelen. In 2009 voelde nog 80% zich thuis in Nederland; in 2015 is dat twee derde. Het gevoel uitgesloten te worden, is gestegen: in 2009 had driekwart van de Somalische Nederlanders (bijna) nooit discriminatie ervaren, in 2015 is dat twee derde. Met name Somalische Nederlanders die in Nederland geboren zijn of hier op jonge leeftijd naartoe gekomen zijn, voelen zich minder thuis en vaker uitgesloten. Zij zullen hun positie niet zozeer afmeten aan de situatie in Somalië, maar deze eerder vergelijken met die van autochtone leeftijdsgenoten en dan concluderen dat zij op achterstand staan.
De grotere sociaal-culturele afstand van Somalische Nederlanders tot de Nederlandse samenleving kan verband houden met een ongunstiger klimaat jegens migranten en met name moslims. De negatieve berichtgeving en de emotionele reacties rondom de opvang van vluchtelingen in Nederland kunnen ervoor zorgen dat mensen zich meer buitenstaanders voelen. Een andere mogelijke verklaring is dat de samenstelling van de groep Somalische Nederlanders is veranderd door de instroom van voornamelijk zeer laagopgeleide Somaliërs. Een grotere sociale afstand in combinatie met een geringe maatschappelijke participatie kan ertoe leiden dat een groep geïsoleerd raakt en zich terugtrekt uit de Nederlandse samenleving.

Betere uitgangspositie voor degenen die in Nederland naar school gaan

Een blik op de verschillen binnen de groep Somalische Nederlanders laat zien dat degenen die in Nederland zijn geboren of hier voor hun dertiende levensjaar naartoe zijn gekomen het in verschillende opzichten beter doen. Zij hebben vanaf het begin het reguliere Nederlandse onderwijs gevolgd of zijn ingestroomd in het nieuwkomersonderwijs, dat erop gericht is kinderen te laten doorstromen naar regulier vervolgonderwijs. Deze groep heeft vaker dan de groep die op latere leeftijd kwam betaald werk en beschikt over betere hulpbronnen: een hoger opleidingsniveau, een betere beheersing van de Nederlandse taal en een betere fysieke gezondheid. Ondanks deze gunstiger positie is de achterstand op autochtone Nederlanders nog steeds groot. Dat kan aanleiding zijn tot blijvende zorg, zeker wanneer we de sociaal-culturele oriëntatie in ogenschouw nemen. In hoofdstuk 4 concludeerden we dat deze groep meer in de Nederlandse samenleving staat, maar zich tegelijkertijd meer uitgesloten voelt. Een zwakke binding met Nederland in combinatie met teleurstelling over kansen en mogelijkheden in de samenleving kan een risico opleveren. Het gevaar is dat mensen zich terugtrekken uit de samenleving en langdurig aan de kant blijven staan. Dat is niet alleen voor henzelf en voor de Nederlandse samenleving ongunstig, maar kan ook hun kinderen een slechtere start geven, waardoor achterstanden langzamer ingelopen worden.

Kwetsbare groepen

Binnen de groep Somalische Nederlanders zijn vrouwen, en dan met name alleenstaande vrouwen met kinderen extra kwetsbaar. Opvattingen over een strikte rolverdeling tussen mannen en vrouwen in combinatie met een gemeenschap waarin sociale controle en sociale druk om zich te conformeren aan de regels en gewoonten uit Somalië sterk zijn,

kunnen de participatie van deze groep beperken. We zien dit ook terug in de arbeidsparticipatie van vrouwen, die samenhangt met opvattingen over man-vrouwrollen. Uit de gesprekken met experts blijkt dat naast (rol)opvattingen ook praktische zaken een rol spelen bij de geringe participatie van vrouwen. Zo kan het regelen van kinderopvang lastig zijn. Er is niet altijd sprake van een netwerk waar kinderen kunnen worden ondergebracht, waardoor men is aangewezen op formele opvang. Zeker voor laaggeletterde vrouwen en bij banen of andere participatievormen op wisselende dagen of dagdelen is het moeilijk om de opvang goed te regelen. Een andere rol speelt de angst om de zekerheid die men heeft (uitkering) te verliezen door het aannemen van een tijdelijke kleine baan. De administratieve last die dit met zich meebrengt, kan ingewikkeld zijn en daarnaast speelt de armoedeval een rol, waarbij men toeslagen verliest en er onder de streep niet op vooruitgaat of zelfs inlevert.
Een tweede extra kwetsbare groep bestaat uit de Somalische Nederlanders die als meerderjarige zijn gemigreerd en weinig of geen opleiding hebben gevolgd. Deze groep is in het huidige beleid zelf verantwoordelijk voor de inburgering. Verschillende experts wijzen erop dat dit name voor niet- of laaggeletterden een heel moeilijke opgave is. De slagingspercentages voor het inburgeringsexamen liggen onder Somalische Nederlanders dan ook zeer laag. Zonder extra ondersteuning zal deze groep niet makkelijk inburgeren.
Het inburgeringstraject lijkt voor deze groep niet te voldoen. Dit traject is gericht op alfabetisering en taalverwerving, maar toeleiding naar betaald werk is lastig gezien het opleidingsniveau. Om deze groep meer te laten participeren, zal de ondersteuning uitgebreider moeten zijn. Vrijwilligerswerk is een vorm van participatie die een breder sociaal netwerk, structuur in het dagelijks leven en een gevoel van nut en voldoening kan bieden. Een van de motivaties om vrijwilligerswerk te doen onder vluchtelingen is dat het een opstap kan bieden naar betaald werk (Rozema et al. 2016). Het is echter de vraag in hoeverre mensen gemotiveerd kunnen blijven voor deze participatievorm als de overstap naar werk uitblijft.

Intergenerationele overdracht van achterstanden

Alles overziend biedt de positie van Somalische Nederlanders geen opwekkend beeld. Met name het hoge aandeel mensen dat nauwelijks tot geen onderwijs heeft gevolgd en de Nederlandse taal onvoldoende beheerst baart zorgen. De kansen voor deze groep op de arbeidsmarkt zijn niet groot. In de sterk geletterde Nederlandse maatschappij is analfabetisme een groot probleem. Het is voor mensen die niet kunnen lezen en schrijven lastig zich te redden.
Hiervoor schetsten we dat de alleenstaande vrouwen met kinderen en de migranten die op volwassen leeftijd naar Nederland zijn gekomen en weinig tot geen onderwijs hebben gevolgd extra kwetsbare groepen zijn. De vraag dient zich aan of we hier te maken hebben met verloren groepen. Verschillende van de experts zijn inderdaad van mening dat deze groep nauwelijks tot niet aan betaald werk zal komen. Zij stellen voor om bij deze groep in te zetten op twee sporen. Ten eerste wordt gedacht aan sociale activering. Het doel hiervan is mensen uit hun isolement te halen of te houden door te zorgen dat zij deelnemen aan

activiteiten in bijvoorbeeld een buurthuis of zelfs vrijwilligerswerk verrichten. Op die manier kunnen zij toch sociale contacten opdoen en aan de Nederlandse samenleving deelnemen. Dat is ook belangrijk met het oog op eventuele kinderen, voor wie de kansen op ondersteuning groter worden naarmate de ouders beschikken over meer kennis en een breder netwerk. Een tweede spoor dat veelvuldig wordt genoemd door de experts betreft opvoedondersteuning. Binnen de groep Somalische Nederlanders is sprake van opvoedproblematiek. Dit wordt deels gerelateerd aan een andere visie op en praktijk van opvoeden in Somalië, waar opvoeden eerder een collectieve verantwoordelijkheid is. In Nederland staan ouders er vaak alleen voor. Daarbij beschikken zij over weinig hulpbronnen: het inkomen is doorgaans laag en er is sprake van veel armoede, een soms gebrekkige beheersing van de Nederlandse taal en weinig kennis van het Nederlandse schoolsysteem. Dat op zichzelf maakt opvoeden al lastig, maar daarbij kan bovendien een verschillend tempo van acculturatie tussen ouders en kinderen spelen, zoals ook blijkt uit onderzoek onder andere migrantengroepen (Pels 2000). Kinderen die in Nederland opgroeien, weten hier dan beter de weg te vinden, beheersen de taal beter en hebben meer kennis van Nederlandse normen. Dat kan het gezag van ouders aantasten, wat de effectieve sturing en regie beïnvloedt die zij kunnen uitoefenen. Daarbij bestaat bij ouders vaak angst voor instanties die kinderen uit huis zouden kunnen plaatsen. Dit zien we ook terug onder Turkse Nederlanders en migranten uit Midden- en Oost-Europa (Vogels et al. 2011). Deze angst kan het tijdig ondersteuning zoeken voor problemen binnen het gezin belemmeren.
Veel Somalisch-Nederlandse ouders zijn bovendien niet in staat hun kinderen effectieve ondersteuning te bieden (Pels en Distelbrink 2000; Tuk 2010). Zij hebben bijvoorbeeld onvoldoende kennis van het Nederlandse schoolsysteem en weten niet goed wat nodig is om een kind goed te begeleiden in diens schoolloopbaan. Dat heeft consequenties voor de onderwijskansen van kinderen, zoals we ook terugzien in onderzoek naar andere migrantengroepen waar dit probleem speelt (Pels en De Gruijter 2005). Het gevaar is reëel dat dit tot intergenerationele overdracht van achterstanden leidt. Beleid zou zich vooral moeten richten op de toekomst van de kinderen en jongeren in deze groep. Zij hebben extra ondersteuning nodig om een volwaardige plek te vinden in de Nederlandse samenleving, van waaruit zij ook weer kunnen bijdragen aan die samenleving. Gezien de zwaarte van de problematiek in de groep Somalische Nederlanders, waar een veelheid aan problemen zich opstapelt, lijkt een intensieve aanpak hier van belang.
Van Somalische meisjes wordt vaak verwacht dat zij een flink deel van de huishoudelijke taken op zich nemen en vroeg trouwen. Dat belemmert hun schoolloopbaan. Bij jongens wijzen de experts erop dat een gebrek aan sturing en regie kan leiden tot problematisch gedrag (criminaliteit, voortijdig schoolverlaten). Ook hier zien we parallellen met onder meer Marokkaans-Nederlandse jongeren (bijvoorbeeld Pels 2000). De geschetste problematiek is dan ook niet typisch voor Somalische Nederlanders, maar typeert migrantengroepen die over weinig hulpbronnen beschikken en op afstand staan van de ontvangende samenleving.

Lessons learned?

Een vergelijking van de situatie van Somalische Nederlanders in 2009 en in 2015 wijst erop dat de situatie eerder verslechterd dan verbeterd is. Een negatief maatschappelijk klimaat en de instroom van nog lager opgeleide asielmigranten zijn factoren die hierin een rol lijken te spelen. De positie van Somalische Nederlanders, maar ook van andere migranten met een dergelijke grote afstand tot de Nederlandse samenleving zal zonder extra aandacht en ondersteuning niet verbeteren. Dat geldt eveneens voor degenen die recent in Nederland zijn aangekomen. Het lijkt dan ook raadzaam om – zoals bijvoorbeeld al gebeurt bij de voorinburgering in AZC's – vanaf het begin in te zetten op het versterken van hulpbronnen zoals taal en onderwijs en op inbedding in de Nederlandse samenleving (bijvoorbeeld via vrijwilligerswerk). Gezien de ernst van de problematiek is het de vraag of binnen het generiek beleid voldoende intensieve ondersteuning op maat voor deze groep gerealiseerd kan worden. Als mensen eenmaal aan de kant staan, worden drempels om te participeren steeds hoger naarmate de tijd verstrijkt. Voor nieuwkomers, maar ook voor hun eventuele kinderen is het belangrijk dat zij betrokken worden en kunnen meedoen.

Summary

Flight with little baggage

The life situation of Dutch Somalis

S1 Flight to the Netherlands

There are around 40,000 Dutch citizens of Somali origin living in the Netherlands. They have fled the armed conflicts and persistent unrest that have tormented Somalia since the 1980s. Dutch Somalis are the second largest African-origin group in the Netherlands, after Dutch Moroccans. It is known from earlier studies that on average, Dutch Somalis are at a considerable distance from the labour market and Dutch society, reflecting the very low education level of many of them and their difficulty with the Dutch language. This study looks at their position in 2015 and compares it with that in 2009. Our main focus is on first-generation Dutch Somalis. This report draws on data from two surveys: a total of 970 Dutch Somalis – mainly from the first generation – were surveyed in 2009 and over 600 in 2015 about their life situation and experiences in the Netherlands. In addition, ten experts were interviewed about their perception of this group.

Migration history

Two peaks can be identified in the migration history of Somalis to the Netherlands. The first occurred in 1993 and was related to the dictatorship of Siad Barre and his fall in 1991. The second peak occurred in 2009 as a result of the guerrilla war against the Somali government and the Ethiopian army in the south of Somalia. The number of asylum migrants from Somalia was much lower in the intervening period, and in 2001-2006 the migration balance was actually negative, meaning that more people with a Somali background left the Netherlands than arrived. The majority of those who left emigrated to the United Kingdom, though a proportion returned to the Netherlands after a number of years.

Figure S1

Immigration, emigration and migration balance of Dutch Somalis, 1988-2016 (in absolute numbers)

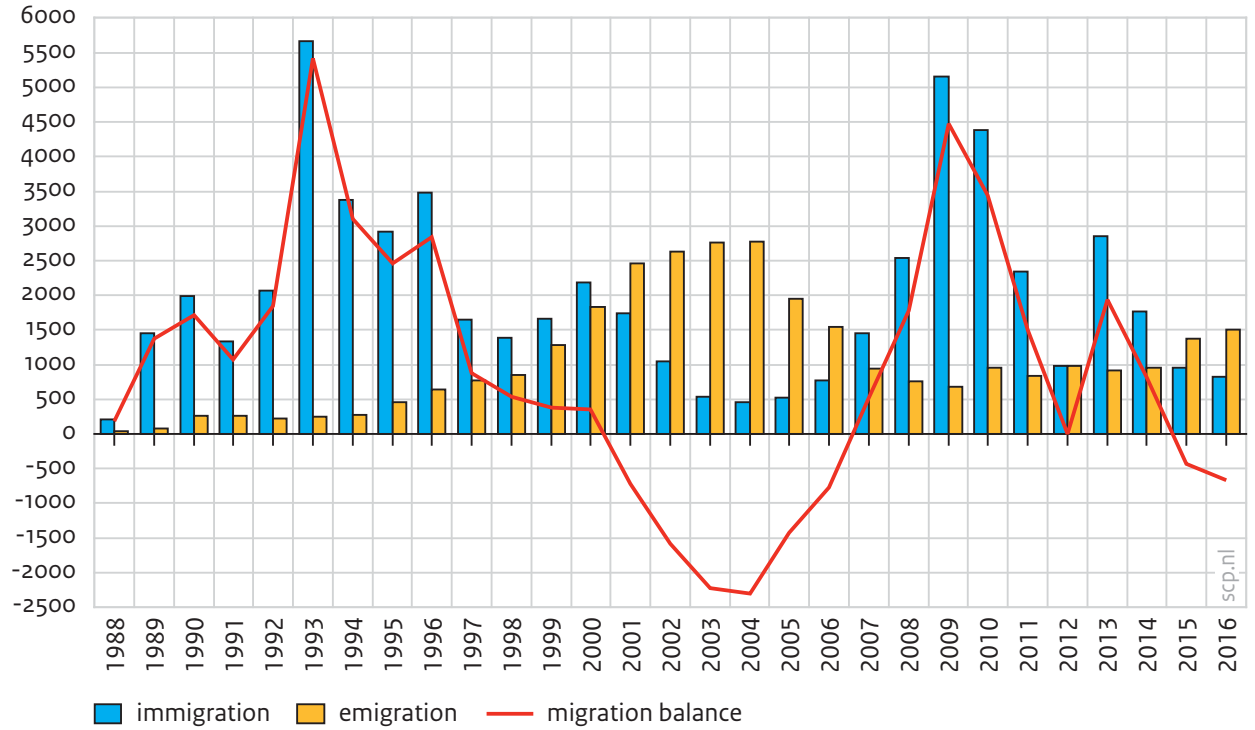

Young, single and lots of single-parent families

Dutch Somalis are a young group, of the total number who are registered in the Netherlands, half are aged under 20 (based on figures from Statistics Netherlands [CBS]). A third of this group are members of the second generation, i.e. were born in the Netherlands. Our survey data do not enable us to paint an accurate picture of how they are faring.

Dutch Somalis generally have large families, with an average of three children. A relatively high proportion of these children live in single-parent families – roughly a quarter of all first-generation Dutch Somalis form single parent households. According to Dutch statistics, three-quarters of Dutch Somalis are unmarried – mainly because they are still so young. We have no information on the incidence of Islamic marriages. Dutch Somalis tend to marry within their own group; 70% of all marriages since 2010 were between a first-generation Dutch Somali and a first or second-generation Dutch Somali.

S2 Dutch Somalis have few resources in the Netherlands

More than two-thirds have followed no more than primary education

The persistently unstable situation in Somalia has also impacted on the education system. Partly because of this, Dutch Somalis have a very low education level: 68% of those no longer attending school have completed no more than primary education, and only 8% have a higher education qualification (compared with 34% of Dutch natives). Dutch Somalis are not only very poorly educated compared with Dutch natives, but also relative to other migrant groups: People with a Moroccan and Turkish migrant background also have a

lower education level on average than Dutch natives, but almost twice as many are higher education graduates compared with Dutch Somalis (16% and 13%, respectively). The percentage of people with a Turkish or Moroccan background who have completed no more than primary education is substantially lower (32% and 37%, respectively) than among Dutch Somalis (though much higher than among Dutch natives).

Dutch Somalis who were born in the Netherlands or moved here at an early age (before age 13) have a better education level than those who moved to the Netherlands at a later age. Children who move to the Netherlands at a very early age go straight into mainstream education and there is more time to eliminate educational disadvantage. Children who are older on arrival can join a transition class before entering mainstream education. However, it is difficult to eradicate disadvantage within the mainstream education system, especially for older children who cannot read or write. Parents themselves also often have a low education level, have difficulty with the Dutch language and are unfamiliar with the Dutch school system. This has an impact on their ability to provide adequate support for their children.

Earlier asylum migrants, who came to the Netherlands before 1998, are better educated on average than those who arrived later; 20% of the former group have a higher education qualification. As a result of the persistent unrest and subsequent anarchy in Somalia, later asylum migrants are increasingly poorly educated:
A supplementary explanation is the selection effect. Those who are better placed generally flee before people who are in a less favourable starting position.
84% of those who came to the Netherlands between 2010 and 2015 report that they have followed no more than primary education. The new influx of asylum migrants with an even lower education level caused the average education level of Dutch Somalis to fall between 2009 and 2015.

Majority have difficulties with the Dutch language

The majority of Dutch Somalis report that they sometimes or frequently have difficulty with the Dutch language. In particular, those coming to the Netherlands with no more than a primary education background and those who were aged over 35 when they came to the Netherlands have a relatively poor command of Dutch. Young people, those with a higher education level and those who were born in the Netherlands or came to the country at an early age have a relatively good command of Dutch.

Good health, but more frequent visits to the doctor

There is no difference between Dutch Somalis and Dutch natives as regards their perceived physical and mental health. One explanation for this is the *healthy immigrant effect*: the refugees who arrive in the Netherlands are those who were strong enough to make the journey, and therefore constitute a positive selection (Haker et al. 2016). Another explanation is related to age: on average, Dutch Somalis are much younger than the native Dutch popula-

tion, and young people are generally substantially healthier than older people. Dutch Somalis who were born in the Netherlands or moved here at an early age report better physical health than those who moved to the Netherlands as adults.

Dutch Somalis visit their GP more often than Dutch natives. Despite the fact that there is no difference in perceived health compared with Dutch natives, this can be explained by the higher disease burden (more diabetes and chronic pain), but also by the fact that refugees go to the doctor with all kinds of questions and concerns (Haker et al. 2016).

S3 Positive view of the Netherlands, but less so than in 2009

Dutch Somalis generally take a positive view of the Netherlands. Two-thirds of them see their future in the Netherlands, and the same proportion feel at home here. However, these opinions are less positive than six years ago. There are several possible reasons for this. As indicated above, the composition of the group has changed due to the influx of mainly very poorly educated migrants with little prospect of paid work. Another factor may be changes in the social climate in the Netherlands towards migrant groups in general and Muslims in particular.

Dutch Somalis are satisfied in the Netherlands, but feel less at home

A quarter of Dutch Somalis would like to return to Somalia, but the majority do not see this as a realistic option. A large majority (68%) think they will still be living in the Netherlands in five years' time.
Dutch Somalis feel less at home in the Netherlands than in the last survey in 2009, when 80% said they felt at home; this had reduced to two-thirds in 2015. Dutch Somalis are fairly satisfied with their lives in the Netherlands, giving an average satisfaction score of 7.6 out of 10. Despite their meagre incomes and weak labour market position (see section S4), Dutch Somalis are more satisfied than the Turkish and Moroccan groups (averages of 6.3 and 6.6, respectively) and Dutch natives (average of 6.6). One possible explanation may be their frame of reference: the level of safety in the Netherlands. At the same time, experts highlight the day-to-day stress of living in the Netherlands faced by this group, which could in turn be a reason for their illness burden and more frequent visits to the doctor. Compared with the 2009 survey, there has been no significant change in how satisfied Dutch Somalis are with life in the Netherlands.

Strong (and increasing) identification with origin group

Dutch Somalis feel Dutch to roughly the same extent as Dutch Moroccans, but more so than Dutch Turks: one in six do not feel Dutch (at all); four in ten feel slightly Dutch and just over four out of ten feel strongly or very strongly Dutch. Their identification as Somali is stronger: more than eight out of ten feel strongly or very strongly Somali; one in ten feel slightly Somali and one in 20 do not feel Somali (at all).

Compared with the data from 2009, their identification with the Netherlands has remained virtually unchanged (Figure S2). Interestingly, their identification with the origin group has increased: in 2009, 68% of Dutch Somalis identified themselves strongly or very strongly as Somali; in 2015 the figure was 84%. This may be related both to the perception of an unfriendly climate in the Netherlands and to the changed profile of the group of Somalis in the Netherlands (more recent influx).

Figure S2

Identification as Dutch and Somali, 2009 and 2015 (in percentages)

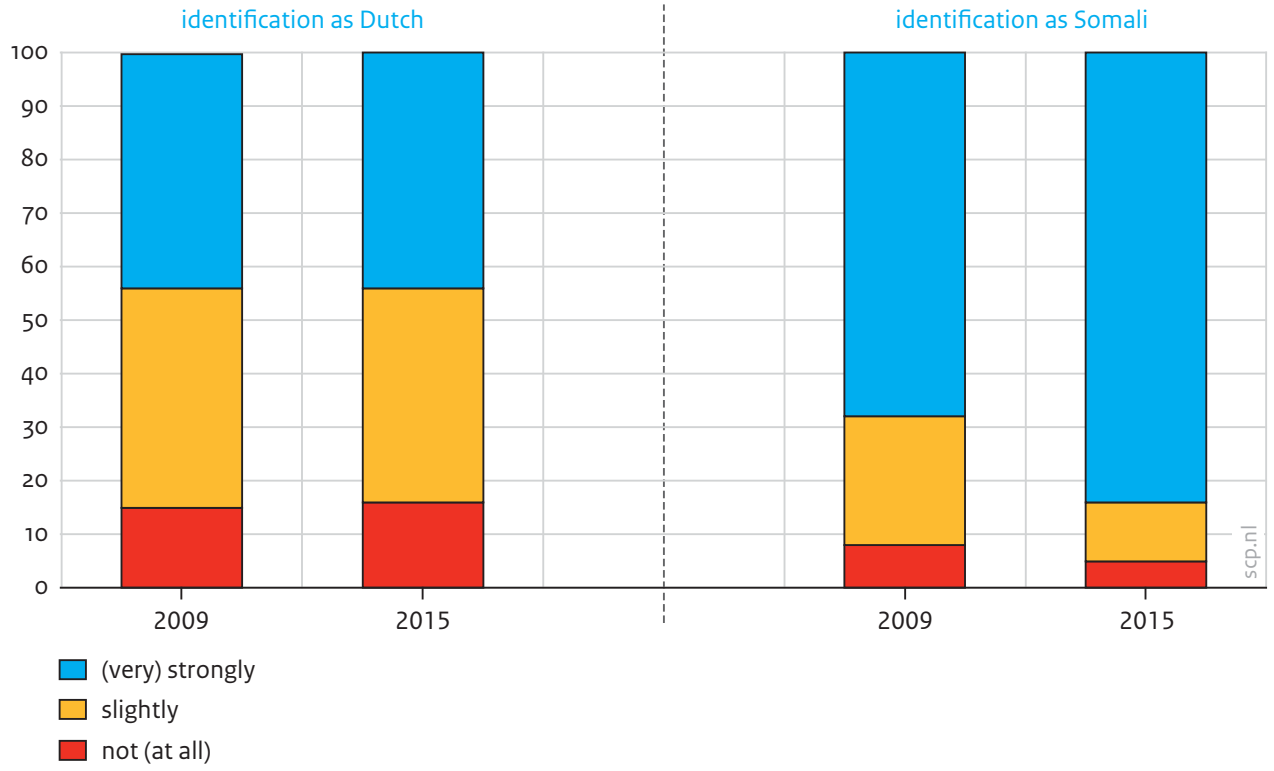

Source: SCP/CBS (SIM'15)

Almost all Dutch Somalis (95%) are Muslims. Nine out of ten religious Dutch Somali women wear a headscarf; that is more than religious women of Turkish (49%) and Moroccan (78%) origin. However, if we look at the first generation separately, there is no difference between women with a Moroccan and Somali background. Dutch Somalis attend religious gatherings just as often as their counterparts with a Turkish and Moroccan background, but identify more strongly with Islam.

Increased preference for social distance from Dutch natives

To measure attitudes regarding social distance, respondents are generally asked how objectionable they would find it if their children (where present) were to make friends with lots of Dutch native children or if they were to have Dutch native partner. Mixed marriages generally elicit more resistance than interethnic friendships (cf. Andriessen 2016), and this also applies for Dutch Somalis: only 2% report that they would find it objectionable or very

objectionable if their children were to have lots of native Dutch friends, while 11% would object to an interethnic marriage with a Dutch native (Figure S3).
Compared with the data from 2009, the desire of Dutch Somalis to maintain a social distance from Dutch natives has increased. In the 2009 survey, 90% reported that they would not find it (at all) objectionable if their children had lots of Dutch friends; in this survey, this had fallen to 79%. In 2009, 76% said they would not find it (at all) objectionable if their children had a Dutch native partner; that figure had fallen to 63% in 2015. This contrasts with other migrant groups, where the desire to maintain a social distance from Dutch natives has been decreasing (Andriessen 2016).

Figure S3
Degree of desired social distance from Dutch natives, 2015 (in percentages)

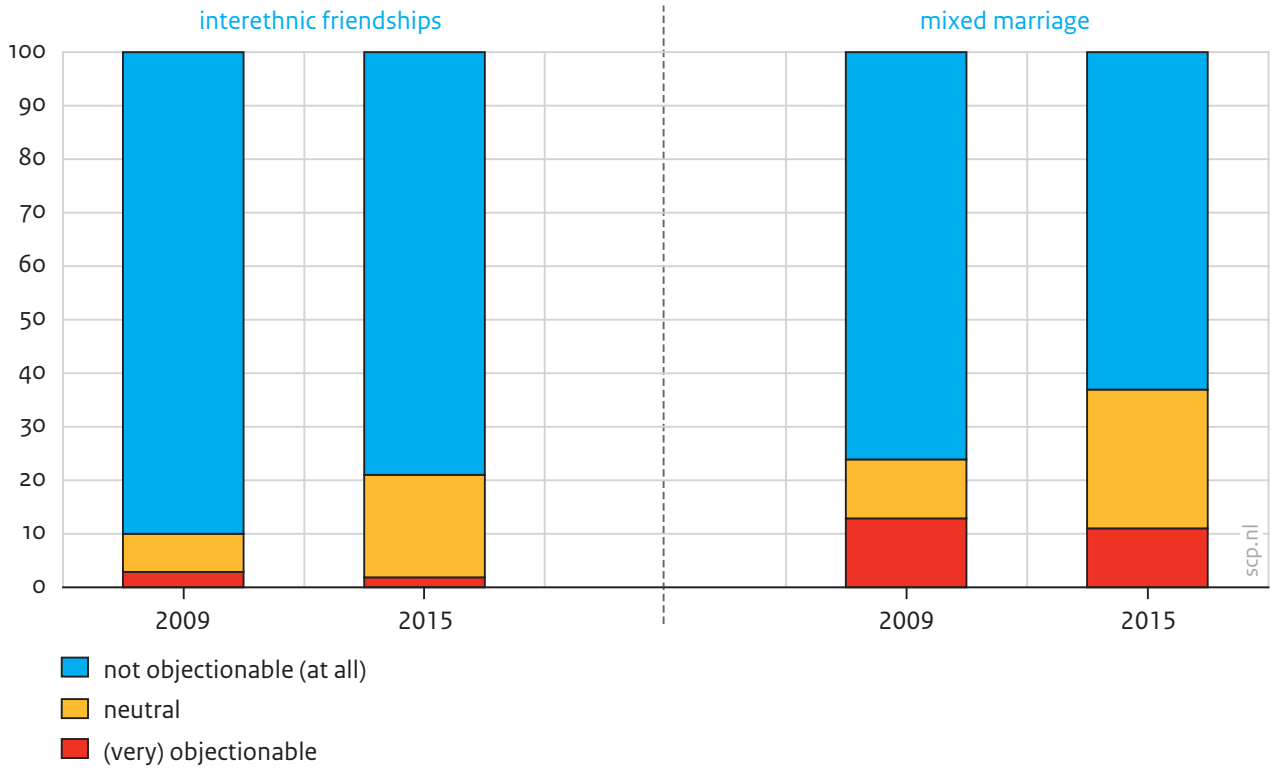

Source: SCP/CBS (SIM'15)

Increased contacts in the neighbourhood

A substantial proportion of Dutch Somalis have contacts with Dutch native friends/acquaintances and/or with Dutch native neighbours/local residents; 62% have contact with Dutch native friends at least once a week, and 66% with neighbours/local residents. Compared with the data from 2009, there has been no change in the degree of contact with Dutch native friends and acquaintances. However, there has been an increase in contacts with Dutch native neighbours/local residents: in 2009, 58% of respondents reported such contacts at least once a week. The proportion who have contact with Dutch native neighbours/local residents never or less than once a year fell from 20% in 2009 to 9% in 2015. Almost seven out of ten Dutch Somalis have frequent (at least weekly) contact with Somali

friends/acquaintances and over six out of ten have frequent contact with Somali neighbours/local residents. As with contact with Dutch native friends/acquaintances, Dutch Somalis maintain the same degree of contact with Somali friends/acquaintances as in 2009, but have more frequent contact with Somali neighbours/local residents. It thus appears that Dutch Somalis have become more socially active in their neighbourhoods in recent years by maintaining more contact with neighbours with both a Dutch and Somali background.

Increase in perceived discrimination

Two-thirds of Dutch Somalis have never or almost never experienced discrimination by Dutch natives. This compares with around half in the groups with a Turkish and Moroccan background. Dutch Somalis experienced personal discrimination more often in 2015 than in 2009 (Figure S4). In 2009, three-quarters had never or almost never experienced discrimination and 5% had experienced it often or very often; in 2015, the percentage who had (almost) never experienced discrimination had fallen to 67%, while the percentage who had experienced discrimination often or very often had risen to 8%. The increase in perceived discrimination may be related to a climate that is experienced as negative, particularly towards Muslims. The changed composition of the Dutch Somali population may also play a role here.

Figure S4

Frequency of discrimination personally experienced by Dutch Somalis, 2009 and 2015 (in percentages)

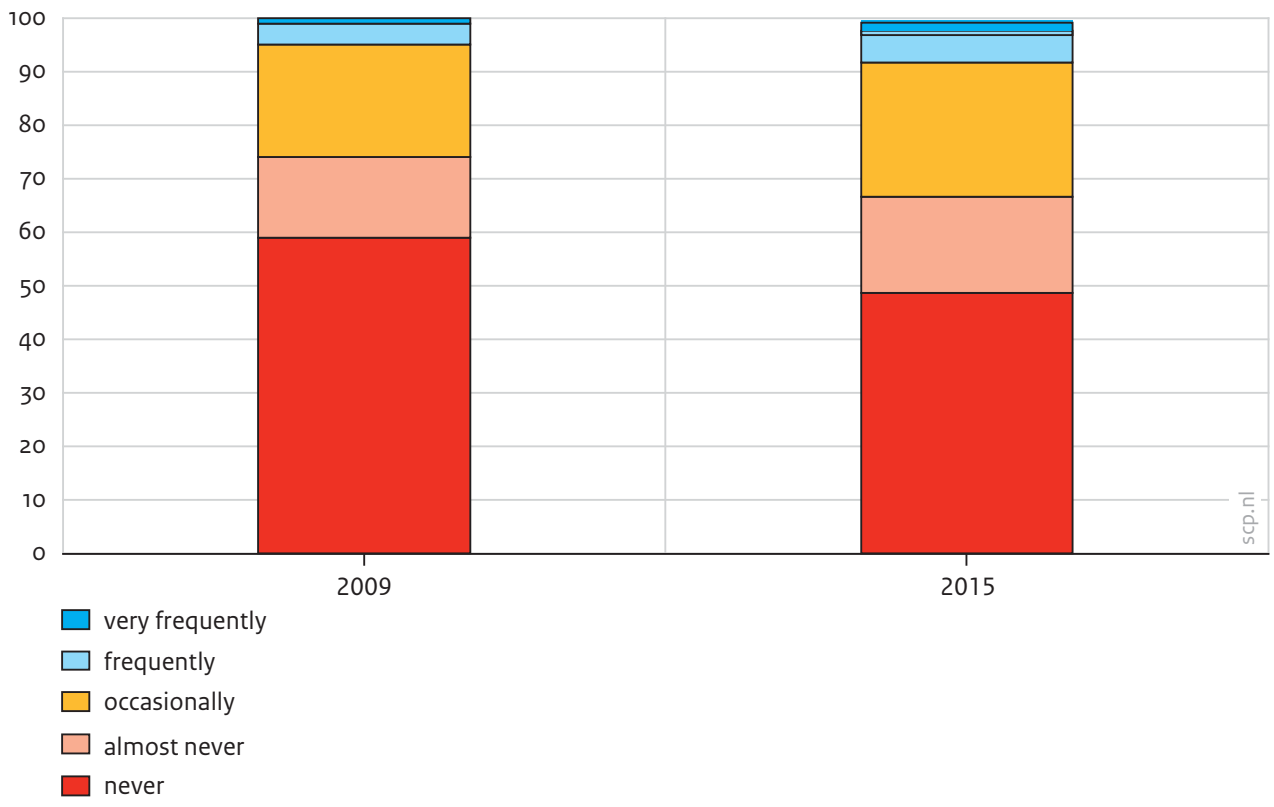

Source: SCP/CBS (SIM'15)

S4 Weak position on the labour market

Only a quarter of Dutch Somalis are in paid work, and the labour participation rate of women (18%) is even lower than that of Dutch Somali men (31%). Those with a higher education level (59%), those who have lived in the Netherlands the longest (39%) and those who were born in or moved to the Netherlands at an early age (47%) are most often in paid employment.
Roughly one in three Dutch Somalis (34%) were unemployed in the period 2014-2016. The unemployment rate is more than twice as high as in the non-Western migrant population as a whole and almost six times as high as among Dutch natives.

The majority of Dutch Somalis who are in work do not have permanent employment contracts; almost three out of five (59%) have flexible contracts. Additionally, Dutch Somalis are often employed for just a few hours per week: nearly a third (31%) work for less than 12 hours per week, compared with roughly one in eight for Dutch natives (12%). A third of Dutch Somalis are employed at the lowest occupational level, a substantially higher proportion than among Dutch natives and people of Surinamese and Antillean origin. The occupational level of working Dutch Somalis is reasonably comparable with that of working people with a Turkish and Moroccan background.

Low income and widespread poverty

More than half of Dutch Somalis (52%) are in receipt of social assistance benefit. That is a substantially higher proportion than among non-Western migrants as a whole (15%), and in the four largest non-Western migrant groups in the Netherlands, social assistance dependency varies between 10% and 16%. The proportion of Dutch natives on social assistance benefit is much lower (2%). Frequent lack of paid work, high benefit dependency and low average occupational level of those in work translate into an extremely weak income position for Dutch Somalis. The average annual income of this group (12,200 euros) is less than half that of Dutch natives (26,300 euros).
Logically, poverty and a low income go hand in hand, and it is therefore not surprising that a relatively high proportion of Dutch Somalis – more than two-thirds (68%) – have an income that is below the poverty line. By way of comparison, this applies for only 5% of Dutch natives and 21% of non-Western migrants as a whole. The situation of young Dutch Somalis is even more alarming: no fewer than 82% of Dutch Somali children (aged under 18) live in a poor household. These figures indicate that Dutch Somalis have great difficulty keeping their heads above water. Their financial worries come on top of the existing concerns about building a (new) life in the Netherlands. Stress and uncertainty moreover often weigh on people's health and therefore on their energy to participate in society.

Sharp increase in volunteering

Some 30% of Dutch Somalis had done voluntary work in the year prior to the survey. That is higher than in the four largest non-Western migrant groups in the Netherlands (Turkish

migration background: 18%; Moroccan: 22%; Surinamese: 22%; Antillean: 25%), but lower than for Dutch natives (37%). The 2009 survey also included a question on voluntary work. A sharp rise can be observed between 2009 and 2015 in the percentage of Dutch Somalis doing voluntary work, from 13% to 30%. According to the experts consulted for this study, this increase is related to the contribution in kind that local authorities can require from social assistance beneficiaries since the introduction of the Participation Act on 1 January 2015. Failure to make this contribution can have consequences for the amount of benefit.

Another form of informal participation is providing informal care to friends or family with health problems. Dutch Somalis provide informal care as often as people with a Turkish and Moroccan migrants background (28%, 30% and 32%, respectively). Dutch natives provide informal care more often (41%). One explanation for this may be the Dutch Somalis less often have family members in the Netherlands who are dependent on care, for example parents or grandparents (Van Houwelingen et al. 2016).

S5 Conclusion

Earlier studies have already painted a worrying picture of the position of Dutch Somalis. Their low average education level and poor command of Dutch means their participation in the labour market is very limited, and the picture is also not a positive one in other areas. Our new data show that the changed profile of the group has led to a deterioration of their starting position: the education level of recent refugees is even lower and command of the Dutch language is still a problem. In addition, the social climate towards Muslims in the Netherlands has not improved. This creates a picture that gives no cause for optimism: only a quarter of Dutch Somalis are in paid work, and those who are find themselves often in small, temporary, low-skilled jobs. On the other hand, there is evidence of informal participation: 30% of Dutch Somalis report that they do voluntary work and 28% are providing informal care. Members of the Somali community often help each other. The percentage doing voluntary work, in particular, has risen sharply in recent years, possibly because of the ability conferred on local authorities by the Participation Act to require a contribution in kind for receipt of benefit. That contribution can also take the form of informal care provision. According to some experts, another explanation is that the transition to generic policy has led to certain forms of support being withdrawn and being partly replaced by help and support provided within the community itself. This is an indication of resilience within the group, but could also cause its members to focus more on their own community. This has indeed been the case in recent years: Dutch Somalis feel less at home in the Netherlands and perceived discrimination, identification as a Somali and the preferred social distance from Dutch natives have all increased. An important caveat here is that, compared with members of the Turkish and Moroccan migrant groups, for example, Dutch Somalis take a relatively positive view of the Netherlands. The ties within the Somali community are sometimes experienced as oppressive: 60% feel that the social control within the community is high, and 43% say that there is pressure on group members to conform to Somali

rules and customs. There is more perceived social control in the Turkish community, but the pressure to conform to group rules and customs is felt to be less strong in the Turkish and Moroccan groups.

Compared with their Turkish and Moroccan counterparts, for example, Dutch Somalis have a reasonably positive view of life in the Netherlands. This is probably related to the frame of reference that is used: compared with a country of origin that is ravaged by war and anarchy, the Netherlands is safe and well organised. At the same time, we see that the perceived socio-emotional distance from Dutch society has grown since 2009: the preferred social distance of Dutch Somalis from the native Dutch population has increased, they feel less at home in the Netherlands and they experience more discrimination. In particular, Dutch Somalis who were born in or moved to the Netherlands at an early age feel less at home and more often experience discrimination. They are likely to compare their position not so much with the situation in Somalia, but rather with the position of their native peers, and will conclude from this that they are in a less favourable situation. The less than wholly positive social climate towards migrants, and particularly Muslims, does nothing to help them feel they are part of Dutch society.

Looking at the differences within the Dutch Somali community reveals that those who were born in the Netherlands or arrived before the age of 13 are doing better in several respects. They have followed mainstream Dutch education from the start or streamed into the newcomer education system which focuses on enabling children to progress to mainstream education. This group are more often in paid work than those who came to the Netherlands at a later age, and have better resources: a relatively higher education level, a better command of Dutch and better physical health. Despite this more favourable position, however, they still lag a long way behind the Dutch native population. This can give rise to continuing concerns, especially if we take into account the sociocultural orientation. On the one hand, this group are more embedded in Dutch society, but on the other they do not have strong emotional ties to the Netherlands. The danger is that people will be marginalised for long periods; that is not only bad for themselves, but can also give children a poor start, slowing down the elimination of disadvantage.

Single Dutch Somali women with children and Dutch Somalis who moved to the Netherlands more recently and as adults, and who have followed little or no education, are particularly vulnerable. The revised Civic Integration Act made the latter group responsible for their own integration into Dutch society. Several experts have pointed out that this is a very difficult task, especially for those with low literacy. Not surprisingly, therefore, the success rates in the civic integration examination are very low among Dutch Somalis. Without additional support, this group will not readily integrate. It is also questionable whether the civic integration programmes are sufficient for this group, given their focus on literacy, language acquisition and guidance into paid work. Participants in the programmes who are unable to read and write need very intensive support to learn the language, and guiding

them into paid work is difficult given their low-skilled status. Enabling this group to participate in society will require more extensive support.
According to the experts consulted, there are also parenting issues within the Dutch Somali community. This is due in part to differences in the way child-rearing is viewed and practised in Somalia, where it tends to be a collective responsibility. In the Netherlands, parents often have to do everything alone. In addition, Dutch Somalis often have few resources: their income is generally low, they are often living in poverty, have little understanding of the Dutch school system and sometimes a poor command of the Dutch language. This means that many parents are not able to offer their child effective support, and this impacts on their educational opportunities. There is a real danger that this will lead to the transfer of disadvantage from generation to generation. Policy needs to focus on the future of the children and young adults in this group. They need extra support to help them participate fully in Dutch society, and in turn to contribute to that society. Given the severity and accumulation of problems in the Somali community, an intensive approach would appear to be important here.

Literatuur

Abaâziz, I. (2015). Jaarrapport 2015. Meldpunt Islamofobie.

Alba, R.D. en V. Nee (2003). *Remaking the American mainstream. Assimilation and contemporary immigration*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Aldrich, H. en R. Waldinger (1990). Ethnicity and entrepeneurship. In: *Annual Review of Sociology*, jg. 16, nr. 1, p. 111-1345.

Andriessen, I. (2016). De multi-etnische samenleving onder druk? In: W. Huink en I. Andriessen (red.), *Integratie in zicht?* (p. 259-296). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Andriessen, I. (2017). *Discriminatie herkennen, benoemen en melden*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Andriessen, I., B. van der Ent, M. van der Linden en G. Dekker (2015). *Op afkomst afgewezen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Andriessen, I., H. Fernee en K. Wittebrood (2014). *Ervaren discriminatie in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Andriessen, I., Nievers, E. en Dagevos, J. (2012). *Op achterstand*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Andriessen, I., E. Nievers, L. Faulk en J. Dagevos (2010). *Liever Mark dan Mohammed?* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Andriessen, I. en J. Kappelhof (2016). *Survey Integratie Migranten 2015*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Andriessen, I., K. Phalet en W. Lens (2006). Future goal setting, task motivation and learning of minority and non-minority students in Dutch schools. In: *British journal of Educational Psychology*, jg. 76, nr. 4, p. 827-850.

Andriessen, I. en K. Wittebrood (2015). Groepen op grote afstand. Achtergronden van islamitisch radicalisme en extremisme. In: W. Huijnk, J. Dagevos, M. Gijsberts en I. Andriessen (red.), *Werelden van verschil* (p. 122-159). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Baert, S. en S. Vujic (2016). *Immigrant volunteering. A way out of labour market discrimination?* Bonn: IZA.

Bakker, L. (2016). *Seeking sanctuary in the Netherlands. Opportunities and obstacles to refugee integration* (dissertatie). Rotterdam: Erasmus Universiteit Rotterdam.

Bakker, L. en J. Dagevos (2017). Sociale integratie of segregatie? Ontwikkelingen in de sociale contacten van asielmigranten. In: M. Maliepaard, B. Witkamp en R. Jennissen (red.), *Een kwestie van tijd?* (p. 77-84). Den Haag: Wetenschappelijk Onderzoeks- en Documentatiecentrum.

Berry, J.W. (1995). *Psychology of Acculturation*. In: N. R. Goldberger en J.Veroff, J. (Red.). *The culture and psychology reader* (p.457-493). New York: NYU Press.

Blau, P. (1977). *Inequality and heterogeneity*. New York: Free Press.

Böcker, A.G.M. (2000). Paving the way to a better future. Turks in the Netherlands. In: H. Vermeulen & R. Penninx (red.), *Immigrant integration. The Dutch case* (p. 153-177). Amsterdam: het Spinhuis.

Bon, S. van & I. Mink (2016). *Discriminatiecijfers in 2015. Een rapport over registraties van discriminatie-incidenten door de politie en meldingen bij antidiscriminatievoorzieningen en andere organisaties in Nederland*. Rotterdam: Art.1.

Cavallera, V., M. Reggi, S. Abdi, Z. Jinnah, J. Kivelenge, A.M. Warsame, A.M. Yusuf en P. Ventevogel (2016). *Culture, context and mental health of Somali refugees. A primer for staff working in mental health and psychosocial support programmes*. Genève: United Nations High Commissioner for Refugees.

CBS (2016a). *Emigratie van nationaliteitsgewijzigden. Maatwerktabel samengesteld in opdracht van NOS.* Geraadpleegd september 2017via https://www.cbs.nl/nl-nl/maatwerk/2016/39/nationaliteitswijziging en-emigratie

CBS (2016b). Hogeropgeleiden leven langer in goede gezondheid. Geraadpleegd 15 september 2017 via https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2015/50/hogeropgeleiden-leven-langer-in-goede-gezondheid

CBS (2016c). *Jaarrapport Integratie 2016*. Den Haag/Heerlen/Bonaire: Centraal Bureau voor de Statistiek.

Connor, P. (2010). Explaining the refugee gap. Economic outcomes of refugees versus other immigrants. In: *Journal of Refugee Studies*, jg. 23, nr. 3, p. 377-397.

Dagevos, J. (2011). Positie op de arbeidsmarkt. In: E. Dourleijn en J. Dagevos (red.), *Vluchtelingengroepen in Nederland. Over de integratie van Afghaanse, Iraakse, Iraanse en Somalische vluchtelingen* (p. 108-125). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Davis, S.N. en T.N. Greenstein (2009). Gender ideology. Components, predictors, and consequences. In: *Annual Review of Sociology,* jg. 35, p. 87-105 (doi: 10.1146/annurev-soc-070308-l 15920).

Dourleijn, E. en J. Dagevos (2011). *Vluchtelingengroepen in Nederland. Over de integratie van Afghaanse, Iraakse, Iraanse en Somalische vluchtelingen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Eerenbeemt, J. van den, W. Hooftman en S. van den Bossche (2016). *Arbeidsomstandigheden van migranten in Nederland*. Leiden: TNO.

Engelhard, D. (2007). *Met kennis van feiten. Vluchtelingen, nieuwkomers en gezondheid in cijfers* Utrecht: Pharos.

Exterkate (2013). *Vrouwelijke genitale verminking in Nederland. Omvang, risico en determinanten.* Utrecht: Pharos.

Fordham, S. en J.U. Ogbu (1986). Black students' school success. Coping with the burden of 'acting white'. In: *Urban Review*, jg. 18, nr. 3, p. 176-206.

Geelhoed, F. en R. Staring (2015). 'Nooit Nederlander genoeg'. Turks-Nederlandse jongeren over hun sociaal-culturele posities, wereldbeelden en attitudes ten opzichte van (religieus geïnspireerd) geweld. In: W. Huijnk, J. Dagevos, M. Gijsberts en I. Andriessen (red.), *Werelden van verschil* (p. 160-218). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Gibson, M. (2000). Situational and structural rationales for the school performance of immigrant youth. Three cases. In: H. Vermeulen en J. Perlmann (red.), *Immigrants, schooling and social mobility. Does culture make a difference?* (p. 72-102). Londen: Palgrave Macmillan.

Gijsberts, M. en J. Dagevos (2015). De integratie van vluchtelingengroepen in Nederland. In: *Economisch-statistische Berichten*, jg. 101, p. 16-218.

Glaeser E., J. Kolko en A. Saiz (2001). Consumer city. In: *Journal of Economic Geography*, jg. 1, nr. 1, p. 27-50.

Gordon, M.M. (1964). *Assimilation in American life. The role of race, religion, and national origins*. Oxford: Oxford University Press.

Hadgkiss, E.J. en A.M. Renzaho (2014). The physical health status, service utilisation and barriers to accessing care for asylum seekers residing in the community. A systematic review of the literature. *Australian Health Review*, jg. 38, p. 142-159.

Haker, F., M. van den Muijsenbergh en M. Torensma (2016). *Kennissynthese gezondheid van nieuwkomende vluchtelingen en indicaties voor zorg, preventie en ondersteuning.* Utrecht: Pharos.

Hartgers, M., K. van der Houwen en R. Jennissen (2017). Onderwijs. In: M. Maliepaard, B. Witkamp en R. Jennissen (red.). *Een kwestie van tijd. De integratie van asielmigranten: een cohortonderzoek* (p.39-62). Den Haag: Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum.

Heelsum, A.J. van (2011). *Somaliërs in Nederland. Profiel 2011*. Den Haag: Directie Inburgering en Integratie, Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.

Herweijer, L., J. Iedema, I. Andriessen en M. Vervoort (2016). Opleidingsniveau en beheersing Nederlandse taal. In: W. Huijnk en I. Andriessen (red.), *Integratie in zicht?* (p. 67-83). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Houwelingen, P. van, W. Huijnk en J. den Ridder (2016). In: W. Huijnk en I. Andriessen (red.), *Integratie in zicht?* (p. 198-221). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Huijnk, W. en I. Andriessen (2016). *Integratie in zicht?* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Huijnk, W., M. Gijsberts en J. Dagevos (2014). *Jaarrapport integratie 2013. Participatie van migranten op de arbeidsmarkt*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Ikram, U. en K. Stronks (2016). *Preserving and improving the mental health of refugees and asylum seekers. A literature review for the Health Council of the Netherlands*. Amsterdam: Department of Public Health, Academic Medical Center, University of Amsterdam.

Kanas, A. en F. van Tubergen (te verschijnen). The impact of origin and host country schooling on the economic performance of immigrants. In: *Social Forces*.

Kanas, A., F. van Tubergen en T. van der Lippe (2009). Immigrant self-employment. Testing hypotheses about the role of origin- and host-country human capital and bonding and bridging social capital. In: *Work and Occupations*, jg. 36, nr. 3, p. 181-208.

Klaver, J. en P. Poel m.m.v. J. Stouten (2010). *Somaliërs in Nederland. Een verkenning van hun maatschappelijke positie en aanknopingspunten voor het beleid*. Amsterdam: Regioplan.

Klaver, J., B. Witkamp, M. Paulussen-Hoogeboom, S. Slotboom en J. Stouten (2014). *VluchtelingenWerk IntegratieBarometer 2014. Een onderzoek naar de integratie van vluchtelingen in Nederland*. Amsterdam: VluchtelingenWerk Nederland.

Klaver, J.F.I., A. Odé, W. Smit en B. Witkamp (2017). *Synthesestudie beleidsdoorlichting integratiebeleid*. Amsterdam: Regioplan

Korfker, D., M. Rijnders en S. Detmar (2009). *Retrospectief onderzoek naar de prevalentie van vrouwenbesnijdenis of VGV (vrouwelijke genitale verminking) in de verloskundige praktijk in 2008*. Leiden: TNO.

Kwaak, A. van der, E. Bartels, F. de Vries en S. Meuwese (2003). *Strategieën ter voorkoming van besnijdenis bij meisjes. Inventarisatie en aanbevelingen*. Amsterdam: Vrije Universiteit, VU Medisch Centrum.

LaFromboise, T., H.L. Coleman en J. Gerton (1993). Psychological impact of biculturalism. Evidence and theory. In: *Psychological Bulletin*, jg. 114, nr. 3, p. 395.

Lamkaddem, M., M.L. Essink-Bot en K. Stronks (2013). *Gevlucht-gezond II. Ontwikkelingen in gezondheid en zorggebruik van vluchtelingen in Nederland*. Amsterdam: Academisch Medisch Centrum, Universiteit van Amsterdam.

Lancee, B. (2010), The economic returns of immigrants' bonding and bridging social capital. The case of the Netherlands. In: *International Migration Review*, jg. 44, p. 202-226. (doi:10.1111/j.1747-7379.2009.00803.x).

Lens, W., J. Simons en S. Dewitte (2001). Student motivation and self-regulation as a function of future time perspective and perceived instrumentality. In: S. Volet en S. Järvelä (red.). *Motivation in learning contexts. Theoretical advances and methodological implications* (p. 233-248). New York: Pergamon.

Lewis (2008). *Understanding Somalia and Somaliland*. New York: Columbia University Press.

Lindo, F. (1995). Ethnic myth or ethnic might? On the divergence in educational attainment between Portuguese and Turkish youth in the Netherlands. In: G. Baumann en T. Sunier (red.). *De-essentializing post-migration ethnicity. Cohesion, commitments, comparison* (p. 144-164). Amsterdam: Het Spinhuis.

Lindo, F. (2000). Does culture explain? Understanding differences in school attainment between Iberian and Turkish youth in the Netherlands. In: H. Vermeulen en J. Perlmann (red.), *Immigrants, schooling and social mobility. Does culture make a difference?(p.206-224)*. Londen: Palgrave Macmillan.

Lindo, F., A. van Heelsum en R. Penninx (1997). *'Op eigen kracht vooruit.' Vrijwilligerswerk en burgerschap van immigranten*. Den Haag: Sdu.

Maliepaard, M. en M. Gijsberts (2012). *Moslim in Nederland 2012*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Maliepaard, M., B. Witkamp en R. Jennissen (2017). *Een kwestie van tijd? De integratie van asielmigranten: een cohortonderzoek*. Den Haag: Wetenschappelijk Onderzoeks- en Documentatiecentrum.

Moors, J.A., E. van den Reek-Vermeulen en M. Siesling (2009). *Voedingsbodem voor radicalisering in kleine etnische groepen*. Tilburg: IVA.

Muller, P. (2011). Band met het land van herkomst. In: E. Dourleijn en J. Dagevos (red.), *Vluchtelingengroepen in Nederland. Over de integratie van Afghaanse, Iraakse, Iraanse en Somalische vluchtelingen* (p. 207-221). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Neto, F. (2002). Acculturation strategies among adolescents from immigrant families in Portugal. In: International Journal of Intercultural Relations, jg. 26, nr. 1, p. 17-38.

Nievers, E. (2007). Ervaren discriminatie en gedragsconsequenties. In: I. Andriessen, J. Dagevos, L. Faulk en E. Nievers (red.), *Discriminatiemonitor niet-westerse allochtonen op de arbeidsmarkt 2007* (p. 145-175). Den Haag; Sociaal en Cultureel Planbureau.

Nijenhuis, G. en I. van Liempt (2014). *Somaliërs in Amsterdam*. New York: Open Society Foundations. Geraadpleegd september 2017 via https://dspace.library.uu.nl/bitstream/handle/1874/314876/somalis_amsterdam_ne_20140522_0.pdf?sequence=1

Ogbu, J.U. en H.D. Simons (1998). Voluntary and involuntary minorities. A cultural-ecological theory of school performance with some implications for education. In: *Anthropology & Education Quarterly*, jg. 29, nr. 2, p. 155-188.

Ottaviano, G. en G. Peri (2006). The economic value of cultural diversity. Evidence from US cities. In: *Journal of Economic Geography,* jg. 6, nr. 1, p. 9-44.

Panteia (2015). *Discriminatie in online werving en selectie*. Zoetermeer: Panteia.

Pels, T. (red.) (2000). *Opvoeding en integratie. Een vergelijkende studie van recente onderzoeken naar gezinsopvoeding en de pedagogische afstemming tussen gezin en school*. Assen: Van Gorcum.

Pels, T. en M. Distelbrink (2000). Opvoedingsondersteuning: vraag en aanbod. In: T. Pels (red.), *Opvoeding en integratie. Een vergelijkende studie van recente onderzoeken naar gezinsopvoeding en de pedagogische afstemming tussen gezin en school* (p.172-204). Assen: Van Gorcum.

Pels, T. en M. de Gruijter (red.) (2005). *Vluchtelingengezinnen: opvoeding en integratie. Opvoeding en ondersteuning in gezinnen uit Iran, Irak, Somalië en Afghanistan in Nederland*. Assen: Van Gorcum.

Phalet, K. en I. Andriessen (2003). *Acculturation, motivation and educational progress. A contextual model of minority school engagement*. In: L. Hagendoorn, J. Veenman en W. Vollenbergh (red.), *Integrating immigrants in the Netherlands. Cultural versus social-economic integration* (p. 145-171). Aldershot/Burlington: Ashgate.

Phinney, J.S. (1990). Ethnic identity in adolescents and adults. Review of research. In: *Psychological bulletin*, jg. 108, nr. 3, p. 499.

Phinney, J.S., G. Horenczyk, K. Liebkind en P. Vedder (2001). Ethnic identity, immigration, and well-being. An interactional perspective. In: *Journal of Social Issues*, jg. 57, nr. 3, p. 493-510.

Putnam, R.D. (2000). Bowling alone. America's declining social capital. In: L. Crothers en C. Lockhart (red.), *Culture and politics* (p. 223-234). New York: Palgrave Macmillan.

Reek, E. van den en A. Hussein (2003). *Somaliërs op doorreis. Verhuisgedrag van Nederlandse Somaliërs naar Engeland*. Tilburg: IVA.

Röder, A., en P. Mühlau (2014). Are they acculturating? Europe's immigrants and gender egalitarianism. In: *Social Forces,* jg. 92, nr. 3, p. 899-928 (doi: 10.1093/sf/sot126).

Rozema, N., D. ten Velthuis, G. Zoetendaal en S. van Opdorp (2016). *Hoe kijken vluchtelingen aan tegen het verrichten van vrijwilligerswerk?* Utrecht: Labyrinth.

Rubin, D. (1987). *Multiple imputation for nonresponse in surveys*. New York: Wiley.

Schellingerhout, R. (2011). Ervaren gezondheid, leefstijl en zorggebruik. In: E. Dourleijn en J. Dagevos (red.), *Vluchtelingengroepen in Nederland. Over de integratie van Afghaanse, Iraakse, Iraanse en Somalische vluchtelingen* (p. 142-164). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Schmitt, M.T., N.R. Branscombe, T. Postmes en A. Garcia (2014). The consequences of perceived discrimination for psychological well-being. A meta-analytic review. *Psychological Bulletin*, jg. 140, nr. 4, p. 921.

Soede, A. (2006). *Naar een nieuwe armoedegrens? Basisbestedingen als maatstaf voor een tekortschietend inkomen.* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Soede, A. en C. Vrooman (2010). Armoede volgens de budgetbenadering. In: SCP en CBS (red.), *Armoedesignalement 2010* (p. 43-66). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau en Centraal Bureau voor de Statistiek.

Sterckx, L. en B. Ent van der (2015). Met twee maten gemeten. In: W. Huijnk, J. Dagevos, M. Gijsberts en I. Andriessen (red.), *Werelden van verschil* (p. 219-277). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Tillaart, H. van den, M. Monnikhof, S. van den Berg en J. Warmerdam (2000). Nieuwe etnische groepen in Nederland. Een onderzoek onder vluchtelingen en statushouders uit Afghanistan, Ethiopië en Eritrea, Iran, Somalië en Vietnam. Ubbergen: Tandem Felix.

TK (2016/2017). *Pre-evaluatie inburgering*. Kamerbrief minister Asscher van 6 juli 2017. Tweede Kamer, vergaderjaar 2016/2017, 0000113649.

Tuk, B. (2010). *Je wilt je kind niet kwijtraken*. Utrecht: Pharos.

Valentine, G., D. Sporton en K.B. Nielsen (2009). Identities and belonging. A study of Somali refugee and asylum seekers living in the UK and Denmark. *Environment and Planning D: Society and Space*, jg. 27, nr. 2, p. 234-250.

De Volkskrant 1 april 2017: Deze jonge ondernemers uit het Westen keren terug naar Somaliland. Door: Carlijne Vos.

Vogels, R. (2011). Onderwijspositie. In: E. Dourleijn en J. Dagevos (red.), *Vluchtelingengroepen in Nederland. Over de integratie van Afghaanse, Iraakse, Iraanse en Somalische vluchtelingen* (p. 81-107). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Vrooman, C. (2014). Visies op verschil. In: C. Vrooman, M. Gijsberts en J. Boelhouwer (red.), *Verschil in Nederland. Sociaal en Cultureel Rapport 2014* (p. 29-65). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Vroome, T. de en F. van Tubergen (2010). The employment experiences of refugees in the Netherlands. In: *International Migration Review,* jg. 44, nr. 2, p. 376-403.

Vroome, T. de, M. Verkuyten en B. Martinovic (2014). Host national identification of immigrants in the Netherlands. In: *International Migration Review*, jg. 48, nr. 1, p. 76-102.

Wilson, J. en M. Musick (1997). Who cares? Toward an integrated theory of volunteer work. In: *American Sociological Review*, jg. 62, p. 694-713.

Wimmer, A. en T. Soehl (2014). Blocked acculturation. Cultural heterodoxy among Europe's immigrants. In: *American Journal of Sociology*, jg. 120, nr. 1, p. 146-186.

Zhou, M. en S. Kim (2006). Community forces, social capital, and educational achievement. The case of supplementary education in the Chinese and Korean immigrant communities. *Harvard Educational Review*, jg. 76, nr. 1, 1-29.

Bijlagen

Lijst van geïnterviewde experts

Ministerie Sociale Zaken en Werkgelegenheid	coördinerend beleidsmedewerker
VluchtelingenWerk Zuidwest-Nederland	senior teamleider
VluchtelingenWerk Zuidwest-Nederland	projectontwikkelaar
LOWAN-PO	adviseur
Pharos	arts en senior adviseur
Pharos	onderzoeker
Gemeente Tilburg	programmamanager vluchtelingen
Gemeente Tilburg	beleidsmedewerker vluchtelingen
GGD	gezondheidsvoorlichter
Nijmegen	netwerkexpert
Stichting Asyia	coördinator
LOWAN-VO	adviseur
Stichting Sahan	bestuurslid
Stichting Somaliland	vrijwilliger

Tabel B5.1

Nettoparticipatie, naar herkomst en achtergrondkenmerken, 15-64 jaar, 2015 (in procenten)

	Turks	Marok-kaans	Surinaams	Antilliaans	Pools	autoch-toon	niet-westers totaal (EBB)
totaal	54	50	61	56	75	77	57

Bron: SCP/CBS (SIM'15) en CBS (EBB'15)

Tabel B5.2

Aantal Somalisch-Nederlandse respondenten in het EBB, 15-64 jaar, 2003-2016 (in absolute aantallen)

	Somalische respondenten	Somalische respondenten in de beroepsbevolking
2003	93	28
2004	161	71
2005	122	52
2006	93	41
2007	123	49
2008	119	71
2009	171	89
2010	208	111
2011	174	84
2012	273	133
2013	186	85
2014	175	83
2015	236	109
2016	190	94

Bron: CBS (EBB'03-EBB'16)

Tabel B5.3

Aantal Somalisch-Nederlandse respondenten in het EBB van clusters van 3 jaar, 15-64 jaar, 2003-2016 (in absolute aantallen)

	Somalische respondenten	Somalische respondenten in de beroepsbevolking
2003-2005	376	151
2004-2006	376	164
2005-2007	338	142
2006-2008	335	161
2007-2009	413	209
2008-2010	498	271
2009-2011	553	284
2010-2012	655	328
2011-2013	633	302
2012-2014	634	301
2013-2015	597	277
2014-2016	601	286

Bron: CBS (EBB'03-EBB'16)

Tabel B5.4
Nettoparticipatie, naar herkomst en achtergrondkenmerken, 15-64 jaar, 2015 (in procenten)

	Turks	Marok-kaans	Surinaams	Antilliaans	overig niet-westers	autoch-toon	niet-westers totaal
totaal	56	50	64	59	57	77	57

Bron: CBS (EBB'15)

Tabel B5.5
Aantal werkuren, naar herkomst, 15-64 jaar, 2015 (in procenten)

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans	autochtoon
0-11 uur	15	19	11	18	12
12-19 uur	10	11	6	7	9
20-27 uur	9	15	12	11	16
28-34 uur	11	12	22	18	14
35+ uur	54	43	50	46	48

Bron: SCP/CBS (SIM'15)

Tabel B5.6
Flexwerk, naar herkomst en achtergrondkenmerken, 15-64 jaar, 2015 (in procenten)

	Turks	Marok-kaans	Surinaams	Antilliaans	overig niet-westers (EBB)	autoch-toon	niet-westers totaal (EBB)
totaal	33	37	26	31	41	22	37

Bron: SCP/CBS (SIM'15) en CBS (EBB'15)

Tabel B5.7
Niet-schoolgaande zelfstandigen, naar herkomst en achtergrondkenmerken, 15-64 jaar, 2015 (in procenten)

	Somalisch	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans	autochtoon
totaal	10	16	12	10	10	17

Bron: SCP/CBS (SIM'15)

Tabel B5.8

Bijstandsafhankelijkheid, naar herkomst en achtergrondkenmerken, 18-64 jaar, 1 september 2015 (in procenten)

Turks	10
Marokkaans	16
Surinaams	10
Antilliaans	14
Afghaans	27
Irakees	37
Iraans	24
Syrisch	57
Eritrees	65

Bron: CBS (StatLine)

Tabel B5.9

Betaald werk verklaard, naar herkomst, 2015 (regressiecoëfficiënten)

	model 1 (n = 5188) alle herkomstgroepen		model 2 (n = 4362) alleen migrantengroepen		model 3 (n = 613) alleen Somalische NL
	herkomst	volledig model	herkomst	volledig model	
etnische groepen (Somalisch=ref.)					
autochtoon	2.28***	1.88***			
niet-westers	1.33***	1.28***	1.33***	.79***	
kenmerken					
leeftijd		.18***		.17***	.11
leeftijd x leeftijd		-.002***		-.002***	-.002
schoolgaand		-.29***		-.11	.58
vrouw		-.64**		-1.21**	-1.26
partner		.83***		.96***	.86
partner x vrouw		-.58**		-.61**	-1.06
thuiswonend kind		.07		.02	-1.31*
thuiswonend kind x vrouw		-.58**		-.62**	.89
opleiding		.24***		.21***	.18**
fysieke gezondheid		.02***		.02***	.00
mentale gezondheid		.01***		.01***	.01
man-vrouwattitudes		.09***		.10	.14
man-vrouwattitudes x vrouw		.31		.29**	.10
gemeentegrootte		-.09**		-.08*	-.20
contacten met autochtone NL		-.03		-.01	-.06
contacten met migranten		.06		.06	.05

Tabel B5.9
(Vervolg)

	model 1 (n = 5188) alle herkomstgroepen		model 2 (n = 4362) alleen migrantengroepen		model 3 (n = 613) alleen Somalische NL
	herkomst	volledig model	herkomst	volledig model	
migrantenkenmerken					
Nederlandse taalvaardigheid				.15***	.26*
discriminatie				.06	.06
identificatie met Nederland				-.05	-.16
Nederlandse nationaliteit				.25	.78*
verblijfsduur (ref=2010-2015)					
2006-2009				-.48	1.13**
1998-2005				-.83***	.90
voor 1998				-.86***	1.53**
intercept	-1.11	-7.22	-1.11	-7.38	-5.31

Bron: SCP/CBS (SIM'15)

Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau

SCP-publicaties

Onderstaande lijst bevat een selectie van publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Deze publicaties zijn in gedrukte vorm verkrijgbaar bij de (internet)boekhandel en zijn als pdf gratis te downloaden via www.scp.nl. Een complete lijst is te vinden op www.scp.nl/publicaties.

SCP-publicaties 2017

2017-1 *Grenzen aan de eenheid. De beleving en waardering van diversiteit en inclusiviteit onder medewerkers van Defensie* (2017). Iris Andriessen, Wim Vanden Berghe en Leen Sterckx. M.m.v. Jantine van Lisdonk en Ans Merens. ISBN 978 90 377 0814 1

2017-2 *Wie maakt het verschil? Sociale ongelijkheid in condities en consequenties van informele hulp.* Oratie. (2017). Alice de Boer. ISBN 978 90 377 0752 6

2017-3 *Langer zelfstandig. Ouder worden met hulpbronnen, ondersteuning en zorg* (2017). Cretien van Campen en Jurjen Iedema (SCP), Marjolein Broese van Groenou (VU-LASA) en Dorly Deeg (VUMC-LASA). ISBN 978 90 377 0817 2

2017-4 *Beleidssignalement Ervaringen van LHBT-personen met sport* (2017). Ine Pulles en Kirsten Visser. ISBN 978 90 377 0820 2 (pdf)

2017-5 *Voorzieningen verdeeld. Profijt van de overheid* (2017). Martin Olsthoorn, Evert Pommer, Michiel Ras, Ab van der Torre en Jean Marie Wildeboer Schut. ISBN 978 90 377 0821 9

2017-6 *Van oost naar west. Poolse, Bulgaarse en Roemeense kinderen in Nederland: ouders over de leefsituatie van hun kinderen* (2017). Ria Vogels, Simone de Roos en Freek Bucx. ISBN 978 90 377 0819 6

2017-7 *First steps on the labour market* (2017). Ans Merens, Freek Bucx en Christoph Meng (ROA). ISBN 978 90 377 0822 6

2017-8 *Zorg en ondersteuning in Nederland: kerncijfers 2015. Ontvangen hulp bij het huishouden, persoonlijke verzorging, verpleging en begeleiding* (2017). Debbie Verbeek-Oudijk, Lisa Putman en Mirjam de Klerk. ISBN 978 90 377 0818 9 (pdf)

2017-9 *Kwesties voor het kiezen. Analyses van enkele maatschappelijke thema's voor de Tweede Kamerverkiezingen 2017* (2017). ISBN 978 90 377 0770 0 (pdf)

2017-10 *Achtervolgd door angst. Een kwantitatieve vergelijking van angst voor slachtofferschap met een algemeen gevoel van onveiligheid* (2017). Lonneke van Noije en Jurjen Iedema. ISBN 978 90 377 0825 7

2017-11 *Discriminatie herkennen, benoemen en melden* (essay) (2017). Iris Andriessen. ISBN 978 90 377 0826 4 (pdf)

2017-12 *Dorpsleven tussen stad en land. Slotpublicatie Sociale Staat van het Platteland* (2017). Anja Steenbekkers, Lotte Vermeij en Pepijn van Houwelingen. ISBN 978 90 377 0830 1 (pdf)

2017-13 *Leren van verschillen. Opleidingsverschillen in de vrouwenemancipatie* (2017). Anne Roeters. ISBN 978 90 377 0829 5 (pdf)

2017-14 *Transgender personen in Nederland* (2017). Lisette Kuyper, m.m.v. Wim Vanden Berghe. ISBN 978 90 377 0831 8 (pdf)

2017-15 *Gelijk verdeeld. Een verkenning van de taakverdeling bij LHB-stellen* (2017). Anne Roeters, Floor Veerman en Eva Jaspers. ISBN 978 90 377 0832 5 (pdf)

2017-16 *Nederlanders en nieuws. Gebruik van nieuwsmedia via oude en nieuwe kanalen* (2017). Annemarie Wennekers en Jos de Haan. ISBN 978 90 377 0833 2 (pdf)

2017-17 *Beroep op het mbo. Betrokkenen over de responsiviteit van het middelbaar beroepsonderwijs* (2017). Monique Turkenburg en Ria Vogels. M.m.v. Yvette Sol. ISBN 978 90 377 0836 3

2017-18 *Ouderen in verpleeghuizen en verzorgingshuizen. Landelijk overzicht van hun leefsituatie in 2015/'16* (2017). Debbie Verbeek-Oudijk en Cretien van Campen. ISBN 978 90 377 0838 7

2017-19 *Gelukkig in een verpleeghuis? Ervaren kwaliteit van leven en zorg van ouderen in verpleeghuizen en verzorgingshuizen* (2017). Cretien van Campen en Debbie Verbeek-Oudijk. ISBN 978 90 377 0837 0

2017-20 *Zicht op de Wmo 2015. Ervaringen van melders, mantelzorgers en gespreksvoerders* (2017). Peteke Feijten, Roelof Schellingerhout, Mirjam de Klerk, Anja Steenbekkers, Peggy Schyns, Frieke Vonk, Anna Maria Marangos, Alice de Boer en Liesbeth Heering. ISBN 978 90 377 0842 4

2017-21 *Gevlucht met weinig bagage. De leefsituatie van Somalische Nederlanders* (2017). Iris Andriessen, Mérove Gijsberts, Willem Huijnk en Han Nicolaas (CBS). ISBN 978 90 377 0839 4 (pdf)

2017-22 *Overall rapportage sociaal domein 2016. Burgers (de)centraal* (2017). Evert Pommer en Jeroen Boelhouwer (red.). ISBN 978 90 377 0843 1

2017-23 *Samenvatting Overall rapportage sociaal domein 2016. Burgers (de)centraal* (2017). Evert Pommer, Jeroen Boelhouwer (red.) ISBN 978 90 377 0844 8

2017-24 *Regionale verschillen in het sociaal domein: voorzieningengebruik nader verklaard* (2017). Ingrid Ooms, Klarita Sadiraj en Evert Pommer. (pdf)

2017-26 *Zorg en ondersteuning in Nederland: kerncijfers 2016* (2017). Lisa Putman, Debbie Verbeek-Oudijk en Mirjam de Klerk. ISBN 978 90 377 0850 9

Digitale publicaties 2017

Zorg en ondersteuning in Nederland: kerncijfers 2015 (onepager). Debbie Verbeek-Oudijk, Lisa Putman en Mirjam de Klerk. ISBN 978 90 377 0824 0, publicatiedatum 23-1-2017

Eerste treden op de arbeidsmarkt (digitaal magazine). Ans Merens, Freek Bucx, m.m.v. Christoph Meng (ROA). ISBN 978 90 377 0823 3, publicatiedatum 31-1-2017

Arbeidsmarkt in kaart. Werkgevers 2017 (card stack). Patricia van Echtelt en Marian de Voogd-Hamelink. ISBN 978 90 377 0840 0, publicatiedatum 24-10-2017

Zorg en ondersteuning in Nederland: kerncijfers 2016 (onepager). Debbie Verbeek-Oudijk, Lisa Putman en Mirjam de Klerk. ISBN 978 90 377 0851 6, publicatiedatum 17-11-2017

Overige publicaties 2017

Burgerperspectieven 2017 | 1 (2017). Paul Dekker, Josje den Ridder en Pepijn van Houwelingen. ISBN 978 90 377 0827 1

Burgerperspectieven 2017 | 2 (2017). Josje den Ridder, Iris Andriessen en Paul Dekker. ISBN 978 90 377 0834 9

Oud worden in Nederland (2017). Redactie: Lotte Vermeij (SCP) en Radboud Engbersen (PLATFORM31). ISBN 978 90 377 0835 6

Burgerperspectieven 2017 | 3 (2017). Josje den Ridder, Paul Dekker en Pepijn van Houwelingen. ISBN 978 90 377 0841 7

SCP-publicaties 2016

2016-1 *Trust, life satisfaction and opinions on immigration in 15 European countries* (2016). Jeroen Boelhouwer, Gerbert Kraaykamp en Ineke Stoop. ISBN 978 90 377 0775 5

2016-2 *Lekker vrij!? Vrije tijd van vrouwen, tijdsdruk en de relatie met de arbeidsduur van vrouwen* (2016). Wil Portegijs (SCP), Mariëlle Cloïn (SCP), Rahil Roodsaz (Atria) en Martin Olsthoorn (SCP). ISBN 978 90 377 0776 2

2016-3 *Kiezen bij de kassa. Een verkenning van maatschappelijk bewust consumeren in Nederland* (2016). Peggy Schyns. ISBN 978 90 377 0709 0

2016-4 *Kleine gebaren. Het belang van dorpsgenoten voor ouderen op het platteland* (2016). Lotte Vermeij. ISBN 978 90 377 0779 3 (pdf)

2016-5 *Niet buiten de burger rekenen! Over randvoorwaarden voor burgerbetrokkenheid in het nieuwe omgevingsbestel* (2016). Andries van den Broek, Anja Steenbekkers, Pepijn van Houwelingen en Kim Putters. ISBN 978 90 377 0774 8

2016-6 *Een lang tekort. Langdurige armoede in Nederland* (2016). Jean Marie Wildeboer Schut en Stella Hoff. ISBN 978 90 377 0780 9

2016-7 *Zorg en ondersteuning in Nederland: kerncijfers 2014* (2016). Lisa Putman, Debbie Verbeek-Oudijk, Mirjam de Klerk en Evelien Eggink. ISBN 978 90 377 0785 4 (pdf)

2016-8 *LHBT-monitor 2016. Opvattingen over en ervaringen van lesbische, homoseksuele, biseksuele en transgender personen* (2016) (2e herziene versie 2017). Lisette Kuyper. ISBN 978 90 377 0848 6 (pdf)

2016-9 *Overall rapportage sociaal domein 2015. Rondom de transitie* (2016). Evert Pommer en Jeroen Boelhouwer (red.). ISBN 978 90 377 0788 5

2016-10 *Samenvatting Overall rapportage sociaal domein 2015. Rondom de transitie* (2016). Evert Pommer, Jeroen Boelhouwer, Esther van den Berg en Maaike den Draak. ISBN 978 90 377 0789 2

2016-11 *Societal Pessimism: A Study of its Conceptualization, Causes, Correlates and Consequences* (2016). Eefje Steenvoorden. ISBN 978 90 377 0786 1

2016-12 *Cumulaties in de jeugdhulp* (2016). Klarita Sadiraj, Michiel Ras en Evert Pommer. ISBN 978 90 377 0790 8 (pdf)

2016-13 *Gedeelde waarden en een weerbare democratie. Een verkenning op basis van bevolkingsenquêtes* (2016). Paul Dekker en Josje den Ridder. ISBN 978 90 377 0793 9 (pdf)

2016-14 *Thuiszorguitgaven en informele hulp. Relatie tussen veranderingen in de thuiszorguitgaven en het gebruik van informele hulp* (2016). Debbie Verbeek-Oudijk en Isolde Woittiez. ISBN 978 90 377 0792 2 (pdf)

2016-15 *Werkloos toezien? Gevolgen van de crisis voor emancipatie en welbevinden* (2016). Ans Merens en Edith Josten. ISBN 978 90 377 0791 5 (pdf)

2016-16 *Het brede-welvaartsbegrip volgens het SCP* (2016). Jeroen Boelhouwer. ISBN 978 90 377 0794 6 (pdf)

2016-17 *Sport en cultuur. Patronen in belangstelling en beoefening* (2016). Annet Tiessen-Raaphorst en Andries van den Broek. ISBN 978 90 377 0795 3 (pdf)

2016-18 *Gemiddelde budgetten per cliënt (en dag) voor de cliënten met een voogdijmaatregel en cliënten die 18 jaar of ouder zijn* (2016). Evert Pommer en Klarita Sadiraj. ISBN 978 90 377 0797 7 (pdf)

2016-19 *Verzorgd in Europa: kerncijfers 2013. Een vergelijking van de zorg en ondersteuning voor 50-plussers in veertien Europese landen* (2016). Debbie Verbeek-Oudijk en Lisa Putman. ISBN 978 90 377 0798 4 (pdf)

2016-20 *Taking part in uncertainty. The significance of labour market and income protection reforms for social segmentation and citizens' discontent* (2016). J.C. Vrooman. ISBN 978 90 377 0799 1

2016-21 *Tussen groen en grijs. Een verkenning van tuinen en tuinieren in Nederland* (2016). Jeanet Kullberg. ISBN 978 90 377 0796 0

2016-22 *De dorpse doe-democratie. Lokaal burgerschap bekeken vanuit verschillende groepen dorpsbewoners* (2016). Lotte Vermeij, Joost Gieling. ISBN 978 90 377 0802 8 (pdf)

2016-23 *Aanbod van arbeid* (2016). Patricia van Echtelt, Simone Croezen, Jan Dirk Vlasblom, Marian de Voogd-Hamelink, m.m.v. Lucille Mattijssen. ISBN 978 90 377 0801 1

2016-24 *Beleidssignalement. Het gebruik van kinderopvang door ouders met lagere inkomens* (2016). Anne Roeters en Freek Bucx. ISBN 978 90 377 0803 5 (pdf)

2016-25 *Gemeentelijke prestaties gemeten. Een vooronderzoek naar de meting van prestaties van de lokale overheid op gemeentelijk niveau* (2016). Evert Pommer en Ingrid Ooms. ISBN 978 90 377 0804 2 (pdf)

2016-26 *Nieuwe Spaanse migranten in Nederland* (2016). Mérove Gijsberts, Marcel Lubbers, Fenella Fleischmann, Mieke Maliepaard en Hans Schmeets. ISBN 978 90 377 0805 9 (pdf)

2016-27 *Zorg en onbehagen in de bevolking* (2016). Paul Dekker, Josje den Ridder en Pepijn van Houwelingen, m.m.v. Sjoerd Kooiker. ISBN 978 90 377 0807 3 (pdf)

2016-28 *Wikken en wegen in het hoger onderwijs. Over studieloopbanen en instellingsbeleid* (2016). Lex Herweijer en Monique Turkenburg. ISBN 978 90 377 0806 6

2016-29 *Beperkt in functie. Trendrapportage ziekteverzuim, arbeidsongeschiktheid en arbeidsdeelname van mensen met gezondheidsbeperkingen* (2016). Redactie: Maroesjka Versantvoort en Patricia van Echtelt. ISBN 978 90 377 0808 0

2016-30 *Wel thuis? Literatuurstudie naar factoren die zelfstandig wonen van mensen met beperkingen beïnvloeden* (2016). Maaike den Draak, Anna Maria Marangos, Inger Plaisier, Mirjam de Klerk. ISBN 978 90 377 0811 0

2016-31 *De toekomst tegemoet. Sociaal en Cultureel Rapport 2016* (2016). Redactie: Andries van den Broek, Cretien van Campen, Jos de Haan, Anne Roeters, Monique Turkenburg en Lotte Vermeij. ISBN 978 90 377 0544 7

2016-32 *Integratie in zicht? De integratie van migranten in Nederland op acht terreinen nader bekeken* (2016). Redactie: Willem Huijnk en Iris Andriessen. ISBN 978 90 377 0812 7

2016-33 *Emancipatiemonitor 2016* (2016). Wil Portegijs (SCP) en Marion van den Brakel (CBS) (red.). ISBN 978 90 377 0813 4

Digitale publicaties 2016

Armoede in kaart 2016 (card stack). Stella Hoff, Jean Marie Wildeboer Schut, Benedikt Goderis, Cok Vrooman. ISBN 978 90 377 0809 7, publicatiedatum 27-9-2016

Media:Tijd in kaart (card stack). Annemarie Wennekers, Jos de Haan en Frank Huysmans. ISBN 978 90 377 0815 8, publicatiedatum 20-12-2016

Zorg en ondersteuning in Nederland: kerncijfers 2014 (onepager). Lisa Putman, Debbie Verbeek-Oudijk, Mirjam de Klerk en Evelien Eggink. ISBN 978 90 377 0784 7, publicatiedatum 25-4-2016

Overige publicaties 2016

Burgerperspectieven 2016 | 1 (2016). Josje den Ridder, Paul Dekker en Pepijn van Houwelingen, m.m.v. Esther Schrijver. ISBN 978 90 377 0772 4

Burgerperspectieven 2016 | 2 (2016). Josje den Ridder, Wouter Mensink, Paul Dekker en Esther Schrijver. ISBN 978 90 377 0800 4

Burgerperspectieven 2016 | 3 (2016). Paul Dekker, Lisanne de Blok en Joep de Hart. ISBN 978 90 377 0810 3

Burgerperspectieven 2016 | 4 (2016). Paul Dekker, Josje den Ridder, Pepijn van Houwelingen en Andries van den Broek. ISBN 978 90 377 0816 5

Werkprogramma

Het Sociaal en Cultureel Planbureau stelt jaarlijks zijn Werkprogramma vast. De tekst van het lopende programma is te vinden op de website van het SCP: www.scp.nl.